

*Liisa
Peura-Kapanen*

*Anu
Raijas*

*Anna-Riitta
Lehtinen*

velkatunneli

Takuu-Säätiön asiakkaiden
selviytymiskokemuksia

velkatunneli

velkatunneli

Takuu-Säätiön asiakkaiden
selviytymiskokemuksia

Liisa Peura-Kapanen, Anu Raijas, Anna-Riitta Lehtinen

Säästöpankkiliitto on tukenut kirjan julkaisua taloudellisesti.

Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisu 3/2010

© Kuluttajatutkimuskeskus ja kirjoittajat

ISBN 978-951-698-223-9 nid.

ISBN 978-951-698-224-6 pdf

Ulkoasu ja kansi TIMO JAAKOLA

Taitto DTPAGE OY

Paino Tampereen Yliopistopaino 2010

Sisälllys

Takuu-Säätiön kaksi vuosikymmentä – ylivelkaantuneiden takauksia ja neuvontaa	7
Tiivistelmä	10
Sammandrag	12
Abstract	14
1 Tutkimuksen tausta ja tarkoitus	17
1.1 Velkaongelmien taustaa	17
1.2 Takuu-Säätiön toiminta velkojen järjestelijänä	18
1.3 Tutkimuksen tarkoitus	19
2 Tutkimuksen tarkastelukehikko	21
2.1 Velkaantumiseen liittyvät järjestelmämaailman toimijat ja instituutiot	21
2.2 Elämismaailman toiminta velkaantumisen näkökulmasta	27
2.3 Järjestelmä- ja elämismaailman kohtaaminen velkaantumiskysymyksissä	29
3 Tutkimuksen suorittaminen	32
3.1 Aineiston hankinta	32
3.2 Aineiston kuvaus	34
4 Velkaongelman ratkaiseminen järjestelmämaailmassa	37
4.1 Velkaongelman tunnustaminen	38
4.2 Takauspäätöksen hakeminen	40
4.3 Kokemukset systeemistä maksuohjelman aikana	45
5 Elämismaailman sopeuttaminen velkaongelman ratkaisussa	49
5.1 Taloudellinen selviytyminen	49
5.2 Henkinen selviytyminen	61
5.3 Selviytyminen oppimiskokemuksena	74
5.4 Neljä selviytyjätyyppiä	76
6 Yhteenveto ja johtopäätökset	81
6.1 Yhteenvetoa tutkimustuloksista	81
6.2 Kehittämisideoita Takuu-Säätiön toimintaan	84
Lähteet	89
LIITE: Keskustelujen teemarunko	94

Takuu-Säätiön kaksi vuosikymmentä – ylivelkaantuneiden takauksia ja neuvontaa

Takuu-Säätiö on kahdenkymmenen toimintavuotensa kuluessa auttanut tuhansia ihmisiä ulos velkatunnelista. Parin vuosikymmenen kuluessa säätiön toiminta on kasvanut merkittävästi ja asiakaskunta muuttunut.

Takuu-Säätiö perustettiin 1990 vankilapappien aloitteesta. Vapautuville vangeille haluttiin luoda keinoja rikos- ja muiden vastuiden maksamiseksi. Säätiön tehtäväksi määriteltiin velallisen maksukykyyn nähden huomattavien velkojen ja korvausten selvittämisessä ja sovittelussa avustaminen ja neuvominen. Alusta asti tärkeä keino oli pankkilainojen takaaminen. Näissä lainoissa useat eri velat yhdistettiin yhdeksi saneerauslainaksi.

Varat takaustoimintaan – kolmen miljoonan markan perusrahoitus – saatiin vuoden 1991 Kirkon yhteisvastuukeräyksestä. Säätiön perustajat ja nykyiset taustayhteisöt ovat A-klinikkasäätiö, Evankelisluterilaiset seurakunnat Oulussa, Tampereella ja Turussa, Kirkkohallitus, Rikosseuraamusvirasto (alunperin Kriminaalihuoltoyhdistys), Suomen Diakonialaitosten liitto ry., Suomen Katulähetyслиitto ry., Kirkkopalvelut (aiemmin Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto) sekä Suomen Mielenterveysseura ry.

Heti Takuu-Säätiön perustamisen jälkeen Suomi ajautui yhteen maan historian pahimmista talouslamoista. 1990-luvun laman myötä ylivelkaantuminen kosketti entistä useampia suomalaisia, jotka menettivät työnsä tai yrityksensä, joutuivat maksamaan takaamiaan lainoja tai ajautuivat usean asunnon loukkuun. Apua kysyttiin vastaperustetusta Takuu-Säätiöstä. Velalliset kysyivät neuvoa myös diakonia- ja sosiaalityöntekijöiltä, koska velkaneuvontaa ei ollut tarjolla. Kolmen miljoonan markan takauspääoman korkotuotto puolestaan ei riittänyt enää laman vuoksi velkaantuneiden velkojen takaamiseen.

1990-luvun lama muutti Suomea pysyvästi: yksityishenkilöiden velkajärjestelylaki tuli voimaan 1993. Velkajärjestelylaki ei kuitenkaan poistanut ylivelkaantumisongelmaa, eivätkä kaikki ylivelkaantuneet edes halunneet tai voineet hakea järjestelyä. Myös laki velvoitti pyrkimään vapaaehtoisiin velkajärjestelyihin. Tämän tukemiseksi käynnistettiin Velkajärjestelyrahasto-projekti, ja Raha-automaattiyhdistys myönsi takaustoimintaan 60 miljoonan markan suuruisen varauksen takauksia varten.

Takuu-Säätiö takasi velallisen pankista nostettavan järjestelylainan, jolla maksettiin kerralla kaikki velkojen saatavat pois. Velalliselle jäi hoidettavaksi pääsääntöisesti yksi laina, jonka hoitokulut ja usein myös takaisinmaksuaika olivat aiempaa kohtuullisemmat. Vuodesta 1995 alkaen kohderyhmänä

olivat kaikki Suomessa asuvat yksityishenkilöt, joilla oli maksukykyä, mutta ei edellytyksiä selviytyä velkojensa maksamisesta olemassa olevilla ehdoilla.

Takaustoiminta vakiintui vuonna 1998 osoittauduttuaan toimivaksi ja tarpeelliseksi. Nykyisin takaustoiminta on merkittävä osa säätiön toimintaa. Säätiö myös ylläpitää valtakunnallista maksutonta puhelinneuvontaa velallisille. Soittaja voi keskustella nimettömänä taloudellisiin vaikeuksiinsa liittyvistä kysymyksistä.

Kaksikymmentä vuotta sitten Takuu-Säätiön asiakkaila oli laitostausta tai pitkäaikainen avohoito rikoksen, mielenterveysongelmien tai päihderiippuvuuden vuoksi. Heillä oli maksamattomia laskuja, esimerkiksi sairaalalaskuja tai luotollisia tilejä, jotka piti hoitaa.

Takuu-Säätiön toiminnan ensimmäisenä vuonna takaushakemuksia oli kuusikymmentä, nykyisin hakemuksia tulee noin tuhat vuodessa. Nykyisin takaukset ovat huomattavasti suurempia ja ihmisillä on paljon enemmän velkaa.

Takauksen keskiarvo on noussut vuosi vuodelta koko 2000-luvun ajan. Vuonna 2005 se oli runsas 16 000 euroa. Vastaava luku vuonna 2008 oli vajaa 17 800 euroa ja vuonna 2009 19 200 euroa. Säätiö myönsi vuonna 2009 selvästi edellisvuotta enemmän takauksia järjestelyluottoihin. Kaikkiaan takauksia myönnettiin 7 110 460 euroa, kun vastaava luku vuonna 2008 oli 6 033 980 euroa. Takuu-Säätiön toimintaa tukee Raha-automaattiyhdistys, ja takaustoiminta on täysin tämän tuen varassa.

Ylivelkaantumisessa taustalla on usein jokin elämäntilanteen muutos, kuten sairastuminen, työttömyys tai ero. Takuu-Säätiön asiakkaita ovat tavallisimmin työssäkäyvät ihmiset, jotka ajautuvat talousahdinkoon, kun jotain yllättävää tapahtuu. Kun taloutta paikataan kulutusluotoilla velkaa ei enää pystytäkään hoitamaan, jos tulot eivät lisäänty tai ne jopa pienentyvät. Esimerkiksi sairastuminen suistaa muutoinkin tiukan talouden pois raiteiltaan. Myös omistusasumisen suosiminen, korkeat vuokrat ja omasta asunnosta viimeiseen saakka kiinni pitäminen voivat aiheuttaa ongelmia velkojen kanssa.

Usein ihmiset lähtevät hakemaan apua liian myöhään, esimerkiksi vasta sitten, kun perintätoimet alkavat tai ollaan jo ulosotossa. Ihmiset koettavat ensin selviytyä mahdollisimman pitkään paikkaamalla taloutta uudella velalla. Takuu-Säätiössä mietitäänkin parhaillaan, miten ihmiset saataisiin otamaan aiemmin yhteyttä.

Pienituloisten työssäkäyvien määrä on nyky-Suomessa lisääntynyt. Kun velka menee ulosottoon, ei pienillä tuloilla enää pystytäkään tulemaan toimeen. Ylivelkaantumisessa onkin usein kyse köyhyydestä ja huono-osaisuudesta, harvemmin kevytmielisestä ja ajattelemattomasta velkaantumisesta.

Hyvinvointiyhteiskunta-ajattelussa julkinen sektori palvelee, kun esimerkiksi sairastuu äkillisesti. Samalla lailla taloudellisessa kriisitilanteessa pitäisi saada nopeasti apua, vaikkapa sosiaalista luottoa. Jos jää työttömäksi,

vie aikansa, ennen kuin korvaus alkaa juosta. Yksineläjät joutuvat herkästi ahdinkoon, kun riskejä ei ole kukaan jakamassa. Pienellä palkalla tai työttömyyskorvauksella asuntokuluista ja muusta välttämättömästä selviytyminen voi esimerkiksi kalliilla pääkaupunkiseudulla olla lähes mahdotonta.

Tällä hetkellä julkinen sektori ei tarjoa riittävästi apua akuutteihin velkaja talousongelmiin. Perheeltä tai tutuilta ei myöskään enää lainata siinä määrin kuin ennen. Yksityinen sektori sen sijaan tarjoaa apua nopeasti, ja voittoa tavoitellen.

Ylivelkaantunut näyttää jäävän nyky-yhteiskunnassa usein yksin ongelmansa kanssa. Velkajärjestelylain ajatus siitä, että myös taloudellisesti on oikeus epäonnistua, ei näytä rantautuneen Suomeen.

Käsillä oleva tutkimus kertoo siitä, miten Takuu-Säätiön asiakkaat ovat selviytyneet ylivelkaantumisestaan säätiön takaaman järjestelylainan avulla. Tutkimus on tehty Kuluttajatutkimuskeskuksessa, ja Säästöpankkiliitto on tukenut työtä taloudellisesti. Suuri kiitos tutkimuksen onnistumisesta kuuluu tutkimukseen osallistuneille Takuu-Säätiön asiakkaille.

Asiakkaat arvioivat Takuu-Säätiön palvelun hyväksi, mutta myös kehittämisen paikkoja löydettiin. Takauksen saamisen ja järjestelylaina-ajan tiukat reunaehdot nousivat esiin lähes kaikissa keskusteluissa. Ehtoja haluttiin yleisesti lieventää. Tärkeänä pidettiin myös henkilökohtaisen, kasvokkain tapahtuvan palvelun lisäämistä. Monet kaipaavat toista ihmistä, jonka kanssa puhua. Näihin haasteisiin Takuu-Säätiö aikoo tulevassa toiminnassaan kiinnittää huomiota.

Syyskuussa 2010

Toiminnanjohtaja *Leena Veikkola* Takuu-Säätiö

Tutkimuspäällikkö *Minna Lammi* Kuluttajatutkimuskeskus

Tutkimusjohtaja *Päivi Timonen* Kuluttajatutkimuskeskus

Tiivistelmä

Liisa Peura-Kapanen, Anu Raijas, Anna-Riitta Lehtinen

Velkatunneli – Takuu-Säätiön asiakkaiden selviytymiskokemuksia

Takuu-Säätiö on 20-vuotisen toimintansa aikana vakiinnuttanut aseman-
sa yhtenä keskeisenä velkojen järjestelyn organisaationa Suomessa. Säätiö
takaa velallisille järjestelylainoja, joilla velat yhdistetään yhdeksi lainaksi.
Takaus on enimmillään 34 000 euroa ja takausaika korkeintaan kahdeksan
vuotta.

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää järjestelylainan saaneiden sää-
tiön asiakkaiden selviytymisen polkua ja selviytymisprosessia. Keskeisenä
kysymyksenä oli, miten velalliset saivat taloutensa hallintaan maksuohjel-
man aikana sekä millaisena he pitivät toisaalta järjestelmien, jota Takuu-
Säätiö edustaa, ja toisaalta oman sosiaalisen yhteisön merkitystä selviytymi-
sessä. Tutkimuksen aineisto koottiin ryhmäkeskusteluihin ja henkilökohtaisiin
haastatteluihin Takuu-Säätiön maksuohjelmassa olevilta tai sen onnistuneesti
päättäneiltä velallisilta. Yhteensä tutkimukseen osallistui 15 henkilöä.

Yhteistyö velkojen järjestelyyn osallistuvien toimijoiden (velkaneuvonta,
Takuu-Säätiö, pankki) kanssa oli haastateltujen mukaan pääosin saumatonta
ja ilmoitettua aikataulua noudattavaa. Takuu-Säätiöön hakeuduttiin yleensä
talous- ja velkaneuvonnan kautta ja velkaneuvoja oli merkittävä henkilö
prosessin alullepanijana. Takuu-Säätiö koettiin osin kasvottomaksi, mutta
palveluun oltiin siitä huolimatta tyytyväisiä. Järjestelylainan ehdot ja Takuu-
Säätiön asettamat toiminnan säännöt koettiin tiukoksi. Maksuvaraa pidettiin
samoin kireänä.

Selviytyminen edellytti velallisilta kulutuksen supistamista ja sen myötä
yleisemminkin elämäntapojen sopeuttamista. Koska asuminen vie suuren
osan kulutuksesta, jouduttiin asuminen usein järjestämään uudelleen. Sääs-
täminen kosketti eniten ruoka-, vaate-, harrastus- ja henkilökohtaisia meno-
ja, joista karsittiin pakollisten menojen kustannuksella. Maksuohjelmassa
pysyminen merkitsi toisinaan tinkimistä ravinnon terveellisyydestä ja sai-
raudenhoidon laiminlyöntiä. Velallisilta puuttui taloudellinen liikkumava-
ra. Yllättävät menot rahoitettiin lyhennysvapaita hyödyntämällä, mikä antoi
joustavuutta maksuohjelmasta selviytymiseen.

Useimmilla haastatelluilla selviytymisen tukena ja voimavarana oli lä-
hiyhteisö, lähinnä puoliso ja lapset. Myös harrastukset ja uudet mielenkiin-
non kohteet auttoivat jaksamisessa. Velalliset kokivat saaneensa elämään
uutta sisältöä ja merkitystä, vaikka elämää leimasikin taloudellinen niuk-

kuus. Sosiaalisen yhteisön tuen puuttuminen johti eristäytymiseen, jolloin maksuohjelmasta selviytyminen koettiin raskaana.

Tutkimuksen pohjalta Takuu-Säätiön toiminnan kehittämistarpeet liittyvät lainaehtojen joustavuuden lisäämiseen ja palvelun kehittämiseen nykyistä henkilökohtaisemmaksi. Myös vertaistukitoiminnan luominen henkisen jaksamisen edistämiseksi on tärkeää. Velkojen järjestelystä huolehtivien toimijoiden on tärkeää tunnistaa asiakkaiden ongelmien moninaisuus ja paneutua asiakkaan elämismaailmaan.

Asiasanat: kuluttajat, velkaantuminen, takaus, selviytyminen, kvalitatiivinen tutkimus

Sammandrag

Liisa Peura-Kapanen, Anu Raijas, Anna-Riitta Lehtinen

Skuldtunneln – Berättelser om hur Garanti-Stiftelsens kunder har klarat sig

Garanti-Stiftelsen har under sina tjugo verksamhetsår etablerat sin ställning som en av de viktigaste skuldsaneringsorganisationerna i Finland. Stiftelsen går i borgen för saneringslån till skuldsatta med vilka skulderna slås samman till ett lån. Garantin är högst 34 000 euro och garantitiden högst åtta år.

Syftet med undersökningen var att utreda på vilket sätt de av stiftelsens kunder som erhållit saneringslån har klarat sig samt själva överlevnadsprocessen. De viktigaste frågorna var på vilket sätt de skuldsatta fick sin ekonomi under kontroll under betalningsprogrammet samt vilken roll de ansåg att dels de system som Garanti-Stiftelsen representerar, dels den egna sociala gemenskapen spelade i arbetet för att klara sig. Undersökningens material samlades genom gruppdiskussioner och personliga intervjuer med de skuldsatta som deltog i Garanti-Stiftelsens betalningsprogram eller de som framgångsrikt gått igenom det. I undersökningen deltog sammanlagt 15 personer.

Enligt de intervjuade löpte samarbetet med de aktörer som deltog i skuldsaneringen (skuldrådgivningen, Garanti-Stiftelsen, banken) i huvudsak smidigt och följde den uppgivna tidtabellen. De flesta sökte sig till Garanti-Stiftelsen via ekonomi- och skuldrådgivning och skuldrådgivaren hade spelat en viktig roll för inledandet av processen. En del upplevde Garanti-Stiftelsen som anonym, men var trots det nöjda med tjänsten. Villkoren för saneringslånet och reglerna som Garanti-Stiftelsen ställde för verksamheten upplevdes som stränga. Likaså upplevdes betalningsmånen som sträng.

För att klara sig var de skuldsatta tvungna att dra ned på konsumtionen och därigenom anpassa sitt levnadssätt också på ett mer allmänt plan. Eftersom boendet står för en stor del av konsumtionen, var man i många fall tvungen att omorganisera boendet. Sparåtgärderna gällde främst utgifter för mat, kläder och hobbyer samt personliga utgifter vilka gallrades på bekostnad av de obligatoriska utgifterna. Ibland var det nödvändigt att nöja sig med mindre hälsosam näring och försumma sjukvården för att kunna uppfylla betalningsprogrammet. De skuldsatta saknade ekonomisk rörelsefrihet. Överraskande utgifter finansierades genom att utnyttja amorteringsfria perioder vilket gav en viss flexibilitet i avklarandet av betalningsprogrammet.

De flesta intervjuade hade den närmaste gemenskapen, i första hand maken eller maken och barnen, som stöd och resurs. Hobbyer och nya intres-

sen hjälpte också de intervjuade att orka. De skuldsatta upplevde att de fått nytt innehåll och ny betydelse i sitt liv även om livet präglades av ekonomisk knapphet. Bristen på stöd från en social gemenskap ledde till att den skuldsatte blev isolerad varvid han eller hon upplevde att det var tungt att klara av betalningsprogrammet.

Utgående från undersökningen hänför sig behoven att utveckla Garanti-Stiftelsens verksamhet till ökad flexibilitet i lånevillkoren och till att utveckla tjänsten i en mer personlig riktning. Det är också viktigt att skapa verksamhet med stöd till likställda i syfte att främja orkandet. För de aktörer som tar hand om lånesaneringen är det viktigt att identifiera mångformigheten hos kundernas problem och sätta sig in i kundens levnadsvärld.

Ämnesord: konsumenter, skuldsättning, borgen, att klara sig, kvalitativ forskning

Abstract

Liisa Peura-Kapanen, Anu Raijas, Anna-Riitta Lehtinen

The tunnel of debt – coping experiences of the customers of the Guarantee Foundation

During its operations spanning 20 years, the Guarantee Foundation has established itself as one of Finland's key organisations for debt adjustment. The foundation guarantees adjustment loans for debtors, combining debts into a single loan. The maximum amount of the guarantee is EUR 34,000 with a maximum guarantee period of eight years.

The purpose of the study was to investigate the path of coping and the coping process of the foundation's customers who had obtained an adjustment loan. One of the key questions was how the debtors managed to get their finances under control during the rescheduling programme, and how big a role they thought the systems, which the Guarantee Foundation represents, on the one hand, and the social community, on the other hand, played in terms of coping with the situation. The material for the study was gathered from debtors undergoing rescheduling of the Guarantee Foundation or from debtors who have successfully completed a rescheduling programme, using group discussions and personal interviews. A total of 15 people took part in the study.

According to the interviewees, co-operation between the actors taking part in debt adjustment (debt counselling, the Guarantee Foundation, the bank) was mainly seamless and complied with the given schedule. The debtors usually sought the help of the Guarantee Foundation after receiving financial and debt counselling, and the debt counsellor played a key role as the initiator of the process. The Guarantee Foundation was found to be somewhat faceless, but the debtors were, nevertheless, satisfied with its services. They found the terms of the adjustment loan and the rules of operations appointed by the Guarantee Foundation to be strict. They also thought that the payment terms were stringent.

Coping with the situation required cutting back on spending and, consequently, adjustment of the debtor's lifestyle in general. As housing expenses account for the majority of consumption, it was often necessary to reorganise the housing arrangements. The biggest saving areas included food, clothing, leisure and personal expenses, which were cut down on instead of cutting compulsory expenses. Sometimes keeping to the rescheduling programme meant compromising over healthy food and neglecting one's medical treat-

ment. The debtors lacked financial leeway. Unexpected expenses were funded by utilising the grace period, which provided flexibility in coping with the rescheduling programme.

Most of the interviewees had an immediate community, mainly their spouse and children, as a support and resource for coping. Hobbies and new interests also helped to manage with the situation. The debtors found that they had gained new meaning and purpose in their lives, although their lives were characterised by a shortage of financial resources. A lack of support by the social community resulted in isolation, in which case the debtors found it hard to cope with the rescheduling programme.

Based on the study, the development needs of the operations of the Guarantee Foundation are related to increasing the flexibility of loan terms and developing the services to a more personal level. Creation of peer support activities in the promotion of mental coping is also important. It is vital for the actors managing debt adjustment to identify the diversity of problems among their customers and to pay careful attention to the customer's life world.

Key words: consumers, indebtedness, guarantee, coping, qualitative research

1 Tutkimuksen tausta ja tarkoitus

1.1 Velkaongelmien taustaa

Viimeisen 20 vuoden aikana rahamarkkinoilla on tapahtunut muutoksia, jotka ovat heijastuneet kotitalouksiin ja ihmisten taloudelliseen käyttäytymiseen. Rahamarkkinoiden rakenne on muuttunut, ja uusia luotontarjoajia ja luottotuotteita on tullut markkinoille.

Luotot lisäävät kotitalouden taloudellisia resursseja, vaikka niiden takaisinmaksu pienentääkin taloudellista liikkumavaraa. Luotot kuuluvat nykyaikaiseen markkinatalouteen, sillä ne kasvattavat yksityistä kulutusta. Kulutuksen kautta luotot edesauttavat yhteiskunnallista osallistumista. (ECRC 2010.) Koska luotot ovat merkittävä osa yhteiskunnan toimintaa, puhutaan usein luottoyhteiskunnasta (Mutttilainen 2002).

Nykyisillä vapailla rahoitusmarkkinoilla luotonanto on laajentunut myös maksukyvyltään haavoittuviin ja taloudelliselta osaamiseltaan heikkoihin kansalaisiin (Mutttilainen 2002). Suurimmalla osalla kotitalouksista luottojen takaisinmaksu hoituu ongelmitta. Kotitalouksien velkamäärien kasvaessa ja velallisten määrän lisääntyessä myös ylivelkaantuneiden määrä on kasvanut. Ylivelkaantuneella velat ovat ylittäneet maksujen hoitamisen selviytymisrajan, jolloin velkojen hoitamisessa on selkeitä ongelmia eikä tilanne ole ohimenevä (Niemi-Kiesiläinen 1995). Nykyajalle onkin tunnusomaista, että rahamarkkinoiden ja yleisen talouskehityksen muutokset näkyvät nopeasti yksityisen kotitalouden toiminnassa. Kansantalouden suhdanteet, rahamarkkinoiden turbulenssi tai yllättävät elämäntilanteet voivat aiheuttaa ongelmia taloudenpitoon huolimatta siitä, että henkilö on hoitanut raha-asiansa huolellisesti. Itse aiheutettu ylivelkaantuminen johtuu yleisesti liian korkean kulutustason ylläpitämisestä suhteutettuna kotitalouden tuloihin.

Niin ylivelkaantumisesta kuin velkaongelmista on tullut pysyvä osa nykyaikaista yhteiskuntaa. Taloudelliset ongelmat ovat ajaneet monia velallisia hyvin vaikeisiin elämäntilanteisiin ja syrjäyttäneet siten yhteiskunnasta. Useimmat velalliset selviytyvät vaikeuksistaan sopeuttamalla talouttaan tai neuvottelemalla velkojien kanssa. Yleistä on sopia velkojien kanssa uudesta maksuaikataulusta. Luottosuhteen ulkopuoliselle avulle on kysyntää silloin, kun velallinen ei pysty maksamaan velkojaan sopimuksen mukaisesti, eikä selviä ongelmistaan omin toimin tai luotonantajan kanssa neuvotellen (Mutttilainen 2007).

1.2 Takuu-Säätiön toiminta velkojen järjestelijänä

Takuu-Säätiö on vuonna 1990 perustettu valtakunnallinen sosiaalialan järjestö, joka auttaa yksityishenkilöitä taloudellisissa ongelmissa (Takuu-Säätiö 2010a). Takuu-Säätiön keskeisin toimintamuoto on järjestelylainan takauksen myöntäminen velallisille, jotka eivät pysty hoitamaan ylisuuriksi kasvaneita velkojaan. Takuu-Säätiön takaamalla järjestelylainalla voidaan yhdistää velkakierteeseen joutuneen velallisen velat yhdeksi uudeksi lainaksi. Tarkoituksena on, että takauksen saanut velallinen maksaa vanhat velkansa pois, eikä velkaannu takauksen aikana lisää.

Takuu-Säätiö auttaa velkaongelmissa kamppailevia ihmisiä myös ylläpitämällä valtakunnallista Velkalinjaa, jonne voi soittaa maksutta ja keskustella nimettömänä erilaisista taloudellisiin ongelmiin liittyvistä asioista. Takuu-Säätiön työntekijät kartoittavat puhelinkeskusteluissa henkilöiden maksuvaikeuksia, kokonaisvelkatilannetta sekä maksukykyä. He kertovat velkojen eri järjestelykeinoista, sosiaalietuuksista, taloudenhallintakeinoista ja mahdollisuuksista Takuu-Säätiön takauksen saamiseen sekä tarpeen mukaan ohjaavat hakemaan apua muualta.

Takuu-Säätiön takauksia on myönnetty vuodesta 1995 lähtien yli 100 miljoonaa euroa (Takuu-Säätiö 2010b). Raha-automaattiyhdistys (RAY) on myöntänyt Takuu-Säätiölle pääomavarauksen, jota vastaan takauksia myönnetään. Voimassa oleviin takauksiin asiakkaiden on mahdollista hakea muutosta ja sopia järjestelylainaan lyhennysvapaaajaksoja. Lyhennysvapaaajaksoa hyväksikäyttäen velallisen on mahdollista talouden väliaikaisesti heikentyessä tasapainottaa talouttaan ja siten välttää järjestelylainan irtisanominen.

Takuu-Säätiön takaus on tarkoitettu Suomessa asuville yksityishenkilöille. Enimmillään takaus voi olla 34 000 euroa ja takausaika korkeintaan kahdeksan vuotta. Maksuhäiriömerkintä tai riittämättömät vakuudet eivät ole esteenä Takuu-Säätiön takaukselle. Takauksen saamista varten velallisen kaikki velat selvitetään ja järjestellään, sillä hakijalla on oltava riittävästi maksuvaraa koko järjestelyluoton takaisinmaksuajaksi. Takausta ei myönnetä, jos velkaantumiseen johtaneet syyt eivät ole poistuneet. Lisäksi esimerkiksi kaikki luotto- ja maksukortit sekä tililimiitit lopetetaan. Samalla Suomen Asiakastieto Oy:n rekisteriin kirjataan erityinen luottotietomerkintä lainan nostamisen yhteydessä. (Takuu-Säätiö 2010c.)

Vuosina 2005–2009 Takuu-Säätiöön on tullut hakemuksia 700–1 200. Vuonna 2009 hakemukset lisääntyivät viidenneksen vuoteen 2008 verrattuna. Vuonna 2009 takausten kokonaissumma oli noin 7,1 miljoonaa euroa, missä oli lisäystä edelliseen vuoteen noin 1,1 miljoonaa euroa. Vuonna 2008 myönteisen takauspäätöksen saajia oli 339 henkilöä ja vuotta myöhemmin 371 henkilöä. Keskimääräinen takaussumma nousi vuonna 2009 lähes 19 200 euroon, kun se oli vuonna 2008 noin 17 700 euroa. Vuonna 2009 takauksen saaneiden keskimääräinen velka oli 26 800 euroa ja vuonna 2008 24 400 euroa. (Takuu-Säätiö 2010b.)

Valtaosalla Takuu-Säätiöön yhteyttä ottavista velat ovat ensisijaisesti tavannaomaista kulutusluottoa, kuten luottokorttivelkoja, tililimiittejä ja pikavippejä. Joka viidennellä asiakkaalla oli vuonna 2009 ollut pikavippejä ja lähes yhtä monella rästilaskuja (Takuu-Säätiö 2010a). Kulutusluottojen suuren määrän vuoksi vuonna 2009 Takuu-Säätiön asiakkaiden velkojana oli useimmiten rahoitusyhtiö tai yritys. Vuodesta 2007 lähtien velkaantumisen syy on ollut yleisimmin asiakkaiden menojen ja velkavastuiden lisääntyminen yli selviytymisrajan, mikä on ollut naisilla miehiä hieman yleisempää. Edellä mainittujen syiden ohella työttömyys, parisuhde-ero tai muu vakava elämän olosuhteiden muutos on johtanut ylivelkaantumiseen. Pienituloisuus tai talouden hallitsemattomuus ovat olleet vähäisempiä syitä velkaantumiseen. (Takuu-Säätiö 2010b.) Yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset näkyvät selkeästi Takuu-Säätiöön yhteyttä ottaneiden elämässä. Suotuisan talouskehityksen aikana vuonna 2006 yleisimmät velkaantumisen syyt olivat kulutuksen hallitsemattomuus ja parisuhde-ero. (Takuu-Säätiö 2007.)

Takauksen hakijoista alle 40-vuotiaat ovat useimmiten miehiä, mutta 40 vuotta täyttänyt hakija on useimmiten nainen (Takuu-Säätiö 2010b). Valtaosa takauksen hakijoista ja saaneista on työssä. Velkaongelmia näyttää syntyvän erityisesti yksin asuvien talouksiin (vrt. Muttilainen 2002), sillä viiden viime vuoden aikana yli puolet hakemuksista ovat olleet yksin asuvilta. Takuu-Säätiöön tulleista hakemuksista hylättiin vuonna 2005 kolmannes ja vuonna 2009 hylättiin 56 prosenttia hakemuksista (Takuu-Säätiö 2006, 2010b). Hakemusten lukumäärissä ei ollut mainittuina ajankohtina suuria muutoksia. Yleisimmin hylkäämiseen on johtanut hakijan maksuvaran vähyys tai puute, sillä takauksen saaneen henkilön on pystyttävä hoitamaan järjestelylaina. Koska takaus on tarkoitettu vain yksityishenkilöille, takauksella ei auteta yrittäjiä, joiden yritystoiminta on velkaongelmissa. Yrittäjä voi kuitenkin saada takauksen yksityistaloutensa velkoihin, jos yritystoiminta on kannattavaa ja siitä tulee riittävästi tuloa tai jos yritystoiminta on kokonaan päättynyt. Myös aiempi Takuu-Säätiön takaus voi aiheuttaa hakemuksen hylkäyksen, sillä pääsääntöisesti takaus on mahdollista saada vain kerran. Uudelleenvelkaantuneelle takaus voidaan myöntää vain erityisen painavista syistä.

Takuu-Säätiö maksaa takaajana pankkien irtisanomat järjestelylainat, jonka jälkeen säätiö perii saatavansa joko velalliselta tai mahdolliselta takaajalta. Vuonna 2003 Takuu-Säätiö maksoi pankeille takausvastuun perusteella enimmillään yli 850 000 euroa. Vuonna 2009 maksettuja takauksia oli 704 000 euroa, 70 kappaletta. (Takuu-Säätiö 2010a.)

1.3 Tutkimuksen tarkoitus

Tutkimus tarkastelee ylivelkaantumisongelman ratkaisua velallisen näkökulmasta. Kyseessä on usein pitkä prosessi, josta selviytymiseksi on turvaututtava velkojen järjestelyä tarjoavien viranomaisten ja yhteiskunnan mui-

den tahojen puoleen. Tämän tutkimuksen kohteena ovat velkaantuneet, jotka ovat saaneet Takuu-Säätiön takaaman järjestelylainan. He ovat edelleen mukana maksuohjelmassa tai ovat sen jo päättäneet.

Tutkimuksen tarkoituksena on kuvata ja analysoida velkaantuneiden selviytymisen polkua ja selviytymisprosessia. Tutkimuksessa haetaan vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

- Millä konkreettisilla keinoilla velalliset ovat saaneet taloutensa hallintaan maksuohjelman aikana?
- Millaisena velalliset ovat kokeneet yhtäältä Takuu-Säätiön ja yhteiskunnan muiden toimijoiden roolin sekä toisaalta sosiaalisten yhteisöjen roolin ja omat voimavarat selviytymisprosessissa?
- Miten Takuu-Säätiön toimintaa velallisten auttamisessa tulisi kehittää?

Raportin rakenne on seuraavanlainen. Seuraavassa luvussa käydään läpi tutkimuksen teoreettista tarkastelukehikkoa, jota täydennetään siihen liittyvillä tilastotiedoilla ja aiemmilla tutkimuksilla. Kolmas luku käsittelee tutkimuksen suorittamista. Neljännessä ja viidennessä luvussa käydään läpi empiirisen tutkimuksen tulokset. Kuudes luku kokoaa tutkimuksen keskeiset tulokset ja johtopäätökset sekä tuo esiin ideoita Takuu-Säätiön toiminnan kehittämiseksi.

2 Tutkimuksen tarkastelukehikko

Tässä luvussa kuvataan yksityishenkilöiden luotonottoa ja velkaantumisongelman kehittymistä saksalaisen filosofin Jürgen Habermasin järjestelmä- ja elämämaailman näkökulmasta (Habermas 1984, 1989). Tutkimus tarkastelee, miten velallinen selviää velkaongelmistaan toimiessaan kahdessa erilaisessa toimintaympäristössä: julkisen vallan ja markkinoiden muodostamassa **järjestelmämaailmassa** sekä erilaisten sosiaalisten yhteisöjen **elämämaailmassa** (ks. Habermas 1984, 1989; Poppe 2008). Tutkimus valottaa näiden kahden toimintaympäristön roolia yksilön velkaongelmista selviytymisessä. Tutkimus sivuaa lyhyesti myös vastuukysymyksiä: millainen vastuu julkisella vallalla, yksityisillä yrityksillä, sosiaalisella yhteisöllä ja yksilöllä itsellään pitäisi velkaantumisongelmissa selviytymisessä olla? Luvussa tarkastellaan myös luotto- ja velkaantumistutkimusten tuloksia järjestelmä- ja elämämaailman toimijoiden kohtaamisen näkökulmasta.

2.1 Velkaantumiseen liittyvät järjestelmämaailman toimijat ja instituutiot

Järjestelmä- eli systeemimaailmaan (*system world*) kuuluu hallinto ja talous, jotka toimivat tavoitteellisesti ja rationaalisesti. Tässä tutkimuksessa järjestelmämaailman keskeiset toimijat ovat valtion ja kuntien muodostama julkinen sektori, yksityisellä sektorilla toimivat yritykset ja finanssi- ja vakuutuslaitokset sekä kolmas sektori. Järjestelmämaailman toimijoilla on monella tapaa merkittävä rooli kotitalouksien toiminnassa, ja tätä käsitellään seuraavaksi luotonoton ja velkaantumisen näkökulmasta. Toimijoiden lisäksi alaluvussa esitellään velkaantumiseen liittyviä instituutiota: luottoja, viranomaistoimia ja lainsäädäntöä.

Julkinen sektori

Julkinen sektori huolehtii koko yhteiskunnan toiminnan kannalta tarpeellisista infrastruktuurista ja palveluista, kuten yleisestä turvallisuudesta ja kansalaisten oikeudellisen aseman turvaamisesta. Ohjauskeinona käytetään talous- ja sosiaalipolitiikkaa, joilla pyritään ohjaamaan kotitalouksien toimintaa. Talous- ja sosiaalipoliittisia toimenpiteitä ovat muun muassa työvoima-, tulo-, hinta- ja korkopolitiikka, verotus sekä sosiaaliturva. Näillä halutaan vaikuttaa lähinnä kotitalouksien kulutukseen, säästämiseen tai luotonottamiseen. Talous- ja sosiaalipoliittisilla toimenpiteillä vaikutetaan

myös kotitalouksien halukkuuteen tarjota työvoimaa ja muita tuotannontekijäpanoksia sekä ohjataan yhteiskunnallisten palvelusten kysyntää. (Raijas 2005, 91.)

Pohjoismaissa julkisen sektorin toiminta pyrkii myös kotitalouksien hyvinvointierojen tasaamiseen. Primaarista tulovirtaa tasataan progressiivisella verotuksella, tulonsiirroilla ja yhteiskunnallisilla palveluilla. Tulonsiirtojen tuloeroja tasaava vaikutus on 2000-luvulla heikentynyt, mikä on huonontanut erityisesti niistä riippuvaisten kansalaisten asemaa. Julkinen sektori on myös karsinut erityisesti tiettyjä hyvinvointipalveluitaan, mikä on rankaisut eniten pienituloisia, joille julkisen sektorin palvelu on usein ainoa vaihtoehto. (Raijas 2005, 91.)

Yksityiset yritykset

Kotitalouksien toiminnan näkökulmasta yksityisten yritysten tärkeimpänä tehtävänä on tuottaa hyödykkeitä ja huolehtia niiden jakelusta. Kotitaloudet hankkivat hyödykkeitä käytettävissä olevilla tuloillaan. Kansantalouden kehitys on hyvin riippuvaista kotitalouksien hyödykkeiden kysynnästä: talouden kasvu hidastuu, jos kotitaloudet vähentävät hyödykkeiden ostamista, sillä yksityiset kulutusmenot muodostavat puolet bruttokansantuotteesta. Hyödyketuotannon tehostumisen ja globalisaation myötä hyödykkeiden tarjonta on monipuolistunut, markkinointi lisääntynyt ja jakelu nopeutunut. Hyödykevalikoimat uudistuvat nopeaan tahtiin muodin ja uusien, teknisten ratkaisujen myötä sekä tavaroiden elinkaaren lyhennyttyä, mikä luo kuluttajille paineita uusien hyödykkeiden hankintaan. (Raijas 2005.)

Kolmas sektori

Kolmas sektori on yksityisen, julkisen sektorin ja perheiden väliin jäävä yhteiskunnallinen sektori, jonka tunnuspiirteitä ovat voittoa tavoittelematon talous ja yhteiskunnalliset tavoitteet. Kolmannen sektorin toimijoita ovat muun muassa yhdistykset, osuuskunnat ja säätiöt. (Konttinen 2008.) Tänä päivänä kolmannen sektorin toimijoilla on merkittävä rooli kansalaisten velka- ja toimeentulo-ongelmien ratkaisemisessa. Kolmatta sektoria edustava Takuu-Säätiö on yksi järjestelmämaailman toimija velkaongelmien ratkaisussa.

Luotot

Systeemimaailmassa löytyy palveluita, jotka mahdollistavat hyödykkeiden hankinnan, silloin kun kuluttajan omat käytettävissä olevat tulot eivät siihen riitä. 1980-luvulla rahamarkkinoiden vapautuminen Suomessa kasvatti hyvin nopeasti luottojen tarjontaa¹. Luottojen kysyntä kasvoi ja luottomarkkinoille tuli myös uusia, rahan käyttöön tottumattomia henkilöitä. 1990-luvun alun lamassa isot ja korkeakorkoiset lainat veivät monet lainanottajat suuriin

¹ Vapauttaminen tapahtui tarkalleen vuonna 1986, kun Suomen Pankki lopetti luottojen keskikorkosääntelyn (Mutttilainen 2003, 166).

ongelmiin. Finanssimarkkinoiden rakennemuutos on jatkunut 2000-luvulla, ja uusia luotontarjoajia ja luottotuotteita tulee jatkuvasti markkinoille. Luotot ovat pysyvä osa nykyaikaista markkina- ja kulutuskeskeistä yhteiskuntaa sekä vapaita rahoitusmarkkinoita (Muttillainen 2002, 3). Lainojen tarjonta on näkyvää, sekä lainojen hakeminen ja saaminen helppoa. Talous- ja velka-neuvojien mielestä kuluttajien velkaantumisen yksi keskeinen syy on ollut luottojen voimakas markkinointi (Kuluttajavirasto 2008) sekä niiden vastuuton myöntäminen maksukyvyttömille kuluttajille (Kuluttajavirasto 2010b, 3). Myös Rantalalan ja Tarkkalan (2009) tutkimus esitti vakuudettomien kulutusluottojen aggressiivisen markkinoinnin ja luottojen helpon saatavuuden vaikuttaneen merkittävästi 2000-luvun velkaongelmiin.

Vuosina 1990–2004 kotitalouksien **velkaantumisaste** Suomessa oli 70–80 prosenttia. Alimmillaan velkaantumisaste oli laman jälkimainingeissa vuonna 1997, 57,5 prosenttia. Vuonna 2007 velkaantumisaste ylitti 100 prosentin rajan ja ennakkotietojen mukaan vuonna 2009 se olisi jo 113 prosenttia. (FK 2008; ks. myös Tilastokeskus 2010b.)

Kotitalouksien sekä **asunto- että kulutusluottojen** määrät ovat kasvaneet. Vuodesta 1990 vuoteen 2009 kotitalouksien asuntoluottokanta on kasvanut 3,5-kertaiseksi ja kulutusluottokanta on yli kaksinkertaistunut (Tilastokeskus 2010a). Lainaa on nykyisin yhä useammalla kotitaloudella ja kotitalouskohtainen keskimääräinen asuntolainamäärä on nelinkertaistunut kymmenen viime vuoden aikana. Myös kulutusluottomäärät ovat kasvaneet, mutta asuntolainoja maltillisemmin. (FK 2010a, 17, 28–29.) Kotitalouksien luottokanta, velallisten kotitalouksien määrä ja velkojen hoitorasitus ovat siis kasvaneet merkittävästi. Vaikka asuntoluotot ovat suurin luottoerä, suurin osa velkaongelmista on aiheutunut rahamarkkinoiden vapautumisen jälkeen kulutusluotoista. Asuntolainoista on ainakin toistaiseksi syntynyt kulutusluottoja vähemmän maksuvaikeuksia ihmisille.

Luotonotto on vaivatonta uusilla ja helppokäyttöisillä rahoitustuotteilla. Kestokulutustavaroita ostettaessa on yleistä tarjota erilaisia korkeakorkoisia **luotto- ja maksuaikakortteja**. Viime vuosien uusi, helposti saatavissa oleva luottomuoto on kännykän tekstiviestillä tai netissä tilattava vakuudeton **pikaluotto**, jolle tunnusomaista on lyhyt laina-aika ja erittäin korkea korko. Pikavipit yleistyivät Suomessa nopeasti ja aiheuttivat hyvin pian ongelmia: vuosina 2005–2007 alle 1 000 euron velkomusasiat moninkertaistuivat (Valkama & Muttilainen 2008). Pikaluoton ottaminen on helppoa: luoton ottaminen tapahtuu täysin kasvottomasti, eikä luoton ottamista tarvitse perustella. Vaikka pikaluottoyrityksiä velvoittaa lainsäädäntö, pikaluotoista aiheutuvat ongelmat lisääntyvät jatkuvasti (Kuluttajavirasto 2010b, 3).

Viranomaistoiminta maksujen myöhästymisessä

Jos maksun maksaminen tarkalleen eräpäivänä ei onnistu, suurin osa kuluttajista maksaa maksun myöhässä tai vaihtoehtoisesti neuvottelee luotonantajan kanssa. **Luottohäiriömerkintä** edellyttää, että maksu on ollut

maksamatta useita kuukausia ja että siitä on lähetetty vähintään kaksi perintäkirjettä. Yksittäinen maksuhäiriömerkintä säilyy luottotietorekisterissä 2–5 vuotta. Luottotietorekisterin tarkoituksena on suojata luotonantajia luottotappioilta. (Erola 2000; Iivari ym. 2002, 104–105.) Maksuhäiriömerkinnät alkoivat selvästi kasvaa vuoden 2005 jälkeen. Vuonna 2000 yksityishenkilöillä oli reilu 274 000 maksuhäiriömerkintää, ja vuonna 2009 merkintöjä oli jo yli 645 000. Suomen Asiakastiedon rekisterissä on kymmenen viime vuotta ollut noin 300 000 maksuhäiriöistä henkilöä. (Suomen Asiakastieto 2010a.) Yhdellä henkilöllä on siis useita häiriömerkintöjä. Tätä selittää lukuisten luotto- ja maksuaikakorttien käyttäminen. Vuonna 2009 maksuhäiriömerkinnöistä 58 prosenttia aiheutui rahoitusyhtiöiden tili- ja kertaluottojen takaisinmaksuongelmistä (Suomen Asiakastieto 2010c).

Ulosotossa peritään oikeusteitse tavallisimmin rahasaatavia. Ulosotto edellyttää useimmiten tuomioistuinkäsittelyä, jossa tutkitaan velkojan saatavan oikeellisuus ja määrätään velallisen maksuvelvollisuudesta. Tietyt saatavat, esimerkiksi verot, erät vakuutusmaksut ja sakot, voidaan periä ilman tuomioistuimen päätöstä. Tavoitteena on, että velallinen maksaa velkansa vapaaehtoisesti maksukehoksella. Jos maksu ei onnistu vapaaehtoisesti, se ulosmitataan palkasta, eläkkeestä, elinkeinotulosta tai omaisuudesta. Ulosotoviranomainen valvoo sekä velkojan että velallisen etua. (Oikeuslaitos 2010.)

Lainsäädännölliset keinot ja ohjelmat velkaongelmien ratkaisuun

Viimeisten 20 vuoden aikana on käynyt selväksi, että niin ylivelkaantuminen kuin velkaongelmat ovat pysyvä osa nykyaikaista yhteiskuntaa. Taloudelliset ongelmat ovat hankaloittaneet monien ongelmavelkaantuneiden elämää ja kasvattaneet heidän riskiään syrjäytyä yhteisöistä ja koko yhteiskunnasta. Silloin kun kotitalouksien velkaantumisesta tulee yhteiskunnan toimintaa häiritsevä ongelma, on julkisen vallan puututtava siihen, koska sen yhtenä olennaisena tehtävänä on huolehtia kansalaisten hyvinvoinnista ja oikeusturvasta. Velkaongelmien ratkaisuun luodun lainsäädännön ja ohjelmien tarkoituksena on ollut tarjota kotitalouksille mahdollisuus päästä eroon ylivoimaisesta velkataakasta ja elämässä uuteen alkuun (Mutttilainen 2002).

Velkojen järjestelyyn luotiin 1990-luvun alussa useita erilaisia lainsäädännöllisiä systeemejä, joiden tavoitteena oli taata mahdollisimman monelle ulospääsy velkaongelmista (Mutttilainen 2002, 11, 165). Velallisen pelastamista perusteltiin yhtäältä sillä, että velkaongelmat aiheutuvat usein ulkopuolisista tekijöistä ja toisaalta sillä, että ongelmavelkaantuminen voi aiheuttaa kustannuksia julkiselle vallalle ja veronmaksajille sekä haitata pitkäaikaisesti koko yhteiskunnan toimintaa (Mutttilainen 1995). Taustalla oli myös ajatus saada velalliset takaisin kunnon veronmaksajiksi eli yhteiskunnalle tuottaviksi ja hyödyllisiksi toimijoiksi. (Mutttilainen 2003, 162). Velkaongelmien ratkaisuun luodun lainsäädännön käytännön toteuttamiseen on velvoitettu osallistumaan yhteiskunnan eri toimijat: julkinen valta, markkinat ja kolmas sektori (Mutttilainen 2002, 166).

Vuonna 1993 voimaantullut **velkajärjestelylaki** (Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä 25.1.1993/57) tähtäsi velallisen ja velkojan vapaaehtoiseen sopimiseen velkojen maksusta. Jos tämä ei onnistu, tuomioistuin voi aloittaa velallisen hakemuksesta velkajärjestelyn ja vahvistaa velkaantuneelle hänen maksukykyään vastaavan maksuohjelman. Maksuohjelmassa velallinen maksaa velkojaan viisi vuotta, jonka jälkeen loput veloista saadaan anteeksi. (Mutttilainen 2007, 2.) Laissa suhtaudutaan tiukasti kevytmieliseen tai rikokseen perustuvaan velkaantumiseen sekä väärin tietojen antamiseen luotonannossa tai velan perinnässä (Mutttilainen 2003, 167). Yksityisten henkilöiden velkajärjestelyhakemukset olivat suurimmillaan vuosina 1994–1996, mutta ovat sittemmin vähentyneet. Vuonna 1996 hakemuksia oli yli 14 000, vuonna 2007 enää noin 3 300 (Rissanen 2009).

Vuonna 1997 velkajärjestelylaissa parannettiin velkojen ja vuonna 2003 lama-aikana velkaantuneiden asemaa (Kuluttajavirasto 2009, 3–4). Kesällä 2010 velkajärjestelylakia uudistettiin siten, että maksuohjelman kesto velkajärjestelyssä lyheni kolmeen vuoteen. Maksuohjelmaa lyhentämällä velalliset saataisiin nykyistä nopeammin yhteiskunnan aktiivisiksi toimijoiksi: työelämään ja kuluttajiksi. (OM 2010a.) Maksuohjelman lyhentäminen oli osa laajempaa velkajärjestelylain kokonaisuudistusta, jossa luottoyhteiskunnan nykytilanne otetaan huomioon sekä pyritään velallisen ja velkojan välillä oikeudenmukaiseen vastuunjakoon maksuhäiriötilanteessa (OM 2009). Tämä säästäisi myös yhteiskunnalle aiheutuvia kustannuksia maksuohjelmien hallinnoinnista.

Laki talous- ja velkaneuvonnasta (4.8.2000/713) tuli voimaan vuonna 2000, jonka jälkeen maksutonta, ensisijaisesti kuntien järjestämää neuvontaa on järjestetty yksityishenkilöille kaikkialla Suomessa. Talous- ja velkaneuvojat auttavat velkaantuneita velkatilanteen kartoittamisessa ja kertovat erilaisista tukipalveluista sekä velkojen järjestelymahdollisuuksista. He ovat myös mukana neuvotteluissa velkojen kanssa, maksuaikataulujen ja velkojen järjestelyssä sekä tuomioistuimelle tehtävän velkajärjestelyhakemuksen ja maksuohjelman laatimisessa ja tarkistamisessa. (Kuluttajavirasto 2010a.) Työ on painottunut velkaongelmien ratkaisemiseen, vaikka tarkoitus on ollut tarjota neuvoja talouden suunnitteluun. Jotta velkaongelmat eivät kasvaisi hallitsemattomiksi, apua tulisi saada mahdollisimman varhaisessa vaiheessa (Valkama 2004, 80). Vuonna 2010 talous- ja velkaneuvojat arvioivat asiakkaiden pääsevän ensimmäiseen tapaamiseen yleisimmin 1–3 kuukauden sisällä (Kuluttajavirasto 2010b). Karvisen (2008) tutkimus osoitti, että velkojen järjestely onnistuu parhaiten, jos talous- ja velkaneuvonnan asiakkaat otetaan huomioon kokonaisvaltaisesti. Valkaman (2004, 80–81) tutkimuksen mukaan luotonantajat eivät vielä 2000-luvun alussa osanneet ohjata asiakkaita velkaneuvontaan. Talous- ja velkaneuvonnan kysyntä nousee talouden laskusuhdanteissa.

Laki sosiaalisesta luototuksesta (20.12.2002/1133) koskee kuntien tarjoamaa luottoa pienituloiselle ja vähävaraiselle henkilölle, jonka ei ole mahdollista saada kohtuuhintaista luottoa, mutta joka pystyy suoriutumaan luotto-

tonmaksusta. Sosiaalinen luototus on osa kuntien päätäntävällässä olevaa sosiaalihuoltoa. Tosin monet kunnat eivät sitä tarjoa. Sen tarkoituksena on ehkäistä taloudellista syrjäytymistä ja ylivelkaantumista sekä kannustaa velallisia itsenäiseen suoriutumiseen (Kuluttajavirasto 2009, 9). Vuonna 2010 talous- ja velkaneuvojille suunnatun kyselyn mukaan sosiaalista luototusta käytettiin yleisimmin velkojen järjestelyyn kuin hankintojen rahoittamiseen, johon se on alun perin tarkoitettu (Kuluttajavirasto 2010b, 4).

Lainsäädäntöä luodaan usein vasta sitten kun markkinatoiminta aiheuttaa kansalaisille kohtuuttomia ongelmia. Vuonna 2010 kiellettiin lailla pikavippien maksaminen tilille kello 23–7 sekä vaadittiin luottojen myöntäjiä ilmoittamaan todellinen vuosikorko. (Edilex 2010.) Uusin muutos edellyttää pikaluottoyrityksiltä, rahoitusyhtiöiltä sekä postimyyntiyritysten ja verkkokauppojen yhteydessä toimivilta luotonantajilta rekisteröitymistä. Rekisteriin hyväksytään vain toimijat, jotka ovat luotettavia ja joilla on riittävä ammattitaito luottotoiminnan harjoittamiseen. Tämä on osa laajempaa kulutusluottolainsäädännön kokonaisuudistusta, joka tulee voimaan joulukuussa 2010. (OM 2010b.) Muitakin velkaantumisongelmiin liittyviä lakimuutoksia on 2000-luvulla toimeenpantu: muun muassa lakiin saatavien perinnästä, luottotietolakiin ja ulosottokaareen (Rissanen 2009).

Vuosina 2002–2004 toteutetun **velkasovinto-ohjelman** tarkoituksena oli auttaa 1990-luvun laman aikana velkaantuneiden hoitamattomia pankkilainoja. Velkasovinnossa velkaongelma ratkaistiin sopimalla velkajärjestelylain mukaisesti. Velkasovinto-ohjelman alullepanijoita olivat valtiovalan ohella Suomen Pankkiyhdistys ja Takuu-Säätiö. (Mutttilainen & Valkama 2003.) Velkasovinto-ohjelman onnistumista arvioivan tutkimuksen mukaan monet velkaongelmaiset saivat apua, mutta ohjelmaa ei voida tarjota pysyväne ratkaisuna velkaongelmiin (Mutttilainen & Valkama 2003, 49–52).

Velkahallintaohjelman tavoitteena oli vuosina 2003–2007 estää velkaongelmien syntyminen ja syveneminen, hoitaa maksukyvyttömyystilanteet joustavasti ja tehokkaasti, auttaa kansalaisia itsenäiseen taloudenhallintaan sekä ehkäistä syrjäytymistä auttamalla erityisesti velkaantuneita nuoria ja tukemalla maksuvaikeuksissa olevia yrittäjiä (Rissanen 2009). Velkahallintaohjelman laatiminen perustui hallitusohjelmaan ja se laadittiin eri hallinnonalojen välisenä yhteistyönä. Toimenpideohjelmassa painotettiin velkaongelmien torjuntaa, tehokasta taloustiedon jakamista, talous- ja velkaneuvonnan rahoituksen turvaamista, luotonantajan ja -ottajan vastuullisuutta, vapaaehtoisia ratkaisuja sekä viranomaisten ja muiden toimijoiden yhteistyötä. (Velkahallintaohjelma 2004.)

Järjestelmämaailman toimijoiden ja kotitalouksien välillä on vaihtosuhteita, joissa kotitalouksilta edellytetään rahan käytön hallintaa. Rahan käytön hallitsemattomuus kotitalouksissa voi johtaa ongelmiin, jotka heijastuvat järjestelmämaailman kaikkiin toimijoihin eli koko yhteiskuntaan. Kotitalouksien velkaongelmien yleistyttyä 1990-luvulla ne nousivat yhteiskunnallisen keskustelun ja poliittisten toimenpiteiden kohteeksi. Ongelmiin suhtauduttiin

vakavasti, ja valtiovallan ja muiden tahojen yhteistyön tuloksena on pyritty eri tavoin ratkaisemaan ylivelkaantuneiden ongelmia. Huolimatta monista toimenpiteistä järjestelmämaailmassa, velkaongelmia on pystytty lievittämään vain osittain, sillä osa velallisista jää järjestelmämaailman tarjoaman suojan ulkopuolelle. Toimenpiteiden onnistumista vaikeuttaa jatkuvasti muuttuva taloudellinen ympäristö ja velkaongelmien luonteen muuttuminen yhä monitahoisemmaksi ja -mutkaisemmiksi (Rantala & Tarkkala 2010, 29–30).

2.2 Elämismaailman toiminta velkaantumisen näkökulmasta

Habermasin (1984) mukaan elämismaailma (*life world*) on ihmisen yksityiselämää, hänen arjessa elämäänsä todellisuutta. Elämismaailman rakenteet muodostuvat kulttuurista ja suhteista koostuvasta yhteiskunnasta. Kolmantena tärkeänä elementtinä elämismaailmassa on se, että ihminen voi kokea olevansa arvostettu juuri sinä persoonana, mikä hän on. Elämismaailman toiminnassa keskeistä on ihmisten keskinäinen kommunikointi ja yhdessä toimiminen erilaisissa yhteisöissä. (Kangas 1995, 208.)

Elämismaailmassa yhteisöt pysyvät kasassa yhteisesti hyväksytyjen arvojen avulla. Arvoihin pohjautuvat normit luovat yhteisön jäsenille toimintaohjeet oikeanlaisesta käyttäytymisestä. Jotta yksilö voisi viiteryhmiin jäsenyyden kautta olla erilaisten yhteisöjen hyväksyty jäsen, hänen pitää osata toimia asetettujen toimintaohjeiden mukaisesti. Tämän kautta yhteisöt muokkaavat yksilöiden sosiaalista luonnetta ja ihanteita. (Habermas 1984, 1989.)

Kulutus on keskeinen osa elämismaailman toimintaa. Hyödykkeitä hankitaan ja käytetään tänä päivänä paljon muuhunkin kuin eloonjäämisen kannalta välttämättömien inhimillisten perustarpeiden tyydyttämiseen. Kulutuksella ihmiset rakentavat ja ilmaisevat identiteettiään ja elämäntyyliään, kiinnittyvät sosiaalisiin ryhmiin tai erottautuvat niistä sekä osallistuvat erilaiseen sosiaaliseen toimintaan (Warde 1996, 303–304; Autio & Paju 2005, 27). On esitetty, että yksilöt kulutuksellaan kiinnittyisivät yhteiskuntaan ja lähiyhteisöihin. Se, mitä tavaroita ja palveluita ihmiset hankkivat ja käyttävät, määrittelee heidän asemaansa yhteisössä. Tämän päivän yhteiskunnalle ja markkinoille on luonteenomaista hektisyys, joka kulutuksessa näyttäytyy siten, että hyödykkeet halutaan saada käyttöön heti. Siksi hyödykkeen saamiseksi ei haluta säästää, vaan turvaudutaan luottoon (ks. Lehtinen & Leskinen 2005, 97).

Ihmisten tarpeiden tyydytyksessä ja hyvinvoinnin toteutumisessa taloudellisella toimeentulolla on merkittävä rooli. Markkinoiden hyödyketarjonta kasvaa sekä tyydytettävien tarpeiden tai halujen määrä lisääntyy koko ajan, mutta raha niiden hankkimiseksi on rajallinen. Taloudellisten voimavarojen niukkuus ja tiettyjen hyödykkeiden saavuttamattomuus voi heikentää kuluttajan mahdollisuuksia integroitua sosiaalisiin yhteisöihin, mikä pahimmassa tapauksessa voi johtaa syrjäytymiseen. Syrjäytyminen merkitsee yleisesti

sitä, että yksilö on estynyt osallistumasta yhteiskunnassa normaalina pidettyyn elämään tai että hänellä on ainakin rajoitetut mahdollisuudet toimia omassa taloudessa, erilaisissa yhteisöissä ja laajemmin koko yhteiskunnassa. Kulutushyödykemerkkinoiden ja -tyylien runsaudessa syrjäytyminen näkyy ennen kaikkea vaihtoehtojen vähäisyytenä tai kokonaan puuttumisena. (Ahlqvist 2004, 113.)

Luottojen yleistyessä ihmisten suhtautuminen velkaan on muuttunut. Yhdellä henkilöllä voi olla useita luottoja. Niiden yhtäaikainen hallinnointi voi muodostua ylitsepääsemättömäksi. Luottojen ottamisesta voi tulla kierre, jossa uusia luottoja otetaan aiempien hoitoon. Luotot ovat muuttaneet ihmisten tapaa suunnitella ja hoitaa talouttaan. Tavoitesäästämisen sijaan säästäminen tapahtuu nykyisin usein jälkikäteen. Luotonotto ei liity yksinomaan asunnon hankintaan, missä se useimmiten on välttämätöntä, vaan myös arkiseen kulutukseen.

Velkaantumisen taustalla on monia eri tekijöitä elämismaaailmassa (ks. Rantala & Tarkkala 2009). Luottojen ottamisen taustalla on usein pienituloisuutta ja toimeentulo-ongelmia, kun tulot eivät riitä normaalin elämän rahoittamiseen. Ennakoimattomat ja kuluttajista riippumattomat elämämuutokset, kuten sairastuminen, työttömyys tai parisuhde-ero voivat romahduttaa tulot ja sen myötä velkojen sovitun takaisinmaksuohjelman (Piskonen 2006; Matikainen & Ranni 2007, 41–43; Kuluttajavirasto 2008). Talous- ja velkaneuvojat näkivät vuonna 2010 erityisesti holtittoman elämäntyylin, taloudenhallinnan osaamattomuuden, motivaation puutteen ja erilaisten addiktioiden lisääntyneen ongelma-velkaantumisen syinä. Näiden lisäksi myös elinkustannusten nousu ja elämäntilanteen muutokset olivat alle 30-vuotiailla yleisimmät syyt joutua velkaongelmiin. (Kuluttajavirasto 2010b, 2.)

Pikaluotot voivat joillekin olla ainoa mahdollisuus saada lainaa. Pikaluottoja ottaneiden enemmistö on 20–28-vuotiaita (FK 2010a, 19). Iän lisäksi pikavippien ja muiden kalliiden kulutusluottojen ottamista selittävät alhaiset tulot ja elämäntilanne: pienituloisille, työttömille ja yksinhuoltajille nämä lainat voivat joskus olla ainoa vaihtoehto ostaa ruokaa tai lyhentää jo kertyneitä velkoja (Kaartinen & Lähteenmaa 2006). Pikaluotot ovat yleisiä myös peliriippuvaisilla ja mielenterveysongelmaisilla, joilla on ongelmia koko elämänsä hallinnassa.

Maksuhäiriömerkintöjä on vuosien 2004–2008 välillä ollut eniten 35–44-vuotiailla ja seuraavaksi eniten 45–54-vuotiailla (Rissanen 2009). Julkisuudessa runsaasti esillä olleet alle 30-vuotiaden maksuhäiriöt ovat pitkään pysyneet samalla tasolla. Vuoden 2010 alussa nuorten maksuhäiriömerkinnät alkoivat kasvaa huomattavasti: vuoteen 2008 verrattuna merkinnät lisääntyivät 50 prosentilla, ja ikäryhmästä seitsemällä prosentilla oli tuolloin maksuhäiriömerkintä. Vanhemmissa ikäryhmissä noin neljällä prosentilla on häiriömerkintä. Nuorten maksuhäiriömerkintöjen taustalla ovat yleensä maksamattomat puhelinlaskut, pikavipit ja vuokraträstit. (Suomen Asiakastieto 2010b.)

Koska yhteisön jäsenyys vaatii yksilöiltä yhdenmukaista käyttäytymistä, yhteisön arvoista, normeista ja säännöistä poikkeava käyttäytyminen pyritään salaamaan (esim. Armstrong & Kotler 2009). Taloudellisissa ongelmissa tämä näyttöytyy siten, että ihmiset eivät kerro ongelmistaan muille ja pyrkivät ratkaisemaan ongelmansa itsenäisesti ilman ulkopuolista apua (Piskonen 2006). Ulkopuoliseen apuun tukeudutaan viimeisenä keinona sen jälkeen kun tunnustetaan, ettei tilanteesta voi selvitä yksin. Taloudellisia ongelmia pidetään hyvin henkilökohtaisina, ja niihin ajautumisen syynä nähdään oma typerä toiminta, mitä ei haluta paljastaa muille. Apua haettaessa joudutaan tunnustamaan ongelma itselle ja paljastamaan se muille. Tästä kaikesta seuraa häpeä, koska erityisesti Suomessa on vahva pärjäämisen kulttuuri. (mm. Piskonen 2006.) Ongelmatilanteissa halutaan eristäytyä muista ihmisistä ja välttää erityisesti tilanteita, joissa tarvitaan rahaa. Lapsiperheissä lapset halutaan säästää talousongelmilta. Lastensa hyväksi vanhemmat usein tinkivät omasta kulutuksestaan, samoin kuin niiden hyödykkeiden hankinnoista, joita käytetään vain perheen sisällä (Hamilton & Catterall 2006).

2.3 Järjestelmä- ja elämismaailman kohtaaminen velkaantumiskysymyksissä

Modernissa yhteiskunnassa järjestelmä- ja elämismaailman toimijat elävät kiinteässä vaihtosuhteessa. Tässä suhteessa raha ja sen käyttö vaihdon välineenä on keskeinen väline. Ihmiset luovuttavat järjestelmämaailmaan työpanostaan, josta saavat korvaukseksi palkkaa, jota he voivat käyttää erilaisen hyödykkeiden hankintaan yksityiseltä tai julkiselta sektorilta (Habermas 1984, 1989). Ihmisten suuntautuminen työmarkkinoille ja omatuotannosta luopuminen on lisännyt hyödykkeiden kysyntää markkinoilta (Kangas 1995, 210).

Järjestelmämaailman systeemit ovat määritelleet ihmisille monenlaisia rooleja: työntekijä, kuluttaja, asiakas, kansalainen. Järjestelmä- ja elämismaailman välinen suhde voi olla myös ongelmallinen, sillä järjestelmämaailman systeemit pyrkivät tunkeutumaan elämismaailmaan ja vaikuttamaan sen toimintaan. Ongelmia elämismaailmaan syntyy systeemin monimutkaistumisen myötä (Habermas 1984). Jotta ongelmia ei syntyisi, täytyy elämismaailmassa osata reagoida järjestelmämaailman muutoksiin sopeuttamalla elämismaailman toimintaa olosuhteisiin sopivalla tavalla (Habermas 1989).

Järjestelmä- ja elämismaailmassa vallitsevat erilaiset toimintasäännöt: järjestelmämaailma ja sen systeemit toimivat rationaalisesti, mutta elämismaailma ei. Jokainen yksilö on luonnollisesti itse vastuussa rahankäytöstään ja luotonotostaan, mutta ymmärrys näihin liittyvistä velvoitteista omassa elämässä voi olla rajoitettua. (ks. Rantala & Tarkkala 2010, 31.) Lisäksi yksilöltä vaaditaan tietoa, taitoa ja valmiuksia toimia muutostilanteissa. Usein elämismaailman toimijat joutuvat alistumaan systeemin säännöille,

koska systeemi on vahvempi toimija. Esimerkiksi maksuhäiriömerkintä saattaa hankaloittaa ihmisen elämää monin eri tavoin. Muun muassa pankkilainan ja luottokorttien saaminen estyy ja asunnon vuokraaminen vaikeutuu. Maksuhäiriömerkintä voi estää myös vakuutuksien ottamisen ja vaikeuttaa työpaikan saantia, koska joillakin aloilla työnantajat tarkistavat työnhakijan luottotiedot. (Erola 1997, 2000; Iivari, Piirainen & Siltaniemi 2002, 104–105.)

Habermasin mielestä lainsäädännön tulisi ohjata hallintoa ja taloutta elämissä maailman toimijoiden oikeuksia kunnioittaen (ref. Kaunismaa 1992, 94). Velkajärjestelyn avulla tuhannet ihmiset ovat saaneet helpotusta velkaongelmiinsa. Eri tahojen mukaantulo velkaongelmien hoitamiseen on käytännössä tarkoittanut sitä, että valtiolta tarjota lainsäädännön avulla juridisen tuen velkojen järjestämiseen, viranomaiset ja järjestöt tarjoavat neuvontapalveluita ja tietoa ongelmien ratkaisumahdollisuuksista sekä luotonantajat joustavat lainasopimuksissa. Ongelmien ennaltaehkäisy ja ratkaiseminen on edelleenkin poliittisen mielenkiinnon kohteena. Haasteita ongelmien käsittelyyn tuo nopeasti muuttuva taloudellinen ympäristö, perässä laahaava sääntely sekä velkaongelmien moniulotteisuus ja laaja-alaisuus.

Muutokset taloudellisessa ympäristössä ovat pakottaneet kotitalouksia muuttamaan resurssien hallinnan käytäntöjä ja toimintatapoja. Kuluttajilla on aiempaa suurempi vastuu taloudellisten asioidensa hoitamisesta. Taloudellisen toimintaympäristön jatkuvasti monimutkaistuessa kuluttajia edellytetään ottamaan itse selvää taloudellisten sitoumustensa vaatimuksista muuttuvissa oloissa.

Kuluttajien vastuu on laajentunut myös vastuuseen omasta hyvinvoinnista ja varautumisesta erilaisiin riskeihin. Sosiaaliturvan kattavuus voi olla kuluttajalle epäselvä. Kyse on riskeistä, joista ennen hyvinvointivaltio huolehti, mutta sen rapauduttua sen tarjoama suoja on olennaisesti heikentynyt. (Rose 1998, 67–69.) Oma osuutensa ongelmien syvyydessä on sillä, että liian monet ihmiset joutuvat hoitamaan toimeentulo-ongelmiaan velalla (Muttalainen 2002). Paradoksaalista tilanteesta on se, että velalliset, jotka ovat paikanneet tai paikkaavat talouttaan velalla tai jotka huolehtivat veloistaan eivät useinkaan saa sosiaalitoimen myöntämää toimeentulotukea. Yleinen elinkustannusten nousu ja työllisyystilanteen heikkeneminen ovat voineet aiheuttaa toimeentulo-ongelmia ja edesauttaa tukeutumista luottoihin. Erityisesti pääkaupunkiseudulla kuluttajien taloudelliseen tilanteeseen vaikuttavat suuresti korkeat asumiskustannukset ja muunkin elämisen kalleus.

Järjestelmämaailman toiminta voi toisinaan olla kuluttajalle vaikea ymmärtää. Kuluttajaviraston Taloustutkimuksella teettämä kulutusluottotutkimus osoitti kuluttajilla olleen ongelmia ymmärtää luottoihin liittyviä käsitteitä ja säännöistä poikkeamisen seuraamuksia (Taloustutkimus 2007). Uutena uhkana velkaongelmissa nähdään suuret asuntolainat (Rantala & Tarkkala 2009), joita ovat ottaneet alhaisen korkotason houkuttelemina etenkin nuoret taloudet. Jos talouden liikkumavara on vähäinen, suurien lainojen takaisinmaksu voi muodostua ongelmaksi taloudellisten suhdanteiden muuttuessa.

Myös maksuongelmiin puuttuvien toimenpiteiden, kuten ulosoton ja maksuhäiriöiden, vaikutukset omaan elämään voivat olla epäselviä.

Nuorille itsenäinen rahatalous ja sen hoito merkitsevät itsenäistymistä ja irtaantumista lapsuudenkodista. Elintaso useimmiten laskee, koska palkkatulot ovat alhaiset tai niitä ei ole lainkaan. Rahaa ei jää säästöön, vaan kaikki menee kulutukseen. Samaan aikaan itsenäisen elämän kanssa joudutaan opettelemaan järjestelmämaailman sääntöjä (Lehtinen & Leskinen 2005; ks. myös Rajjas, Lehtinen & Varjonen 2009).

Velkaongelman ratkaisu voi alkaa elämismaailmassa velallisen omaehtoisella toiminnalla tai lähiyhteisön tuella. Toimintaa muutetaan niin, että rahaa jää velan maksamiseen. Jos ongelma ei näin ratkea ja se halutaan selvittää, on otettava yhteyttä järjestelmämaailman toimijoihin, ensimmäisenä velkojaan tai velkoihin. Jos neuvottelu heidän kanssaan ei tuota tulosta, apua voi hakea velkaneuvonnasta, jossa kerrotaan järjestelmämaailman vaihtoehdoista ongelman ratkaisemiseksi. (Valkama 2004; Muttilainen 2007, 2.)

Systeemimaailmasta alkaneella velkaantumisongelmalla voi olla suuri vaikutus myös elämismaailmaan, sillä aikaisemman tutkimuksen mukaan tilanne voi ratkaisevasti horjuttaa yksilön henkistä hyvinvointia (esim. Erola 1997). Velkaongelmista selviytymisessä yksilö joutuu järjestämään oman henkilökohtaisen elämänsä eläessään sosiaalisessa yhteisössä. Tämä edellyttää sitoutumista velkojen järjestelysystemin sääntöjen noudattamiseen. Velkaongelmista selviäminen mahdollistaa yksilön pääsyn markkinoiden yhdeksi toimijaksi ja sosiaalisten yhteisöjen jäseneksi.

Takuu-Säätiötä tarkastellaan tässä yhtenä merkittävänä järjestelmämaailman toimijana ihmisten velkaongelmien ratkaisemisessa. Takuu-Säätiön takaustoimintaa 2000-luvun alussa arvioivassa tutkimuksessa (Valkama, Muttilainen & Tala 2002) nostettiin esiin eri toimijoiden välinen yhteistyö. Velkaneuvonnalla on merkittävä rooli, sillä siellä arvioidaan, mikä on paras tapa ratkaista kotitalouden velkaongelma sekä ohjataan velallinen oikeaan paikkaan hakemaan apua. Velkaneuvojan on perehdyttävä velallisen elämismaailmaan ja tuettava velallista ongelmaratkaisussa. Lisäksi velkaneuvojalla on oltava korkea ammattitaito. Systeemi- ja elämismaailman törmäyksestä kertoo se, että velalliset kokivat takaushakemuksen käsittelyajan liian pitkäksi ja byrokraattiseksi. Velkaongelma aiheuttaa usein kriisitilanteita, ja siksi velallisen elämismaailman syvempi ymmärtäminen voisi helpottaa henkilökohtaista hätää. Näissä tilanteissa henkilökohtaista neuvontaa pidettiin tärkeänä. Tutkimus paljasti, että muiden toimijoiden ja instituutioiden rooli Takuu-Säätiön taustalla jäi asiakkaalle hämäräksi. Neuvottelu systeemin toimijoiden kanssa koettiin vaikeaksi. Voidaan kysyä, ovatko taustalla olevat systeemit liian monimutkaisia maallikolle ja onko hänen tarpeensa tuntea niitä omassa velkaongelman ratkaisussa. Tutkimuksessa tuli esille yhtäältä systeemin sääntöjen ankaruus elämismaailmaa kohtaan, mutta toisaalta myös niiden elämään järjestystä tuova vaikutus. (Valkama ym. 2002.)

3 Tutkimuksen suorittaminen

3.1 Aineiston hankinta

Tutkimuksen tavoitteena oli saada mahdollisimman monipuolinen kuva Takuu-Säätiön asiakkaiden selviytymisestä järjestelylainan maksuohjelman aikana. Tutkimuksen kohdejoukoksi valittiin sellaiset Takuu-Säätiön järjestelylainan takauksen saaneet asiakkaat, jotka ovat joko käyneet läpi maksuohjelman tai ovat maksuohjelmassaan loppusuoralla.

Tutkimus on luonteeltaan laadullinen. Laadullinen tutkimus soveltuu hyvin ihmisten kokemusten ja näkemysten tutkimiseen. Ihmiset voivat itse, omin sanoin kertoa, mitä he ajattelevat. Laadullisella lähestymistavalla saadaan selville, minkälaisen sisällön ja tulkinnan ihmiset itse antavat tutkitavalle ilmiölle. (Bloor, Frankland, Thomas & Robson 2001; Eskola & Suoranta 1998.) Laadullisella tutkimuksella ei pyritä tilastolliseen yleistettävyyteen.

Aineiston keräämiseksi suunniteltiin alunperin ryhmäkeskusteluja Takuu-Säätiön asiakkaiden kanssa. Keskusteluja varten järjestelylainan saaneista Takuu-Säätiön asiakkaista muodostettiin ryhmiä eri-ikäisistä ja eri elinvaiheissa elävistä ihmisistä. Ryhmät muodostettiin siten, että ne edustivat mahdollisimman hyvin Takuu-Säätiön asiakaskuntaa. Valittuja ryhmiä olivat: noin 30-vuotiaat miehet, keski-ikäiset naiset, lapsiperheet, lapsettomat pariskunnat ja eläkeläiset. Tutkimukseen kutsuttiin Helsingin ja Tampereen seuduilla asuvia Takuu-Säätiön asiakkaita, sillä näillä paikkakunnilla otaksuttiin löytyvän riittävästi halukkaita henkilöitä osallistumaan tutkimukseen. Valituille asiakkaille lähetettiin kirje, jossa kerrottiin juhlatutkimuksesta ja kutsuttuja henkilöitä pyydettiin valitsemaan heille sopiva ajankohta ehdotettujen päivien joukosta. Kirjeessä korostettiin tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden nimettömyyttä ja tutkimuksen luottamuksellisuutta. Kutsuja lähetettiin yhteensä 288:lle Takuu-Säätiön asiakkaalle.

Ryhmiä ei kuitenkaan saatu koottua suunnitellulla tavalla ja myös ryhmäkeskusteluista jouduttiin osaksi luopumaan osan kutsutuista kieltäytyessä tulemasta keskusteluihin yhdessä muiden velkaantuneiden kanssa. Lopulta päädyttiin kutsuttujen haluamaan käytäntöön, missä osa tutkittavista osallistui ryhmäkeskusteluihin, osa henkilökohtaisiin keskusteluihin. Aineiston keräämiseksi saatiin muodostettua kaksi ryhmää, joihin osallistui yhteensä kahdeksan henkilöä. Kuusi henkilöä haastateltiin henkilökohtaisesti. Myös heidän kohdallaan tilanteet olivat keskustelunomaisia. Yksi muualla kuin pääkaupunkiseudulla asuva henkilö halusi osallistua kirjal-

lisesti tutkimukseen ja hänen kertomuksensa otettiin mukaan aineistoon. Keskustelut järjestettiin tammi-helmikuussa 2010. Keskustelut veivät aikaa 1,5–2 tuntia ja ne nauhoitettiin. Nauhoitetut keskustelut litteroitiin sanatar-kasti teksteiksi.

Vähäiseen osallistumishalukkuuteen voidaan löytää useita syitä. Yhtenä syynä voi olla se, että mikään ehdotetuista ajankohdista ei sopinut kutsun saaneille henkilöille. Merkittävin syy lienee kuitenkin aiheen arkaluontoisuus. Ihmisten on usein vaikea kertoa arkaluontoisista asioista toisille ihmisille (esim. Hirsijärvi & Hurme 2000). Ongelma on tullut esille myös aiemmissa velkaantumistutkimuksissa (esim. Römer-Paakkanen & Pentikäinen 2003). Toisaalta esimerkiksi Piskosella (2006) ei ollut vaikeuksia saada tutkimukseensa haastateltavaksi Takuu-Säätiön asiakkaita. Haastattelut tehtiin puhelimesta ja osallistujat olivat aiemmin vastanneet velkaantumiseen liittyvään kyselyyn. Tässä tutkimuksessa alhaiseen osallistumishalukkuuteen mitä ilmeisimmin vaikutti tutkimuksen kipeä aihe, jota ei haluttu käydä läpi. Tämän vuoksi aineiston hankinnassa päädyttiin sekä ryhmä- että henkilökohtaisiin keskusteluihin.

Keskusteluja varten laadittiin teemarunko (LIITE). Aluksi keskusteluissa käytiin lyhyesti läpi velkaantumista ja järjestelylainan hakemista edeltävää aikaa sekä hakuprosessia. Teemat painottuivat velkaantumisesta selviytymisen konkreettisiin keinoihin, ihmissuhteiden merkitykseen selviytymisessä sekä selviytymiseen liittyviin voimavaroihin ja kokemuksiin. Takuu-Säätiön roolista velkaantuneiden selviytymisprosessissa keskusteltiin vielä erikseen. Keskustelijoille näytettiin myös piirrosta, jossa velkaantumisen aika, hakuprosessi sekä selviytymisen aika oli kuvattu omina vaiheinaan. Piirros auttoi monia keskustelijoita hahmottamaan tapahtuneita ja selkiyttämään sitä, mistä prosessin vaiheesta kulloinkin puhuttiin. Kaikissa keskusteluissa käytiin läpi samat teemat, mutta teemojen järjestys vaihteli eri keskusteluissa jossain määrin. Tarkentavia kysymyksiä esitettiin tarpeen mukaan, jotta haastateltavien esille ottamat asiat ja näkökohdat tulivat käsitellyiksi mahdollisimman hyvin. Lähes kaikissa keskusteluissa oli mukana kaksi tutkijaa, mikä takasi teemojen läpikäynnin rauhallisesti ja monipuolisesti.

Vaikka tutkimuksen aihepiiri oli vaikea, keskusteluja voidaan pitää onnistuneina. Tilaisuudet olivat joillekin ensimmäinen tilaisuus puhua velkaantumisestaan ja selviytymisestään tässä laajuudessa. Velalliset kertoivat hyvin avoimesti velkaantumisestaan, sen vaikutuksesta elämäänsä ja selviytymisestään. Ilmapiiri oli kaikissa keskusteluissa hyvä. Erityisesti ryhmäkeskusteluihin osallistuneet velalliset kokivat aiheen yhdessä käsittelyn ja kokemuksen vaihdon avartavaksi.

Keskusteluista poimittuja lainauksia käytetään raportissa elävöittämään ja havainnollistamaan tekstiä. Lainaukset on merkitty kursivilla. Joissakin tapauksissa lainauksista on poistettu ylimääräisiä täytesanoja, joilla ei ole merkitystä tekstin sisällön ja tulkinnan kannalta.

3.2 Aineiston kuvaus

Tutkimusaineisto koostui yhteensä 15 Takuu-Säätiön järjestelylainan takauksen saaneen asiakkaan haastattelusta². Naisia mukana oli 11 ja miehiä 4. Haastatteluisia oli mukana lapsiperheitä, keski-ikäisiä naisia, lapsettomia pariskuntia ja eläkeläisiä. Esimerkiksi nuoria, yksinasuvia miehiä ei saatu keskusteluihin lainkaan, vaikka myös heidän kokemuksiinsa olisi ollut tärkeää selvittää. Nuoret tai nuorehkot henkilöt ovat hyvin edustettuina Takuu-Säätiön asiakaskunnassa. Vuonna 2009 lähes kolmannes (31 %) hakijoista oli alle 35-vuotiaita (Takuu-Säätiö 2010b). Tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden taustasta tiedettiin etukäteen hyvin vähän. Esimerkiksi tietoa vastajien iästä tai koulutuksesta ei ollut käytettävissä. Velkaantuneiden elämäntilanteet tulivat kuitenkin yleensä ilmi keskustelujen aikana.

Takuu-Säätiölle tulleiden järjestelylainahakemusten mukaan velkaantumisen johtuu yleensä tulojen vähenemisestä esimerkiksi työttömyyden tai sairauden seurauksena, menojen lisääntymisestä yllättävissä tilanteissa (esimerkiksi avioero) tai epäonnistuneesta yritystoiminnasta sekä yleisesti talouden hallitsemattomuudesta (Takuu-Säätiö 2010a). Keskusteluissa velkaantuneiden kanssa velkaantumisen syiden kirjo osoittautui samoin hyvin monimuotoiseksi. Monessa tapauksessa velkaantuminen johtui monesta eri tekijästä, jotka etenivät ajallisesti joko rinnakkain tai peräkkäin. Velkaongelmien kesto vaihteli; osalla velkaantuneista ongelmat olivat kestäneet pitkään, jopa yli kymmenen vuotta.

Keskusteluissa ei lähdetty selvittämään haastateltavien velkahistoriaa, sillä suunniteltuja ryhmäkeskusteluja ajatellen velkaantuneiden ei haluttu joutuvan kertomaan velkaantumisen yksityiskohdista. Kaikissa keskusteluissa henkilöiden velkaantumisen tausta ja ongelmiin johtaneet syyt tulivat kuitenkin esille, osassa suppeammin, osassa laajemmin. Tapahtumista haluttiin puhua vapaaehtoisesti. Haastateltavat rakensivat keskusteluissa kertomusta siitä, mitä oli tapahtunut ja miten he olivat kokeneet tarkastellun ajanjakson. Tiedot velkojen määrästä ja myös velkaantumisen kestosta jäivät monesti avoimiksi. Keskustelijat eivät esimerkiksi muistaneet, miten pitkä velkaantumisen ajanjakso kokonaisuudessaan oli. Keskusteluissa ilmeni myös, että velkaantumisen aika muistetaan pimeänä elämänvaiheena, jonka yksityiskohdalliset tapahtumat olivat unohtuneet tai ne oli tietoisesti haluttu unohtaa.

Velkaantumisen taustalla oli monia tekijöitä, jotka ovat nousseet esiin myös aiemmissa tutkimuksissa (mm. Iivari & Rastas 1996; Valkama ym. 2002; Piskonen 2006). Kyseessä oli usein monen eri tekijän summa, ja vain muutama haastatellun velkaantuminen johtui yksittäisestä tekijästä.

2 Tutkimukseen osallistuneista käytetään tässä raportissa nimiä haastateltavat tai keskustelijat, velalliset, velkaantuneet tai velkaongelmaiset. Ryhmäkeskusteluihin tai henkilökohtaisiin haastatteluihin osallistuneita Takuu-Säätiön asiakkaita ei raportissa eritellä.

Osalla keskustelijoista velkaantumisen taustalla oli omaan yritykseen otettu velka tai toisten ihmisten yritysvelkojen takaaminen. Velkaantumisen juuret ulottuivat muutamassa tapauksessa 1990-luvun lamaan ajoittuviin velkojen takauksiin. Sikäli kun markoista tai euroista puhuttiin, takauksissa saattoi olla kyse hyvin huomattavista rahasummista ja monivaiheisista prosesseista. Lainan takaisinmaksun hankaluudet olivat alkaneet siitä, että yritys ei ollut myönteisestä odotuksista huolimatta menestynyt. Haastatellut olivat joutuneet ottamaan lisävelkaa oman arjen ja muun muassa lapsista aiheutuneiden menojen kattamiseen. Myös sairastuminen ja työttömyys olivat vaikeuttaneet lainojen lyhentämistä ja johtaneet lopulta velan ulosottoon.

Erilaiset elämänmuutokset nousivat niin ikään esiin velkaantumisen taustalla. Erityisesti tuotiin esiin parisuhteen päättymisen. Eron seurauksena talouden hallinta oli vaikeutunut muun muassa korkeiden asumiskustannusten tai yleisesti elämiseen, kodin hankintoihin tai lasten aiheuttamiin menoihin otettujen kulutusluottojen takia. Talouden ongelmat olivat saattaneet alkaa jo parisuhteen aikana. Parisuhteen osapuolilla oli ollut erilaiset käsitykset ja käytännöt hoitaa talousasioita. Suhteen toinen osapuoli oli ollut holtiton ja vastuuton rahankäytössään. Taloutta oli jouduttu paikkaamaan pankeista ja muun muassa postimyyntiyrityksistä haetuilla luotoilla.

Myös oma tai puolison sairastuminen ja yhdessä tapauksessa puolison kuolema olivat johtaneet tulotason laskuun ja sen myötä vaikeuksiin selvitä jokapäiväisistä menoista. Yhden haastatellun eläkkeelle jääminen oli saanut talouden raiteiltaan. Kun elämiseen jäävä tulo oli eläkkeelle jäämisen jälkeen laskenut dramaattisesti sairastumisen takia, ei veloista enää selviydytty. Velkaantumisen taustalta löytyy siis herkästi haavoittuvia talouksia, joilta puuttuvat talouden puskurit.

Asumisen osuus yhtenä velkaantumisen syynä nousi keskusteluissa myös esille. Muutamassa tapauksessa esimerkiksi asumisoikeusasunnon hankkiminen oli muodostunut ylitsepääsemättömäksi. Asumisoikeusmaksua varten oli otettu kulutusluottoa; korkeiden vuokramenojen lisäksi muut kulutusluotot ja leasing-auton hankkiminen olivat johtaneet yhden haastatellun talouden velkakierteeseen ja lopulta velkojen päätymiseen ulosottoon.

Keskusteluissa kevytmielinen luotonkäyttö ei näyttänyt olevan ongelma-velkaantumisen syynä. Tosin voi olla, että sitä ei aina haluttu paljastaa. Kuitenkin luottokorttien harkitsematon käyttö mainittiin eriteltäessä velkaantumisen syitä. Muutama haastateltu myönsi, että erilaisten kulutusluottojen käyttö ei jälkikäteen ajateltuna ollut täysin harkittua. Heidän kohdallaan voitaneen puhua talouden hallinnan osaamattomuudesta. Keskusteluissa tuli esille, että kulutusluottoja otettiin esimerkiksi kodin hankintojen rahoittamiseen. Eräs haastateltu kertoi, että hän halusi korvata tavaroilla sekä omaa että lasten pahaa oloa vaikean elämänmuutoksen jälkeen. Halu saada nopeasti kasaan uusi elämä oli kova. Tämän käyttäytymisen taustalla on halu toteuttaa tietynlaista elämäntyyliä ja kiinnittyä yhteisöön hyödykkeiden omistamisen avulla – hinnalla millä hyvänsä.

Yhdessä tapauksessa voidaan puhua kevytmielisestä velkaantumisesta. Pariskunta oli ottanut postimyyntiyritysten kautta kulutusluottoa mukavaan elämiseen, muun muassa matkusteluun. Taustalla oli halu nauttia elämästä uuden kumppanin kanssa monien ikävien vuosien jälkeen, joita suhteen molemmat osapuolet olivat kokeneet. Luottojen takaisinmaksu oli sujunut hyvin kunnes toisen sairastuminen ja sen seurauksena osa-aikaeläkkeelle jääminen tekivät luottojen lyhentämisen sovitussa aikataulussa mahdottomaksi.

Ainakin kahdella keskustelijalla velkaantuminen oli seurausta kotona asuvan aikuisen lapsen elättämisestä. Toinen haastateltu kertoi maksaneensa lapsensa autokoulun sekä isoja bensiini- ja puhelinlaskuja. Hän oli tehnyt paljon ylityötä elättääkseen poikaansa. Pojalle haluttiin taata hyvä materiaallinen elämä, jotta tämä ei ajautuisi huumeisiin. Pojan kontrolloimaton rahankäyttö lisääntyi lisääntymistään ja johti lopulta tilanteeseen, jossa maksuista ei enää selviydytty. Toinen keskustelija halusi auttaa poikaansa itsenäistymisessä ostamalla tälle asunnon. Poika ei ollut kuitenkaan kyennyt tai halunnut huolehtia itsenäisen elämän aiheuttamista menoista. Haastatellut myönsivät keskusteluissa, että he eivät itse olleet tarpeeksi vahvoja vaan antoivat lapsilleen liikaa periksi ja olivat liian toiveikkaita asioiden järjestymisessä.

Keskusteluihin osallistuneiden Takuu-Säätiön asiakkaiden velkaantumisen taustalla on tunnettuja ja muissakin velkaantumistutkimuksissa mainittuja syitä. Velkaantumisen syynä on varsin monessa tapauksessa normaalin arjen kustantaminen. Monet inhimilliset tekijät, kuten vanhemman halu auttaa lapsensa elämää, tulevat niin ikään esille. Velat olivat luonteeltaan pankkilainoja, luottokorttivelkaa, kulutusluottoja tarjoavien yritysten vakuudettomia luottoja ja erilaisia korttiluottoja. Ongelmia oli aiheutunut myös maksamattomista laskuista. Pikavippeihin tutkimukseen osallistuneet eivät olleet turvautuneet, mikä johtunee haastateltavien iästä, sillä haastateltavien joukossa ei ollut nuoria. Keskustelut paljastivat niin ikään, että monet ottivat luottoja jatkuvasti eli laskuja maksettiin luotoilla ja taloutta paikattiin ottamalla uutta luottoa entisten velkojen lyhentämiseen. Korkojen ja muiden lainanhoitomenojen takia velat eivät lyhentyneet juuri lainkaan. Näin oltiin keskellä velkaantumiskierrettä.

4 Velkaongelman ratkaiseminen järjestelmämaailmassa

Velkaongelmista selviytyminen on pitkäjänteinen ja vaiheittain tapahtuva prosessi. Selviytymistä voidaan kuvata polkuna, joka etenee ongelman tunnistamisesta ratkaisuvaihtoehtojen hakemiseen ja edelleen toimintaan ongelman ratkaisemiseksi. Velkojen selvittely on rationaalinen ongelmanratkaisuprosessi. (Haikola 2009.) Velkaongelmien kasvaessa ja pitkittyessä velka-asioiden hoitaminen edellyttää yhteydenottoa systeemimaailman toimijoihin. Taustalla, osana systeemimaailmaa, on velkaongelmien ratkaisuun luotu lainsäädäntö. Velkojen järjestämisessä on kyse eri tahojen välisestä vuorovaikutuksesta ja yhteistyöstä, jossa myös inhimilliset tekijät vaikuttavat keskeisesti. (ks. esim. Haikola 2009.)

Velkaongelmien ratkaisuun liittyy asiointia useiden eri toimijoiden kanssa. Tässä tutkimuksessa painopiste on Takuu-Säätiön roolissa velkojen järjestelijänä. Haastateltavat mainitsivat myös muita tahoja, jotka liittyivät velkaantumiseen ja sittemmin velkojen järjestelyyn. Näitä olivat Takuu-Säätiön ohella velkojat, talous- ja velkaneuvojat, sosiaalitoimistot, perintätoimistot, ulosottoviranomaiset sekä pankit.

Tutkimuksessa tarkastellaan velkojen järjestämistä Takuu-Säätiön järjestelylainan avulla ja velkaantuneiden selviytymistä lainan lyhentämisestä. Velkaongelman tunnistaminen ja tunnustaminen muodostavat ensimmäisen vaiheen selviytymisessä. Toinen vaihe, hakeutuminen velkojen järjestelyyn merkitsee konkreettista selviytymisprosessin käynnistymistä. Ensimmäinen ja toinen vaihe voivat vaihdella pituudeltaan, mutta yleisesti ne ovat ajallisesti melko lyhyitä. Kolmas, ajallisesti pisin vaihe sisältää Takuu-Säätiön myöntämän lainan takaisinmaksun. Tutkimuksen painopiste on kolmannessa vaiheessa. Kaikki haastateltavat olivat kolmannessa vaiheessa eli saaneet myönteisen takauspäätöksen, mutta he olivat eri vaiheissa maksuohjelmaa. Osa oli lyhentänyt lainaa vasta muutaman vuoden, osa oli päättämässä tai jo päättänyt enimmillään kahdeksan vuoden lyhennysohjelman. Enemmistöllä haastateltavista takaisinmaksuvaihe oli kesken.

Tässä luvussa velkojen selvittelyä kuvataan aluksi velallisen ja systeemimaailman kohtaamisena selviytymisprosessin eri vaiheissa. Painopiste on velallisen elämämaailman ja systeemimaailman välisessä vuorovaikutuksessa. Luku 5 käsittelee velkaantuneiden selviytymistä arjessa ja elämämaailman uudelleen muotoutumista selviytymisprosessin aikana. Aluksi, luvussa 5.1, tarkastellaan lähinnä taloudellista selviytymistä ja sitä, miten haastatellut velkaantuneet sopeuttivat taloutensa Takuu-Säätiön maksuvaraansa. Luvussa 5.2 keskitytään siihen, mikä osuus velallisten henkisillä voi-

mavaroilla, lähiyhteisöillä ja elämismaailman muilla elementeillä on selviytymisessä.

4.1 Velkaongelman tunnistaminen

Velkaongelman tunnistaminen ja tunnistaminen on ensimmäinen vaihe selviytymisprosessissa (mm. Haikola 2009). Tästä hetkestä tai vaiheesta haastateltujen mielikuvat olivat varsin selkeät. Vaihe oli ratkaiseva selviytymisprosessin käynnistymisen kannalta ja sen velkaantuneet toivat myös esille. Haastateltavat oivalsivat, että he eivät selviydy velkojensa kanssa yksin tai lähiyhteisön tuella vaan tarvitsevat ulkopuolista, virallista apua. Kun ylivelkaantunut myöntää ongelman olemassaolon ja avuntarpeen sekä päättää tehdä asialle jotakin, myös neuvonnan antaminen ja vastaanottaminen onnistuvat. Velkaantuneen on tunnistettava ongelma ja haluttava itse apua, muutoin häntä ei voida auttaa. (Haikola 2009.) Ulkopuolisen avun hakemiseen pitää siis kypsyä. Keskusteluissa selviytymistä lähdettiin purkamaan velkaongelmaisen kanssa tilanteesta, jossa velkaantunut oli myöntänyt itselleen olevansa suurissa vaikeuksissa velkojensa kanssa ja päättänyt ottaa yhteyttä velallisten turvaksi luotuun viralliseen järjestelmään. Prosessin läpikäynti muuttaa monin tavoin suhdetta systeemimaailmaan samalla kun myös oma toiminta muuttuu.

Vaikka hakeutuminen velkojen järjestelyyn oli haastateltavien mielestä oikea ratkaisu, hakeutumista asiantuntijan luo oli siirretty monta kertaa. Rantala ja Tarkkala (2010) nostavat esiin itse pärjäämisen eetoksen, mikä tulee myös tässä aineistossa esille. Velkaantuneiden on todettu monessa tutkimuksessa olevan hyvin tunnollisia ja haluavan hoitaa velkansa (mm. Iivari & Rastas 1996, 96; Valkama 2004, 43; Piskonen 2006, 58). Myös tämän tutkimuksen ylivelkaantuneet kuvittelivat epärealistisesti, että asiat järjestyisivät itsestään, ilman ulkopuolista apua tai omia ponnistuksia. Ylivelkaantuneet ovat usein optimisia ja yliluottavaisia tulevaisuuteen nähden sekä uskovat selviytyvänsä ahdingosta (mm. Piskonen 2006, 55; Matikainen & Ranni 2007). Myös seuraava sananvaihto erään haastatellun ja tutkijan välillä kertoo optimismista, jonka haastateltu uskoi koskevan muitakin kuin häntä itseään:

Haastateltava: *”On se ja sitten just se, että kun se menee niin överiksi, että ei sitten ajoissa, ettei niin kuin vaikka ite tietää, että nyt pitäis alkaa hoitaa, niin mikä siinä on, että sitä vetkuttaa ja vetkuttaa. Sitten se tulee tosi kalliiksi.”*

Tutkija: *”Mutta jos huomenna on parempi päivä.”*

Haastateltava: *”No niin, niin jos mä voitan lotossa. Joo, että se on, mutta ihan oikeesti, se on varmaan monilla on just se.”*

Velkaongelmat heijastuivat myös sosiaalisiin suhteisiin. Ongelmien pahenemista ei tuotu esille esimerkiksi lähiyhteisössä, vaan asia haluttiin pitää aino-

astaan omassa tiedossa. Itse selviytymisen eetokseen kuuluu, että ongelmista ei kerrota muille ihmisille (Rantala & Tarkkala 2010). Omassa elämismaailmassa haluttiin pysyä jäsenenä tutussa yhteisössä ja noudattaa sen sääntöjä.

Arkielämä oli tässä vaiheessa päivä kerrallaan sinnittelyä ja useimpien toimeentulo hyvin niukkaa. Taloudellista tilannetta yritettiin paikata eri keinoin, muun muassa lisätöitä tekemällä. Velkaantuneet joutuivat päivittäin pohtimaan laskuista selviytymistä. Osa haastateltavista kertoi, miten he muun muassa oppivat kehittämään oman käytäntönsä laskujen hoitamiseksi, toisin sanoen mille laskuttajalle tai velkojalle voi missäkin vaiheessa laskun myöhästymistä soittaa ja saada lykkäystä. Osa velkaantuneista oli hakenut uutta luottoa paikatakseen talouttaan (myös Valkama ym. 2002, 58; Piskonen 2006, 59).

Useimmat haastatelluista olivat siis olleet tekemisissä systeemimaailman kanssa jo ennen hakeutumistaan Takuu-Säätiön asiakkaaksi. He olivat ottaneet yhteyttä paitsi velkoihin, myöhemmin myös perintätoimistoihin ja ulosottoviranomaisiin. Yhteydenottojen tarkoitus oli anoa lykkäyksiä maksupäiviin tai muuttaa maksuohjelmaa. Ainakin yksi keskustelija oli saanut muutaman kuukauden lykkäyksen myös ulosottoon asti edenneelle velkojen perinnälle. Kuvatut toimet eivät tuoneet kuitenkaan ratkaisua ongelmaan. Velkaantuneet joutuivat toteamaan, että perinnässä ja ulosotossa velka lyheni hyvin hitaasti, sillä korot ja muut kulut veivät lyhennyksestä suurimman osan (ks. Valkama ym. 2002, 57; Piskonen 2006, 58–59).

Muutamalla velallisella oli aiempia kokemuksia myös velkajärjestelystä, joihin he olivat päätyneet yrityselvelöiden ja takausvastuiden vuoksi. Velkaantuneiden kokemukset osoittivat, että kaikkia elämäntapahtumia ei voi ennakoita eikä elämää siksi hallita. Julkisen vallan toimenpiteet voivat tuoda helpotusta ylivelkaantuneille myös toistamiseen, mikäli velkaantuminen ei ole ollut kevytmielistä.

Muutamat haastateltavat olivat pohtineet myös muita vaihtoehtoja elämänsä järjestämiseksi. Eräs haastateltu oli miettinyt avioeron ottamista vaimosta tai työpaikan jättämistä. Toimeentuloasiakkaaksi joutuminen olisi säästänyt hänet ulosotolta. Henkilö ei kuitenkaan halunnut luopua työpaikastaan ja hän päätyi lopulta järjestelemään velkansa systeemin tarjoamalla tavalla.

Velkaongelmat olivat kokonaisvaltaisia. Ongelmat heijastuivat yksityiselämään ja työhön. Taloudelliset huolet ahdistivat monin tavoin ja panivat miettimään erilaisia vaihtoehtoja elämässä selviytymiseen. Toisaalta nousi esiin, kuten yllä kuvatussa tapauksessa, työn keskeinen merkitys ja myös halu taistella itsensä kunniallisesti pois vaikeasta tilanteesta.

Velkojen tai ainakin osan niistä joutuminen ulosottoon oli haastatelluilta selkeä taitekohta lähteä hakemaan ulkopuolista apua (ks. myös Iivari & Rastas 1996, 93; Haikola 2009; Rantala & Tarkkala 2010). Velalliset tajusivat olevansa taloudellisissa ongelmissa, joista ei ollut enää ulospääsyä. Oli suoranainen pakko tehdä asialle jotain. He totesivat, että ulosotossa velan lyhentäminen voi kestää vanhuuteen asti.

Ulosoton aiheuttaman herätyksen taustalla monella oli pitkä tapahtumaketju eikä – kuten edellä kuvattiin – lopullinen päätös lähteä hakemaan apua syntynyt nopeasti tai ollut yksiselitteinen. Vaikka ylivelkaantuminen oli tunnistettu, ongelma haluttiin sulkea kokonaan pois mielestä. Ongelma voitiin unohtaa esimerkiksi jättämällä avaamatta perintätoimistoista ja ulosottomiehiltä saapuneet kirjeet. Eräs äiti löysi asunnosta muutettaessa kaa-pin päälle kätkeytyjä, poikansa nimellä tulleita perintätoimiston kirjeitä. (ks. myös Iivari & Rastas 1996; Römer-Paakkanen & Pentikäinen 2003.)

Jotkut haastateltavista pelkäsivät tässä vaiheessa myös luottotietojen menettämistä, mikäli ne olivat vielä jäljellä. Tästä johtuva mahdollinen luottamuksen ja kasvojen menettäminen omassa elämismaailmassa sai toimimaan ja saattamaan asiat vireille. Luottokelpoisuuden säilyttäminen merkitsi pysymistä valtasysteemissä. Luottotietojen menettämisen tiedettiin aiheuttavan ongelmia, vaikka niitä ei omakohtaisesti ollut koettu. Osalla keskustelijoista luottotiedot olivat kuitenkin jo menneet siinä vaiheessa, kun he ryhtyivät selvittämään velkojaan.

Velkojen järjestelysysteemi näyttäytyi alkuun pelottavana ja kynnys lähestyä sitä oli henkisesti korkea. Häpeän tunne oli suuri ja itsesyytökset valtasivat mielen. Tulevaisuus näyttäytyi pelottavana. Velkaantuneet tunsivat häpeää siitä, että heidän oli annettava periksi ja myönnettävä, että he eivät enää selvinneet yksin, vaikka olivat tottuneet aiemmin pärjäämään omillaan. (Valkama ym. 2002, 86.) Häpeän tunteita aiheutui myös siitä, että aikuisena ihmisenä oli myönnettävä itselle, että oli päästänyt tilanteensa huonoksi eikä pystynyt lähtemään hakemaan apua ajoissa. Seuraava haastateltu kuvaa, kuinka hänellä oli edessään kaksi vaihtoehtoa: vajota elämässä vielä alemmaksi tai ryhtyä selvittelemään asiaa. Tilanne vaati nöyrytystä, mutta hänen mielestään sortuminen alas koitui lopulta hänen pelastukseksi.

”Oli niin kasvattavaa ottaa hattu kouraan ja sitten ruveta nöyrytymään, että pittää näin paljon, ihmisistä oot riippuvainen, että pittää niinkun saaha asioita hoitumaan.”

Myös tässä tutkimuksessa tulee esille, että apua velkaongelmiin lähdetään yleensä hakemaan liian myöhään ja viimeisenä keinona sen jälkeen, kun talous ei ole enää millään tavoin hallinnassa, koska velkojen hoito aiheuttaa paljon ylimääräisiä kustannuksia. Sitä ennen on yritetty selvittää eri keinoin kunnes on ollut pakko lähteä hakemaan apua (mm. Valkama 2004).

4.2 Takauspäätöksen hakeminen

Toisen vaiheen selviytymisprosessissa muodostaa takauspäätöksen hakeminen järjestelylainalle. Hakuprosessi merkitsee systeemiin ja sen toimintaan perehtymistä. Takuu-Säätiön asiakkaaksi hakeudutaan yleensä kunnallisen

talous- ja velkaneuvonnan kautta. Myös tutkimuksessa haastatellut kertoivat, että ongelmavyöhyhti alkoi purkautua nopeasti sen jälkeen kun he olivat ottaneet yhteyttä velkaneuvontaan ja pääsivät käymään tilannettaan läpi asiantuntijan kanssa. Useimmat hakeutuivat talous- ja velkaneuvontaan suoraan, osa päätyi sinne muiden väylien, muun muassa sosiaalitoimiston kautta.

Haastatellut saivat tiedon velkaneuvonnasta muun muassa ystäviltä tai työtovereilta. Useimmat haastatellut olivat lisäksi median kautta hyvin selvillä ylivelkaantuneita auttavista tahoista ja mahdollisuuksistaan saada velkansa selvitettyksi. Takuu-Säätiön toiminta oli joillekin haastatelluille tuttua jo ennen velkaneuvojalle menoa. Velkojen järjestämistä koskevat vaihtoehdot olivat monille yleisemminkin melko hyvin tiedossa siinä vaiheessa, kun he lähtivät hakemaan apua. Saattaa olla, että tutkimukseen osallistuneet Takuu-Säätiön asiakkaat olivat paitsi aktiivisia, myös muuten keskimääräistä paremmin perillä siitä, mitä mahdollisuuksia ylivelkaantuneilla on käytettävissä veloista selviytyäkseen.

Systeemin näkökulmasta takauspäätöksen hakemisessa kyse on ongelman diagnosointivaiheesta ja edelleen ratkaisuvaihtoehtojen etsinnästä. Prosessi etenee toimintavaiheeseen, jonka aikana päästään ongelman ratkaisuun valitun ratkaisuvaihtoehdon kautta. Velkaneuvojan luona tehdään alkukartoitus, jossa käydään läpi velkaantuneen taloudellista tilannetta sekä mietitään siihen mahdollisia ratkaisuja. Käytännössä jo ensimmäisessä puhelinkeskustelussa voidaan käydä läpi sopivinta ratkaisuvaihtoehtoa asiakkaan tilanteessa ja edetä sen jälkeen henkilökohtaisessa tapaamisessa valitun vaihtoehdon edellyttämällä tavalla. (Haikola 2009.)

Hakemus Takuu-Säätiölle tehtiin yleensä velkaneuvojan avustamana tai velkaneuvoja oli täyttänyt hakemuksen sen jälkeen, kun asiakas oli toimittanut kaikki tarvittavat paperit velkaneuvojalle. Tämän on todettu helpottavan prosessia (mm. Römer-Paakkanen & Pentikäinen 2003, 29). Myös haastatellut kuvasivat tämän vaiheen sujuneen melko vaivattomasti. Velkaneuvojan mukanaolo hakemuksen laatimisessa on ilmeisesti ollut ratkaisevan tärkeää sille, että velka-asiassa edistytettiin nopeasti. Muutama keskustelija oli tehnyt hakemuksen itse käymättä henkilökohtaisesti velkaneuvojan luona.

Velkaantuneet muistelevat hakuprosessia ennen muuta paperien keräämisenä ja täyttämisenä: *”kyllä se aika paksu nippu oli paperia”*. Heidän tuli ottaa yhteyttä kaikkiin velkoihin ja pyytää tiedot velkojen määrästä. Lisäksi heidän tuli toimittaa velkaneuvontaan tietoja muun muassa verotuksesta, tuloista ja varallisuudesta. (Takuu-Säätiö 2010c.) Jos velkoja oli useita – kuten joillakin kymmenkunta tai enemmän – vaihe koettiin työlääksi. Velkaantuneilta tämä vaihe vaati omatoimisuutta, mutta he olivat tässä vaiheessa hyvin motivoituneita saamaan asiansa vireille. Talous- ja velkaneuvojan kanssa tehtiin myös maksuvaralaskelma, jonka perusteella lainan lyhennyksen määrä ja aikataulu määräytyivät. Lyhennettävä lainamäärä on laskennallinen summa, joka muodostuu tulojen, asumiskustannusten sekä muiden pakollisten elinkustannusten perusteella. (Takuu-Säätiö 2010c.)

Talous- ja velkaneuvoja toimii prosessissa asiantuntijana systeemimaailman ja velallisen elämämaailman välissä. Velkaneuvojan rooli on esitellä systeemimaailman mahdollisuudet ja rajoitteet asiakkaan tapauksessa. Toisaalta hänen tulee tuntee asiakkaan eli velallisen tilannetta ja pystyä perehtymään hänen elämämaailmaansa. Velkaneuvojan tehtävänä on myös auttaa asiakasta löytämään itsestään ne voimavarat, joita tarvitaan ongelman ratkaisemiseksi (Feltham 1995). Muun muassa Peavy (2004) ja Westermarck (2007) korostavat vuorovaikutussuhteen rakentamista erityisesti neuvonnan alkuvaiheessa ja asiakkaan kohtaamisen tärkeyttä neuvonnan onnistumisessa. Myös velkaneuvojat itse pitävät asiakkaan aktivoimista oman asiansa hoitamisessa ja oman elämän hallintaan saattamisessa tärkeänä (Mattila 1993; Haikola 2009).

Velalliset kuvasivat vuorovaikutusta velkaneuvojan kanssa antoisaksi. Haastateltavien mukaan velkaneuvoja ymmärsi heidän tilanteensa hyvin ja osasi selvittää käytettävissä olevat vaihtoehdot asiantuntevasti. Ohjeet ja toimintatavat hakemuksen laatimiseen koettiin selkeiksi ja ymmärrettäviksi. Myöskään juridiset asiat eivät olleet velallisten mielestä vaikeita tai niitä ei pidetty kompastuskivinä. Systeemin tuki ja ohjaus oli kokonaisuudessaan myönteistä.

Velkaneuvoja oli hyvin merkittävä henkilö hakuprosessissa. Haastateltavat pitivät velkaneuvojaa luotettavana asiantuntijana, joka osasi kartoittaa velkaantuneen mahdollisuudet ja väylät selviytyä veloistaan ja arvioida esimerkiksi sen, että Takuu-Säätiö oli heidän kohdallaan oikea vaihtoehto lähteä hoitamaan velkaongelmaa. Jo ensimmäistä yhteydenottoa velkaneuvontaan pidettiin vapauttavana. Velkaneuvoja loi uskoa siihen, että ongelmista selviydytään (mm. Valkama ym. 2002; Valkama 2004, 48). Tämä oli tapahtunut vailla moralisointia tai syyttelyä (Matikainen & Ranni 2007). Osa häpeästä muuttui heti helpotukseksi, kun velkaantuneet saivat tukea ihmiseltä, joka otti kantaakseen osan raskaasta taakasta. Velkaneuvojan tuki ja kokemus systeemin tarjoamista mahdollisuuksista rohkaisi lähtemään selvittämään ongelmaa.

Erityisesti velkaneuvojan kyky asettua asiakkaan asemaan nousee keskusteluissa esille. Luottamus oli yleensä syntynyt jo ensimmäisessä tapaamisessa. Haastatellut kokivat, että velkaneuvoja ei ollut ainoastaan juridisten asioiden ohjaaja, vaan myös henkinen tuki, joka otti heidän asiansa omakseen ja auttoi jatkamaan eteenpäin. Myös Karvisen (2008) tutkimuksessa nousi esiin psykososiaalisen tuen tärkeys velkaongelmien ratkaisussa. Velkaneuvojalle oli toisaalta helppo avautua siitä syystä, että hän oli tuntematon, osa systeemiä. Vuorovaikutus koettiin antoisaksi, vaikka asia oli arkaluontoinen ja omat voimavarat vähissä. Henkilökohtaisen tuen merkitys kiteytyy muun muassa kahteen seuraavaan kommenttiin:

”Joku otti ja tukee mua, et mä pääsen siitä eteenpäin.”

”Nyt mulla on ihminen joka auttaa; ihan se eka käynti auttoi hirveästi.”

Keskustelujen perusteella näyttäisi siltä, että velkaneuvojat osana velkajärjestelysteemiä onnistuvat velallisten asioiden kuuntelemisessa ja velkojen järjestelyn alkuun saattamisessa erittäin hyvin (vrt. Valkama 2004).

Takaushakemuksen jättämisen jälkeen haastatellut kokivat jännitystä siitä, tuleeko hakemus hyväksytyksi. Moni haastateltu oli kuitenkin jo tässä vaiheessa tyytyväinen asiansa edistymiseen. Aivan kaikki eivät uskoneet hakemuksensa läpimenoon. Kaikkien velkojen läpikäynti hakemisvaiheessa oli joillekin haastatelluille raskas kokemus omien henkisten voimavarojen vähyyden takia. Eräs haastateltu kertoi lisäksi pelänneensä hakuvaiheessa työpaikkansa säilymistä. Hän joutui jännittämään takaukseen pääsyä, sillä työpaikassa ei sallittu henkilöitä, joilla oli merkintä luottotietorekisterissä. Takuu-Säätiöön hakeutuessaan hän joutui selvittämään velkaongelmiaan työnantajalleen. Työnantaja oli suhtautunut asiaan myönteisesti eikä järjestelylainan saamiselle ollut siltä osin esteitä.

Lainahakemuksen käsittely Takuu-Säätiössä vei yleensä aikaa muutaman kuukauden tai korkeintaan puoli vuotta. Keskusteluissa ei kuitenkaan ilmennyt, miten velkaantuneet laskivat käsittelyajan pituuden: laskettiinko aika ensimmäisestä yhteydenotosta velkaneuvontaan vai hakemuksen jättämisestä Takuu-Säätiöön. Hakemusten käsittely pysyi ilmeisesti tavoiteajassa. Takuu-Säätiön käsittelyjonon pituus oli vuonna 2009 neljä ja puoli kuukautta hakemuksen saapumisesta (Takuu-Säätiö 2010b). Velkaantuneet pitivät päätöksen odottelu-aikaa kohtuullisena ja jotkut kertoivat varautuneensa myös pitempään käsittelyyn. Eräällä haastatellulla hakuprosessi oli kestänyt keskimääräistä kauemmin ja hän toi keskustelussa ilmi pettymyksensä systeemin toimintaan. Syyksi viivästymiseen osoittautui velallisen tulkinnan mukaan hakemusta käsitelleen virkailijan vaihtuminen, jonka johdosta hakuprosessi oli kokonaan keskeytynyt joksikin aikaa. Hakuprosessi oli alkanut edistyä sen jälkeen, kun henkilö oli ollut yhteydessä Takuu-Säätiöön.

Takuu-Säätiön asiakkaaksi hakeutuvalta edellytetään kykyä selviytyä veloistaan, mikä yleensä edellyttää vakituista työpaikkaa ja säännöllisiä tuloja. Muutamat velkaantuneet olivat saaneet aluksi kielteisen takauspäätöksen. Syynä oli yhdessä tapauksessa vakituisen työsuhteen puuttuminen. Hylkäyspäätös oli ollut hakijalle rankka kokemus. Hakemus oli hyväksytty sen jälkeen, kun hakija oli osoittanut saaneensa vakituisen työpaikan. Toisella keskustelijalla hakemuksen epäämisen syynä oli aiempi yritystoiminta, jonka päättymisestä hakijan oli annettava lisäselvityksiä. Muutamat keskustelijat joutuivat täydentämään hakemustaan jälkikäteen. Yhdeltä keskustelijalta pyydettiin lisänäyttöä siitä, että hän pystyy suoriutumaan maksuista. Tämä sisältyy Takuu-Säätiön sääntöihin. 'Koeajan' jälkeen asia oli selvä.

Aivan kaikilla haastatelluilla ei ollut hakuprosessista pelkästään myönteisiä kokemuksia. Eräs haastateltu oli asioinut avoeron jälkeen sosiaalitoimistossa, velkaneuvonnassa ja Takuu-Säätiön kanssa. Hänellä oli huonoja kokemuksia kaikista toimijoista ja hän koki tullessaan epäoikeudenmukaisesti kohdelluksi yrittäessään saada asiansa hoidetuksi vaikeassa elämäntilanteessaan.

Katkeroitumiseen voi olla useita syitä, jotka eivät tulleet keskustelussa esille. Yleisesti on tiedossa, että etuus- yms. järjestelmien toiminta ei suju aina moitteetta. Ongelmana hänen kohdallaan voi niin ikään olla, että häntä ei osattu kohdata oikein. Toisaalta kysymyksessä on voinut olla haastava asiakas, tai hänelle ei osattu selittää systeemin toimintaperiaatteita ja ehtoja niin että hän olisi ne ymmärtänyt tai osannut sopeutua henkisesti tilanteeseen. Hän on voinut myös olla väliinputoaja, jota sosiaalitoimisto, velkaneuvonta tai Takuu-Säätiö ei ole voinut auttaa sillä hetkellä tai niillä ehdoilla, jotka hän oli asettanut. Kaiken kaikkiaan kyse on siitä, että kommunikaatio ja muu vuorovaikutus systeemin ja ihmisen välillä ei ole kaikesta päätellen toiminut.

”Takauspäätös oli pelastus”

Myönteisen takauspäätöksen saaminen oli velkaantuneille suuri helpotus (mm. Iivari & Rastas 1996, 109). Päätöksen saatuaan keskustelijat kuvasivat hyvän olon tunnettaan valtavaksi ja oloaan kevyeksi: *”kuin olis tuhat kiloa mennyt harteilta pois”*. Takauspäätös merkitsi, että velalliset olivat valmiita ottamaan vastuun lainan hoitamisesta. He korostivat paljon ja kokivat erityisen tärkeäksi sen, että järjestelylainassa kaikki velat oli nyt niputettu yhteen.

Joidenkin tutkimusten perusteella kokemukset velkojen järjestelystä eivät näyttäisi olevan yhtä myönteisiä. Esimerkiksi Römer-Paakkasen ja Pentikäisen (2003, 39) tutkimuksessa kävi ilmi, että velkajärjestelyyn pääseminen ei ollut velkaantuneille tunnetasolla pelkästään myönteinen asia. Velkajärjestelyn saaneet haastateltavat eivät nähneet tulevaisuuttaan erityisen valoisaana. Haastateltavat kokivat, että he eivät voi vaikuttaa omaan elämäänsä ja myös suhtautuminen maksuohjelman läpiviemiseen oli epävarmaa. (Römer-Paakkanen & Pentikäinen 2003.)

Tässä tutkimuksessa haastatellut kuvasivat saaneensa kaaoksen jälkeen elämänsä raiteilleen. Takauspäätös merkitsi heille systeemin luomaa järjestystä ja rakennetta elämismailmaan. Lainan järjestyminen toi ensinnäkin elämään pitkäjänteisyyttä. Tulevia vuosia, joihin laina tuli lyhentää, ajateltiin heti selkeämmin verrattuna velkaantumisen aikaan (myös Iivari & Rastas 1996). Maksuohjelma antoi selkeät ajalliset ja euromääräiset raamit lainasta selviytymiseen. Edessä oli tavoite, joka haluttiin saavuttaa. Takauspäätöksen saatuaan lähes kaikilla oli vahva usko selviytymiseen. Maksuohjelmaan pääseminen lisäsi turvallisuuden tunnetta, sillä velallisten ei enää tarvinnut pohtia, miten he selviytyvät veloistaan. Turvallisuuden tunne oli kenties puuttunut elämästä velkaantumisvaiheessa.

Järjestelylainan saaneilla velkaantuneilla myös pankki on keskeinen toimija systeemissä. Myönteisen takauspäätöksen saaneen henkilön tulee hakea Takuu-Säätiön takaama lainasumma pankista. Pankin roolista haku-prosessissa ei keskusteltu kaikissa haastatteluissa. Ilmeisesti laina järjestyi pankista ilman ongelmia. Muutamalla keskustelijalla oli kuitenkin ongelmia lainan saamisessa, mikä aiheutti ylimääräistä huolta. Lainaa ei järjestynyt omasta pankista eikä muistakaan pääkaupunkiseudun pankeista, joista haki-

jat olivat lainaa tiedustelleet. Pankit olivat perustelleet kieltäytymistä muun muassa imagoonsa vetoamalla. Lainat järjestyivät lopulta pääkaupungin ulkopuolella sijaitsevista pankeista.

Keskusteluihin osallistunut nainen kuvaa seuraavassa tuntojaan kotimatalla pankista, jossa hän oli allekirjoittamassa lainapapereita. Hän uskoi selviytymiseensä ja pohti sitä, mihin käyttäisi säästyvän ajan siitä, että hänen ei tarvinnut enää pitää yhteyttä velkojiinsa.

”Oikeastaan mä tiesin sen sitten siinä vaiheessa, kun mä tulin sieltä Forssasta bussilla, niin mä ajattelin kyllä mä tässä pärjään, kun ne oli niin kuin saatu ne paperit allekirjoitettua ja sitten niin kuin sanottiin, että sieltä hoidetaan niin kuin nää kaikki pois. Mutta sitten meni niin kuin vähän aikaa sitten aattelin, että onko tää nyt totta, vähän nipisteli itteensä, että onks tää ihan oikeesti nyt näin. Sitten rupes miettimään, että mitä mä teen kaikella sillä, tää nyt on vähän naurettavaa, mutta mitä mä teen kaikella sillä ajalla minkä mä käytin silloin soittaakseni eri paikkoihin ja sopiakseni näitä maksujärjestelyitä.”

Selkeästi tulee esille, että Takuu-Säätiön maksuohjelmaan pääsy koettiin hyvin merkittäväksi. Ennen lyhennysohjelman käynnistymistä odotukset selviytymisestä olivat samoin hyvin myönteiset.

4.3 Kokemukset systeemistä maksuohjelman aikana

Maksuohjelman noudattaminen suunnitelman mukaisesti merkitsee normaalin pankkilainan säännöllistä lyhentämistä sovittuun pankkiin. Takaisinmaksuaikana velkaantuneilta ei edellytetä yhteydenpitoa Takuu-Säätiöön. Lähes kaikki haastatellut olivat kuitenkin olleet yhteydessä Takuu-Säätiöön maksuohjelman aikana. Useimmiten syynä yhteydenottoihin olivat maksuohjelmaan tehdyt muutokset. Yhteydenotot säätiöön tapahtuivat joko puhelimitse tai sähköpostilla, sillä henkilökohtaista palvelua kasvokkain säätiöllä ei pääsääntöisesti ole. Syynä tähän on toiminnan valtakunnallisuus ja sovittu työnjako velkaneuvonnan kanssa. Takuu-Säätiö onkin jäänyt velkaantuneiden mielestä jossain määrin vieraaksi ja kasvottomaksi. Sen sijaan talous- ja velkaneuvonta sekä pankki ovat velkojen järjestelyn aikana toimijoita, joiden kanssa velkaantuneet asioivat henkilökohtaisesti. Tapaamiskertoja saattoi olla useita, jolloin asiakkaan ja systeemin edustajan välinen side saattoi muodostua hyvinkin henkilökohtaiseksi.

Takuu-Säätiötä luonnehdittiinkin keskusteluissa lähinnä paikaksi, jonne toimitetaan papereita. Joillekin haastateltavista henkilökohtaisen, kasvokkain tarjottavan palvelun puute oli kielteinen kokemus, mikä tuli esille myös Iivarin ja Rastaan (1996) tutkimuksessa. Seuraava haastateltu, joka oli hakenut järjestelylainaa suoraan Takuu-Säätiöstä, olisi halunnut kertoa velkaan-

tumisensa syistä henkilökohtaisesti ja toivonut samalla ymmärrystä tilanteelleen. Kun velkaantunut ei päässyt keskustelemaan velkaantumisestaan henkilökohtaisesti Takuu-Säätiön virkailijan kanssa, hän oli tuntenut pettymystä ja luottamuksen puutetta:

”... että ymmärtäkää nyt, että mä olen ihan kunnon ihminen ja en mä niinku tahallani ole tämmöiseen tilanteeseen joutunut.”

Elävän henkilön merkitys ongelman purkamisessa näyttäisi olevan keskeistä erityisesti silloin, kun kysymyksessä ovat vaikeasti hallittavat ja käsiteltävät asiat tai kun ongelmat ovat syntyneet ulkopuolisten tekijöiden johdosta eivätkä ole itse aiheutettuja.

Takuu-Säätiön palvelua pidettiin kuitenkin erinomaisena, vaikka arviot siitä perustuivat lähinnä virkailijoiden kanssa käytyihin puhelinkeskusteluihin ja sähköpostiviesteihin. Kuten myös Iivari ja Rastas (1996, 108) korostavat, kuva Takuu-Säätiön toiminnasta voi perustua yksittäisiin, satunnaisiin tilanteisiin. Tällöin sekä myönteiset että kielteiseksi koetut asiat tulevat merkittäviksi. Palvelua kuvattiin asialliseksi ja ystävälliseksi sekä hakemisvaiheessa että myöhemmin. Valkaman ym. (2002, 95) tutkimuksessa tuli lisäksi esille, että asiakkaan kokemukset Takuu-Säätiön palvelusta olivat kielteisiä lähinnä sellaisilla asiakkailta, jotka olivat saaneet kielteisen takauspäätöksen.

”Aika tiukat ne kriteerit”

Maksuohjelman aikana eli järjestelylainaa lyhennettäessä systeemissä toimimisen ehdot konkretisoituivat viimeistään velkaantuneille. Takuu-Säätiön sääntöjen mukaan takauksen saaneen henkilön tulee esimerkiksi ilmoittaa säätiölle taloudelliseen tilanteeseen vaikuttavista olennaisista muutoksista, kuten tulojen lisääntymisestä. Lainaehdoista ja säännöistä käytiin myös keskustelua, kuten laajemminkin Takuu-Säätiön toiminnan luonteesta. Sääntöjä pidettiin tiukkoina. Suhtautumisessa Takuu-Säätiöön nousi tältä pohjalta esiin kaksi näkökulmaa. Yhtäältä Takuu-Säätiön takauksen ehdot ja tiukat säännöt saivat ymmärrystä. Niiden noudattamista pidettiin tärkeänä. Keskusteluissa nousivat myös esiin kysymykset siitä, miten tarkkaan lainaan liittyviä ehtoja tulee noudattaa ja millaiset muutokset omissa tuloissa tulee ilmoittaa Takuu-Säätiölle.

Myönteisestä suhtautumisesta systeemiin kertoo niin ikään se, että maksuvaran tiukkuus nähtiin luonnollisena. Osa haastatelluista oli sitä mieltä, että systeemissä tuleekin olla tiukat kriteerit sille, millä rahalla maksuohjelmassa on tultava toimeen. Pääasia oli Takuu-Säätiön takauksen saaminen ja velkojen yhteen niputtaminen. Hyväksyttiin myös, että Takuu-Säätiöllä on sääntönsä, kuten velallisella ja pankillakin.

”Niin ja pakko kai niitä on, se on musta ihan selvä kyllä se, että ne vetää sen kireellä, musta se on ihan ymmärrettävää. He tulee vastaan noin

paljon ja sä oot kuitenkin aiheuttanut ne ite ne ongelmat, mutta he tulee auttaa siinä. Niin ei hekään voi sitten siihen lähteä, että no niin, nyt jätetään niin kuin hirveesti rahaa ihmiselle käyttöön ja sitten se maksaa pari sataa kuussa siitä sitä lainaa pois. Että eihän se niin voi mennä. Pakkohan siinä on olla aika tiukat ne kriteerit. Musta se on jotenkin ihan järkeenkäypää, että en mä sitä kyllä kritisoiis.”

Useimmat haastateltavat näyttivät myös tuntevan Takuu-Säätiön säännöt ja toimintaperiaatteet hyvin. Aivan kaikki haastateltavat eivät olleet kuitenkaan perillä esimerkiksi siitä, että lyhennysvapaiden kuukausien käyttö ei pidentänyt automaattisesti maksuaikaa, kuten he olivat olettaneet.

Lainaehdot saivat toisaalta myös kritiikkiä. Lähes kaikissa keskusteluissa nousi esiin kysymys maksuvaran riittämättömyydestä. Maksuohjelman tiukkuus herätti joissakin velkaantuneissa hyvin kielteisiä tunteita. Maksuvara sopeutumista pidettiin pakkona. Seuraavan haastatellun kommentoissa kiteytyvät monet maksuvaraa koskevat kielteiset näkökohdat:

”Kiukkuisesti. Siis mä koen sen jotenkin semmoisena hirveän rajallisenä, että niin ja niin monta vuotta pitää tulla semmoisella, että tietää sen oman toimeentulonsa mihin se pysähtyy, että niistä rahoista pitää se summa lyhentää lainaa ja tulla sitten toimeen sillä minimillä, mikä niinku yhteiskunta määrittää joka on tosi niukka. Että ei se herätä mitään positiivisia tunteita, mutta sitten sitä vaan alistuu, kun tää on pakko, niin tää on vaan tehtävä, että ei tässä vaihtoehtoja ole.”

Sopeutumista kuvattiin muutamassa keskustelussa oman itsenäisyyden menettämisenä ja riippuvuutena systeemistä. Takuu-Säätiö nähtiin näissä keskusteluissa 'isona veljenä', joka määräsi tiukat rajat arkiselle toiminnalle. Tästä johtuva valvonnan alaisen olemisen kokemus oli kielteinen. Systeemi määräsi elämismailman toteuttamista, kuten myös Habermas (1989) toteaa. Keskusteluissa tulee esille, että juuri alistuminen Takuu-Säätiön valvonnan alaisuuteen oli ollut joillekin keskustelijoille vaikeata, vaikeampaa kuin elämäntapojen muuttaminen. Nämä haastateltavat tunsivat menettäneensä itsenäisen päätöksenteon elämässään, kun instituutio eli Takuu-Säätiö, oli määritellyt sen, millaisella summalla heidän piti tulla kuukausittain toimeen. Sitä pidettiin nöyryyttävänä.

Seuraava velkaantunut tunsu olevansa kontrollin alla esimerkiksi tilanteissa, joissa hänen piti raportoida Takuu-Säätiölle toiminnastaan. Hän joutui antamaan selvityksiä Takuu-Säätiölle muun muassa tuloistaan maksukyvyyn vuosittaista arviointia varten. Selvityksiä vaadittiin aiempaan yritystoimintaan liittyvien seikkojen takia. Maksuvaran määräytyminen oli samoin ollut hänelle melkoinen yllätys. Ajan myötä hän oli tullut paremmin sinuiksi tilanteen kanssa eikä kokenut enää olevansa systeemin armoilla. Yhtenä syynä tilanteen helpottumiseen oli se, että säännöllisiä selvityksiä ei enää vaadittu.

Ajan kuluessa hän oli myös sitä mieltä, että sääntöjä ei tarvitse noudattaa aivan kirjaimellisesti. Haastateltu oli sopeutunut systeemiin vaiheittain ja osasi mielestään toimia sen ehdoilla ongelmitta.

”... mua tässä tavallaan vaivannut koko ajan. Nyt siis on sanotaan nyt mennyt vuosi on ollut nyt tässä ok, mutta sitä ennen mä aina siis tuntui, että vuosi humpus vaan, nyt taas niitä papereita pitää toimittaa sinne, sitä ja tota ja tätä. Ja taas katsotaan sitä mun varaa, että paljon mulla on varaa sitä maksaa, että vähän kun sai palkankorotuksen niin humpus sinnehän se meni sitten, että sitten sen lainan maksut korottu, että tavallaan porkkana oli tuolla sitä ei ikinä oikein niinku saanut, mutta nyt mä en ole sinne vähään edes kertonut, että olen saanut vähän palkkaa lisää, enkä aio kertoakaan. Sehän on niin, että jos olennaisesti muuttuu, että jos satasten saa lisää.”

Samanlaisia riippuvuuden kokemuksia tuli esille myös joissakin muissa keskusteluissa. Kokonaisuutena Takuu-Säätiön kaltaisen organisaation toiminta velkaantuneiden auttajana koettiin merkittäväksi. Järjestelmä sai velkaantuneilta paljon kiitosta; sitä pidettiin suorastaan mahtavana. Joissakin velkaantuneissa herätti jopa ihmettelyä, miten tämänkaltaisen järjestelmä on mahdollista Suomessa. Seuraava haastateltu piti yhteiskuntaa ennen takaukseen hakemista huonona, mutta arvosti takauksen saatuaan suuresti Takuu-Säätiötä ja myös yhteiskuntaa kokonaisuudessaan.

”Mutta se pitää ihan niin kuin, se on hieno asia, että tällöinen Takuu-Säätiö on olemassa, että kyllä mulla on niin iso arvostus tätä säätiötä kohtaan tässä, niinkun tällöistäkin järjestyy, tällöistä on olemassa. Minun silmissä yhteiskunta oli aika mätä paikka sillai monessakin mielessä. Tällöisiäkin järjestöjä olemassa, niin se on, tavallaan tuo vähän valoa tällöiseen ahdingossa elävän elämään.”
”Uskomatonta, että vielä mahdollista tänä päivänä tällöinen juttu.”

Kommentti osoittaa, että ratkaisun löytäminen ylivelkaantuneiden ongelmiin voi lisätä myös laajemmin arvostusta yhteiskuntaa kohtaan.

5 Elämiss maailman sopeuttaminen velkaongelman ratkaisussa

Maksuohjelman noudattaminen edellytti kaikilta velkaantuneilta elämäntapojen uudelleenjärjestelyä. Arjessa selviytyäkseen velkaantuneet löysivät monia keinoja, jotka tukivat paitsi taloudellista myös henkistä selviytymistä. Monet esille tulleista selviytymiskeinoista ovat tulleet esille muissakin ylivelkaantuneita tai pienituloisia kotitalouksia koskevissa tutkimuksissa (esim. Iivari & Rastas 1996; Valkama ym. 2002; Piskonen 2006; Isola ym. 2007; Hamilton 2009; Krok 2009). Elämän uudelleen järjestäminen vaati velkaantuneilta paitsi talouden hallinnan tietoja taitoja, myös aktiivisuutta ja mielikuvitusta.

5.1 Taloudellinen selviytyminen

Seuraavassa kuvataan lähemmin, miten velalliset selviytyivät arjessaan maksuohjelman aikana ja onnistuivat korjaamaan talouttaan. Maksuvara määritti pitkälle sen, millaiseksi arki kokonaisuudessaan muotoutui takauspäätöksen jälkeen. Maksuvaralla tarkoitetaan sitä kuukausittaista rahamäärää, jolla velallinen pystyy lyhentämään velkojaan. Maksuvaran määrä saadaan, kun nettotuloista vähennetään asumismenot ja muihin välttämättömiin elinkustannuksiin varatut menot (Takuu-Säätiö 2010c). Välttämättömät elinkustannukset määräytyvät velkajärjestelylakiin liittyvän asetuksen mukaan. Aiemmissa velkaongelmista selviytymistä koskevissa tutkimuksissa (mm. Iivari & Rastas 1996; Valkama ym. 2002; Piskonen 2006) velkaantuneet ovat arvioineet toimeentulonsa maksuohjelman aikana yleensä kohtuulliseksi, mutta se on edellyttänyt heiltä talouden tiukkaa sopeuttamista.

Järjestelylainan lyhentäminen merkitsee enimmillään kahdeksan vuoden sitoutumista Takuu-Säätiön määrittelemiін reunaehtoihin. Tutkimusaineiston keräämisvaiheessa osa velkaantuneista oli jo lähes loppusuoralla maksuohjelmassa, osa kuitenkin vasta maksuohjelman alkuvaiheessa. Takausohjelman aikana juuri maksuvaran riittävyys oli keskeinen velkaantuneiden taloudellista selviytymistä jäsentävä asia. Maksuvara herätti paljon keskustelua; yleisesti sitä pidettiin tiukkana. Maksuvaran suuruus oli yleensä tiedossa ennen takauspäätöksen saamista, sillä se oli laskettu velkaneuvojan luona käydyissä neuvotteluissa. Jo ennen takauspäätöstä velkaantuneiden edellytetään sopeuttavan taloutensa maksuvaran mukaiseksi (Takuu-Säätiö 2010c). Muutamille keskustelijoille kuukausittain lyhennettävä summa ja sen myötä elämiseen jäävä rahamäärä oli paljastunut kunnolla vasta takauspäätöksen tultua. Kaikilla haas-

tatelluilla takausaika merkitsi kuitenkin kulutustottumusten muuttamista, menojen karsimista ja koko elämäntavan sopeuttamista.

Elämäntapojen sopeuttaminen

Talouden sopeuttaminen ei merkinnyt rahankäytössä useimmille kuitenkaan suurta muutosta takauspäätöstä edeltävään aikaan. Ennen yhteydenottoa systeemiin haastatellut olivat yrittäneet selviytyä veloistaan sopeuttamalla talouttaan sisäisesti. Velkaantumisvaihetta oli kestänyt useimmilla haastatelluilla vuosia, ja monia menoja oli jouduttu karsimaan jo ennen velkojen järjestelyyn hakeutumista. Tiukkaan taloudenpitoon oli totuttu. Karvisen ylivelkaantuneita koskevasta tutkimuksesta (2008) käy ilmi, että maksuohjelmasta suoriutuminen oli helpompaa niille, jotka olivat ulosottoperinnän vuoksi joutuneet sopeuttamaan talouttaan. Kuvaillessaan rahankäyttöään ennen velkaantumista tai velkaantumisvaiheessa haastateltavat kertoivat eläneensä normaalia arkea, jossa rahaa ei käytetty ylenpalttisesti. Muutaman haastateltavan kohdalla putoaminen järjestelylainalle oli aiempaan kulutustasoon verrattuna suurempi, vaikkakaan kyse ei ollut yhtäkkisestä elämänmuutoksesta.

Takauspäätöksen saaminen merkitsi siten taloudellisen tilanteen jatkumista kireänä tai entistä kireämpänä. Velkojen 'niputtaminen' tarkoitti kuitenkin sitä, että velka alkoi lyhentyä ja oli olemassa päätepiiste, jolloin velka olisi maksettu. Joillekin haastatelluista Takuu-Säätiön laskema maksuvara merkitsi jossain määrin parannusta taloudelliseen tilanteeseen. Heille jäi käyttörahaa nyt enemmän kuin tilanteessa, jossa he lyhensivät velkaa usealle taholle tai maksoivat osan palkastaan ulosottoon.

Elämäntapojen muutos auttoi talouden sopeuttamisessa. Maksuohjelman aikana velallisten piti lisäksi luopua monesta asiasta, jotka olivat kuuluneet aiemmin heidän normaaliin elämään. Matkoja ei juurikaan enää tehty eikä maksullisiin harrastuksiin tai oman hyvinvoinnin vaalimiseen ollut varaa panostaa. Kodin hankintoja ei ollut myöskään mahdollista tehdä siinä määrin kuin olisi haluttu (vrt. Valkama ym. 2002, 69; Hamilton 2009). Monet joutuivat rajoittamaan myös sosiaalista kanssakäymistä. Ainakin yhdellä haastatellulla alkoholista luopuminen paransi taloudellista tilannetta merkittävästi.

Maksuohjelmassa pysyminen pakotti velkaantuneita miettimään myös asumisessa uusia järjestelyjä. Muutamat haastatellut olivat joutuneet myymään omistusasuntonsa siinä vaiheessa, kun velkaa oli alkanut kertyä. Korkeat asumiskustannukset olivat osittain myös velkaantumisen taustalla. Asuminen oli vienyt suuren osan menoista. Selviytyminen järjestelylainasta – ja joillakin jo edeltänyt velkaantumisvaihe – oli pakottanut etsimään pienemmän asunnon. Useimmat haastatellut olivat asuneet vuokra- tai asumisoikeusasunnoissa, joiden vuokratasot olivat tilanteessa liian korkeat.

Asunnon vaihtaminen pienempään helpotti maksuohjelmasta selviytymistä, vaikka monen talouden asumismenot olivat edelleen suuret verrattu-

na samanlaisessa velattomassa omistusasunnossa asumisen kustannuksiin. Asunnon vaihtamisen jälkeen rahaa jäi kuukausittain käyttöön jopa useita satoja euroja enemmän kuin aiemmin. Joillekin velkaantuneille tutusta kodista luopuminen oli kuitenkin raskasta. Yksi perhe muutti maksuohjelman aikana isompaan asuntoon. Asumiskustannusten nousu tiukensi entisestään taloutta, mutta velkaantuneen mukaan muutto isompaan asuntoon oli kuitenkin perheen mielenterveyden kannalta myönteistä.

Menot pidettävä kurissa

Maksuohjelman vaatima tiukka taloudenpito tarkoitti säästämistä ja menojen karsimista kaikissa kulutuskohteissa (myös Iivari & Rastas 1996, 111; Valkama ym. 2002, 68). Jatkuvasta säästämisestä ja niukasta kuluttamisesta oli tullut niin luonnollista ja arkipäiväistä, että sitä ei edes osattu aina eritellä sen tarkemmin. Tiukka talouskuri oli normaalia elämää.

Takauslainan lyhentäminen ja muiden välttämättömien menojen hoitaminen muodostivat talouden hallinnan perustan. Näiden menojen – useimmat mainitsivat tässä yhteydessä lainan lyhennyksen lisäksi asunnon vuokran, sähkölaskun ja bussilipun – hoitaminen mainittiin ensisijaisina kysyttäessä velkaantuneilta talouden hoitamisesta maksuohjelman aikana. Pakollisten menojen määrä tiedettiin ja niihin kuuluva summa otettiin tilistä pois päältä palkkapäivänä. Jäljelle jäävä rahamäärä käytettiin muuhun, pääasiassa ruokaan. Eräs keskustelija muisteli, että hänen taloutensa menot käytiin läpi velkaneuvojan kanssa. Näin hän oppi perusasiat siitä, kuinka rahat riittivät kuukauden menoihin. Saatua talousneuvontaa pidettiin myönteisenä.

Velkaantuneiden rahankäyttö oli suunniteltua ainakin edellä kuvatulla tavalla eli tärkeintä oli hoitaa pakolliset menot ajallaan. Osaltaan selviytymisessä auttoi talouden suunnittelu ja tiukka menoseuranta, joista puhui muutama haastateltava. Heidän mukaan käytäntö oli keskeinen keino selviytymisessä. Suunnittelun tukena käytettiin budjetointia. Menoja seurattiin kuukausittain esimerkiksi tietokoneen excel-ohjelmalla tai pankkien internetsivuilla olevilla ohjelmilla. Käytäntöä ei pidetty hankalana. Rahankäytön tarkka suunnittelu ja kirjaus auttoivat muun muassa arvioimaan ruokaan käytettävissä olevaa rahamäärää. Eräässä perheessä menojen tarkka suunnittelu ja kirjaaminen oli alkanut sen jälkeen, kun ruokamenot eivät pysyneet enää kurissa. Budjetoinnista oli muodostunut tärkeä keino taata rahojen riittävyys kuukausittain muun muassa eräässä lapsiperheessä, jossa velkaantunut kuvasi talousmenojen seurantaan seuraavasti:

”Hyvin tarkkaan. Kyllä se on niin kuin ihan puhdasta kirjanpitoa, että paljonko menee. Ja käytännössä mä oon budjetoinut talouden sillai, että tämä summa saa mennä ruokaan, sitä ei saa ylittää... Se alku oli vähän semmoista, alku oli vähän ekaks semmoista, että pyöriteltiin sitä, mutta sitten mä hiffasin kanssa sen, että se pitää kyllä ruveta kirjaamaan, jos sen meinaa saaha.”

Osa velkaantuneista ei ollut kiinnostunut tarkkojen budjettien laatimisesta eikä menoseurannasta. Niitä pidettiin lähinnä ikävinä ja osaksi myös tarpeettomina. Heillä ei ollut halua toimia systeemin laatimien ohjeiden ja suositusten mukaan. Tarkkojen laskelmien sijaan nämä velkaantuneet arvioivat talouden menoja päässä. Riittävänä käytäntönä he pitivät pakollisten laskujen erittelemistä kuukausittain. Useimmat keskustelijat olivat pikku hiljaa tottuneet tasapainottamaan taloutensa käytössä olevien varojen mukaan, ilman tarkkaa kirjanpitoa. Jos taloudessa toistuvat tietyt rutiinit, talous on suhteellisen yksinkertainen ja olot pysyvät samanlaisina, tämä varmasti riittääkin talouden seurantaan. Vastaavia tuloksia ovat saaneet muun muassa Piskonen (2006) ja Valkama ym. (2002).

Useimmilla haastatelluilla näytti olevan taloudenhallinnan taitoa siinä määrin, että rahojen riittävyys pakollisiin menoihin ei muodostunut kriittiseksi, vaikka joissakin kulutuserissä (kuten ruokamenot) oli ajoittain joustettava. Kun järjestelylainan lyhennyksen määrä ja maksuun tulevat laskut olivat kuukausittain tiedossa, tiedettiin esimerkiksi ruokaan jäävä käyttöraha. Talouksissa elettiin päivä kerrallaan. Mikäli rahaa laskujen jälkeen jäi käyttöön vähän, ruokaostoksia piti miettiä tarkemmin. Tällöin syötiin esimerkiksi kalapuikkoja aiempaa useammin tai tyhjennettiin pakastinta. Joskus rahat voivat olla loppu reilusti ennen palkkapäivää, mikä merkitsi muun muassa tukeutumista muiden ihmisten apuun. Olennaista tässä oli se, että tilanne hyväksyttiin, koska sen tiedettiin olevan tilapäinen.

Taloudenhoito oli pakostakin lyhytjänteistä. Taloutta suunniteltiin korkeintaan kuukausi kerrallaan, sillä pitemmän aikavälin suunnitteluun ei ollut mahdollisuutta. Rahojen riittävyttä pyrittiin ennakoimaan erilaisin konkreettisin keinoin. Eräs keskustelija nosti rahaa tililtään palkkapäivänä ja jakoi summan jo valmiiksi mielessään päivittäisiä ruokaostoksia varten. Käteinen oli maksuvälineenä konkreettinen: rahaa ei voinut käyttää enempää kuin mitä lompakossa oli. Muutamalla velkaantuneella oli hieman enemmän pelivaraa menojen tasaamiseen oman tai puolison luottokortin turvin. Suurimmalla osalla luottokorttia ei kuitenkaan ollut, sillä ne oli leikattu poikki Takuu-Säätiön ohjeiden mukaisesti ennen takaushakemuksen laatimista.

Säästäminen ja tulevan ennakoiminen näkyivät talouden hoidossa eri tavoin. Varsinkin ruokataloutta suunniteltiin. Lisäksi säilyviä non food -tuotteita ostettiin isoissa erissä edullisesti: *”wc-paperia ostetaan tilipäivänä säästeittäin”*. Lasten vaatehankinnoissa hyödynnettiin tarjouksia. Järkevänä rahankäyttönä nähtiin esimerkiksi lasten talvivaatteiden hankkiminen ennakoon sesongin ulkopuolella, mikäli niitä sai edullisesti ja rahat hankintaan olivat koossa.

Tiukka taloudellinen tilanne pakotti velkaantuneita kaiken kaikkiaan pohtimaan, mikä on elämässä tarpeellista ja mikä ei sekä etsimään säästökeinoja aina kun se oli mahdollista. Esimerkiksi auton tarpeellisuus perusteltiin hyvin. Hankinnan taustalla olivat muun muassa huonot julkiset liikenneyhte-

ydet. Auto oli vain muutamalla haastatelluista. Yleensä se oli vanha ja sillä oli ajettu paljon. Auton viat korjattiin itse tai tutun korjaajan luona, mikä toi säästöjä. Toisaalta auton puuttuminen myös kavensi elämää: eräs haastateltu otti esiin perheen yhteisistä marja- ja sieniretkistä luopumisen, koska perheellä ei ollut varaa pitää autoa.

Säästöjä syntyi myös tekemällä kotona kaikki sellaiset kodin korjaus- yms. työt mihin vain pystyttiin. Myös puhelinkulut pyrittiin minimoimaan. Työnantajan puhelinetu nähtiin merkittävänä, ja esimerkiksi puhelut lapsille menivät yleensä työnantajan piikkiin. Lasten puhelimen käyttöön kiinnitettiin huomiota. Monessa perheessä käytössä olivat prepaid-liittymät, joilla voitiin kontrolloida puhelumenoja.

Säästäminen ruuassa

Suunnitelmallisuus, taloudellisuus ja säästöjen etsiminen koskivat erityisesti ruokataloutta. Ruuassa säästäminen oli keskeinen osa tiukkaa talouskuria, johon kaikki haastateltavat yleensä ensimmäisenä viittasivat selviytymiskeinoista keskusteltaessa. Ruokamenoissa tinkiminen tulee esille kaikissa velkaantumistutkimuksissa (Iivari & Rastas 1996, 109; Valkama ym. 2002, 68). Ruokamenoissa oli mahdollista eniten joustaa. Jos varat sallivat, ruokaa hankittiin jopa sen enempää suunnittelematta. Toisaalta, jos rahat olivat lopussa, kuten monesti ennen tilipäivää, syötiin hyvin vaatimattomasti, jopa niukasti. Näyttäisikin siltä, että syömisen kustannuksella pidettiin kiinni siitä, että laskut ja lainan lyhentäminen tulevat hoidetuksi. Talouden hallitsemiseksi tehtiin valintaa (vrt. Kiili 1999).

Ruokamenoissa säästäminen edellytti tietoa ja taitoa. Ruokataloudesta puhuttaessa keskustelijat korostivatkin aktiivisuutta ja omatoimisuutta. Edullisinta oli tehdä ruoka itse kotona. Ruokien valmistaminen alusta alkaen itse koettiin myös ravitsemuksellisesti tärkeäksi. Merkille pantavaa oli, että monet tekivät myös leivän itse, jopa yöunien kustannuksella. Sämpylöitä saatiin leipoa yöllä, jos leipomiseen ei ollut työvuorojen vuoksi muulloin aikaa. Marjojen tai sienien keräilyä harrastettiin paljon ja myös viljely omalla kasvimaalla tai palstalla tuotiin esiin yhtenä keinona hankkia ruokatalouden raaka-aineita hyvin edullisesti.

Ruokatalouden järjeistäminen ilmeni myös pakastimen monipuolisena käyttönä. Pakastinta hyödyntämällä voitiin varautua ennalta täysin rahattomiin päiviin. Tarjouksista hankittiin isompia määriä elintarvikkeita, ja ruokaa valmistettiin tarjottavaksi useampana päivänä peräkkäin tai säilytettäväksi pakastimeen tulevaa käyttöä varten. Muutamassa perheessä ostoksia keskitettiin käymällä kaupassa vain pari kertaa viikossa. Haastateltavien hintatietoisuutta osoittivat muun muassa 'punaisen lapun' tuotteiden tai kaupan omien (halpa)merkkituotteiden hankinnat. Punaisen lapun tuotteita pidettiin yhtä kelvollisina kuin muitakin tuotteita eikä joitakin päiviä vanhaa leipää pidetty huonolaatuisena. Ruokatalouden hoidossa suosittiin edullisia raaka-aineita. Erään velkaantuneen mukaan *"perunat, kaali, näkkileipä ja pii-*

mä ovat meidän vakio-ostolistallamme". Aivan kaikki eivät kuitenkaan noudattaneet ainakaan säännöllisesti yllä kuvattuja toimintamalleja. Ruoanvalmistus voi myös olla pakkopullaa; tällöin aterioita ei juurikaan suunniteltu etukäteen ja kaupassa turvaututtiin myös valmisruokiin. Joskus sorruttiin myös heräteostoihin (makeiset, jäätelö), kun ruokakauppaan oli menty nälkäisenä.

Tiukka taloudellinen tilanne toi myös uusia käytäntöjä arjessa selviytymiseen. Eräs keskusteluihin osallistunut toi mukanaan listan edullisista, vähävaraisille tarkoitetuista ruokapaikoista. Ateriointi niissä ei ollut hänestä enää nöyryyttävää. Muutama keskustelija oli myös käynyt Pelastusarmeijan ruokajonossa, vaikkakaan ei pitänyt sitä välttämättömänä selviytymisen kannalta. Perinteinen ulkona syöminen oli kuitenkin harvinaista. Ravintoloissa syötiin ehkä kaksi kertaa vuodessa ja tällöinkin turvaututtiin edullisiin paikkoihin. Lapset vietiin joskus hampurilaiselle, mutta hampurilaisia oli myös opittu tekemään itse.

Niukka talous heijastui jossain määrin myös ruoan laatuun ja määrään. Osa keskustelijoista oli luopunut ajoittain tuoreiden vihannesten käytöstä. Nälkä ei ollut velkaantuneille täysin vieras tunne – tosin siitä puhuttiin vain muutamassa keskustelussa. Aika monet keskustelijat mainitsivat kuitenkin päiviä, jolloin jääkaapissa ei ollut mitään. Kaurapuuropäivät olivat samoin tuttuja. Ruoan niukkuus osattiin ottaa myös huumorilla. Eräs keskustelija totesi hänellä olevan varaakin laihtua. Ruokailu työpaikalla takasi monipuolisen ravinnonsaannin. Aterioiden kehittäminen kotona sen sijaan saattoi vaatia kekseliäisyyttä ja mielikuvitusta, kuten eräs haastateltu totesi:

"Sitten katsotaan kaikki kaapinpohjat ja tutkitaan mahdolliset tämmöiset niinku mistä saa ruokaa, kyllä mä olen niinku pannukakkua tehnyt ja kyllä sen illan pärjää aina, että työssä kun voi kuitenkin päivällä syödä ihan hyvin, se on tavallaan se turva."

Useimpien velallisten ruokavalio lienee niukoista resursseista huolimatta monipuolinen ja terveellinen. Ravinnonsaanti on turvattu, sillä ruoka valmistetaan itse ja nautitaan paljon itse poimittuja tai viljeltyjä tuotteita. Osalla ruokavalio on sen sijaan saattanut kaventua ja osin myös heikentyä, kun käytetään yksipuolisesti tiettyjä halpoja raaka-aineita, luovutaan vihannesten käytöstä tai korvataan aterioita voileivillä. Muutama keskustelija myönsi, että hän söisi laadukkaammin, jos rahaa olisi enemmän. Joskus lemmikkieläimen hyvinvointi oli omaa tärkeämpää; seuraava keskustelija oli luopunut koiransa hyväksi oman ruokavalion monipuolisuudesta.

"Ruokamenot on sillä tavalla, että ihan perusravintoa kotona syön ja työpaikalla sitten on sitten lounassetelit ja eläimille pitää ostaa, että sitä ei voi kieltää tai sitä ei voi niinku välttää ne tarvii sen ravintonsa. Ja nyt on vanhempi on raskaana, 2,5 viikon kuluttua tulee pentuja, jotka

kasvattaja kylläkin hoitaa, mutta että hänenkin ravintonsa on vähän rikkaampaa oltava tällä haavaa, kun normaali päivinä ja niin, että tota mutta kyllä mä omassa ravinnossa niin kyllä varmasti söisin laadukkaammin, jos olisi tota.”

Jatkuva säästäminen ruoassa ja osin niukka ruokavalio huolestutti joitakin perussairauksista kärsiviä velkaantuneita. Muun muassa keskusteluihin osallistunut diabeetikko oli jossain määrin huolissaan terveydestään, koska hän ei pystynyt noudattamaan suositeltua ruokavaliota.

Itselle ei, mutta lapsille kyllä

Kulutuksen kaventuminen näkyi erityisesti henkilökohtaisissa menoissa. Velkaantuneiden oma pukeutuminen ja henkilökohtainen kauneudenhoito näyttäisivät olevan maksuohjelman aikana hyvin epäolennaisia asioita. Henkilökohtaiset tarpeet jätettiin taka-alalle, sillä niihin ei ollut varaa panostaa. Muun muassa hiusten laittamisesta, kosmetiikasta ja kaikesta itseen liittyvästä tingittiin, jopa kieltäydyttiin kokonaan. Kauneudenhoidossa merkkikosmetiikka oli vaihtunut halpameikkeihin. Jotkut naisista eivät esimerkiksi käyttäneet lainkaan kampaamopalveluja, vaan tuttu henkilö huolehti koko perheen hiusten leikkaamisesta.

Omaan ulkonäköön panostamisesta puhuttaessa tuli jossain määrin esiin myös ristiriitaa ulkoa tulevien paineiden ja niukkojen kulutusmahdollisuuksien välillä. Kampaajakäyntejä ei toisaalta haluttaisi laiminlyödä. Hiukset näyttäisivät olevan naisille tärkeä asia; niiden laittaminen merkitsee sitä, että näyttää normaalilta ja on ainakin ulkoisesti osa valtayhteiskuntaa. Eräs keskusteluihin osallistunut nainen kertoi, että hänen piti olla työelämässä edustava, mutta hänellä ei ollut kuitenkaan varaa esimerkiksi kampaajakäynteihin. Hän ei pystynyt viestimään hankkimaansa asemaa ulkoisella olemuksellaan (vrt. Ilmonen 1993), minkä hän koki kiusalliseksi.

Myös vaatteita hankittiin vähän. Kaikilla velkaantuneilla ei ollut muistikuvaa siitä, milloin he olivat viimeksi hankkineet uusia vaatteita. Vaatehankintojen vähyyttä perusteltiin myös sillä, että uusia vaatteita ei edes tarvittu, koska missään ei käyty. Erään keskustelijan mukaan hänellä oli tarvetta vain työ- ja yöpuvulle. Omasta pukeutumisesta, kuten monesta muustakaan itseä koskevasta asiasta, ei välitetty. Mikäli vaatteita oli hankittu, ne oli useimmiten ostettu kirpputorilta tai halpamyymälästä. Hankintojen kriteerinä oli edullisuus. Kirpputoreilta oli haastateltavien mukaan tehty hyviä hankintoja, ostettu jopa kenkiä. Niitä esiteltiin myös haastatteluissa. Itse asiassa oltiin tyytyväisiä, kun voitiin sanoa, että kaikki on kirpputoreilta hankittu. Ekologisuus ja omaperäisyys näyttäisivät olevan luonnollisia, ja lisäksi nykypäivään kuuluvia ilmiöitä. Toisaalta esiin tuli laadukkaiden vaatteiden hankkiminen, jonka todettiin olevan edullista pitkän päälle. Jos taitoa oli, vaatteita ommeltiin ja korjattiin myös itse. Pukeutumiseen panostaminen oli selvästi toissijaista, mutta sitä ei koettu ongelmaksi selviytymisen kannalta.

Velkaantuneiden käyttäytyminen osoittaa taitoa toimia taloudellisten mahdollisuuksien rajoissa, esimerkiksi löytää edullisimmat ostopaikat ja -ajankohdat. Myös vastavuoroinen auttaminen nousee tärkeäksi ja se on monimuotoista. Tuttavapiirissä kierrätettiin sekä omia että lasten vaatteita. Vastavuoroinen auttaminen helpotti taloudellisesti, mutta tyydytti samalla myös henkisesti (vrt. Krok 2009).

Omien tarpeiden tyydyttämisestä oltiin valmiita tinkimään varsinkin lasten kustannuksella. Sitä pidettiin itsestään selvänä (myös Kiili 1999; Repo 2003). Lasten ruoka, vaatteet ja harrastukset olivat niukkuuden keskelläkin perheiden viimeisiä säästökohteita. Lasten huomioiminen näkyi jopa ruokailemisessa. Eräs haastateltu kertoi luovuttaneensa joskus työnantajalta saadut lounassetelit lapsilleen, jotta näillä olisi ruokaa. Itse hän oli tyytynyt heidän nauttimiseen työpäivän aikana.

”No kyllähän sitä, siis kaikki mikä niin kuin itseensä liittyy, niin semmoisen yrittää karsia pois, siis justiin niin kuin omat vaatteet, että enhän mä nyt vielä tartte, kun tää on vasta 5 vuotta vanha, niin en nyt vielä tartte uusia. Niin, siis semmoinen, että itse, minä itse olen viimeisenä, kaikki muut menee sen ohi. Se on niin kuin ihan selkeä. Ja se musta ei oo yhtään huonokaan. Mä oon sitä miettinyt paljon, niin siis, näinhän se pitää mennäkin, lapset hoidetaan ja se on siinä.”

Lasten tarpeista ja kulutuksesta velkaantuneet puhuivat keskusteluissa vilkkaasti. Lasten esittämät vaatimukset ja niiden toteuttaminen oli aiheuttanut perheissä jossain määrin myös ristiriitoja. Suhtautuminen lasten toiveisiin niukassa taloudellisessa tilanteessa näyttäisi olevan ainakin osaksi yhteydessä lasten ikään. Osa keskustelijoista, joilla oli pieniä tai koulua käyviä lapsia, korosti lasten tarpeiden täyttämistä lähes entiseen tapaan. Osalle vanhemmista näyttäisi olevan hyvin tärkeää, että lapsilla on taloudellisesta niukkuudesta huolimatta mahdollisuus kuluttaa. Kiilin (1999) yksinhuoltajia koskevassa tutkimuksessa yksinhuoltajat määrittelivät lasten kulutuksen välttämättömäksi, jotta lapset eivät joutuisi kaveripiirissään pilkan kohteeksi. Heille haluttaisiin suoda samanlainen elintaso kuin muillakin lapsilla.

Lasten välityksellä voitiin näyttää myös ulkopuolisille, että perheessä käytettiin rahaa kuten valtaväestö teki. Kuten eräs isä seuraavassa kertoo, hän itse on kulkenut monet vuodet samassa takissa, mutta käyttänyt lastensa hankintoihin myös luottokorttia. Perheen heikosta taloudellisesta tilanteesta ei haluttu kertoa lapsille eikä huolestuttaa heitä asialla. Lapsille haluttiin näyttää, että kaikki oli hyvin ja että lapsilta ei puutu sellaista, mitä muilla lapsilla on. Kulutusyhteiskunnassa vaadittavia kulisseyksiä haluttiin ylläpitää lasten kautta ja myös lasten takia.

”Kyllä se tapahtuu, koska tää lainausaikana itte en ole välittänyt yhtään mitään mitä mulla on päällä, mitä mulla on jalassa, mitä mä syön, ei oo

väliä. Pääasia että mä pärjään ja lapset pukeutuu hyvin ja ruokkii hyvin ja ei kukaan, niin kuin heiltä puutu mitään, koulussa he ei sano mitään heille ja niin pois päin. Mutta itse mulla on välillä 5 vuotta ollut tää yks takki. Ei oo väliä, pesee vaan ja päälle vaan, ei se ulkonäkö mulle merkitse mitään.”

Keskusteluissa tuli toisaalta esiin, että takausaika vaikutti myös lasten kulutukseen. Vanhemmille lapsille perusteltiin, miksi rahaa ei ollut käytettävissä kuten ennen. Lapset olivat haastateltujen mukaan myös ymmärtäneet tilanteen. Monessa perheessä lapset olivat joutuneet luopumaan kalliista harrastuksista (jääkiekko, muodostelmaluistelu). Lapsia ohjattiin edullisten harrastusten pariin ja yksi haastateltava kertoi lastensa osallistuneen myös omien lukion oppikirjojen hankintaan.

Kokemus maksuvaran riittävydestä

Tutkimuksessa haastatellut velkaantuneet olivat selviytyneet tai selviytymässä maksuohjelmasta. Ainakin yhdellä objektiivisilla mittarilla tarkasteltuna he olivat selviytyjiä. Kaikissa haastatteluissa tuli esille, että takauslainan lyhentäminen vaati kulutuksen karsimista ja elämäntapojen sopeuttamista. Systeemin joustavuutta käytettiin hyväksi ja sitä pidettiin hyvänä asiana. Subjektiiviset kokemukset selviytymisestä kuitenkin vaihtelivat. Toiset voivat kokea taloudellisen tilanteensa ja selviytymisensä vaikeampana kuin toiset, samanlaisista taloudellisista reunaehdoista huolimatta.

Velkaantuneet jakoivat näkemyksen, että maksuohjelma oli kireä, jopa liiankin kireä. Myös aiemmissa Takuu-Säätiön asiakkaita koskevissa tutkimuksissa (Iivari & Rastas 1996; Valkama ym. 2002, Piskonen 2006) tulee esille, että talous on hyvin tiukoilla maksuohjelman ajan. Useimpien tässä tutkimuksessa haastateltujen kokemus selviytymisestä oli kuitenkin varsin myönteinen. Velkaantuneet kuvasivat lainanmaksuaikaa ja siitä selviytymistä pääosin tasanaisena tai ylöspäin kohoavana käyränä, vaikka lähes kaikilla oli ollut matkan varrella myös alamäkiä, huonoja vaiheita. Kulutuksen niukkuudesta ja valintojen rajoittamisesta huolimatta useimmat haastatellut katsoivat pärjänneensä kohtalaisesti ja kertoivat elämänsä olevan hyvällä mallilla. Usko selviytymiseen oli ollut kaikilla tutkimuksessa mukana olleilla koetuksella tilanteissa, joissa eteen oli tullut ennalta suunnittelematon tapahtuma tai tilanne. Työttömyys tai sairastuminen oli vaikuttanut talouteen pitkän aikaa. Ajoittain normaalin arjen läpivienti oli ollut vaikeaa.

Takausaika oli opettanut velkaantuneille rahankäytön, jossa pienelläkin selviää. Konkreettisia selviytymiskeinoja ei osattu aina edes eritellä kovin yksityiskohtaisesti. Säästäväisyydestä oli tullut taito selviytyä arjessa ja tähän taitoon oltiin myös tyytyväisiä. Takuu-Säätiön järjestelylainan saaneet velkaongelmaiset ovat aktiivisia toimijoita yrittäessään selvittää niukoin taloudellisin resurssein. Krok (2009) puhuu yksinhuoltajaäitien pärjäämistä koskevassa tutkimuksessaan tämänkaltaisesta toimijuudesta hyveenä.

Taloudellista selviytymistä näyttäisi tukevan myös se, että Takuu-Säätiön asettamat toimeentulon kriteerit ja säännöt koettiin asiaankuuluvina. Systemin asettamat raamit oli hyväksytty ja niihin oli sopeuduttu.

Aineiston suppeuden takia eroja erityyppisten talouksien selviytymisessä ei voitu todeta. Keskusteluissa voidaan kuitenkin nostaa esiin yksin elävät velkaantuneet, joiden lapset olivat muuttaneet pois kotoa. He korostivat pärjäävänsä varsin hyvin sen jälkeen, kun päivittäinen huolehtiminen lapsista oli ohi. Lasten poislähtö kotoa oli monelle velkaantuneelle uusi tilanne. Kun vastuuta lasten elättämisestä ei päivittäin enää ollut, kuten monella velkaantumisen aikana, pärjättiin tarvittaessa hyvin vaatimattomasti. Samoin Valkaman ym. (2002, 71) tutkimuksessa todettiin maksuvaran olevan riittävän yksineläjille, mutta liian tiukaksi mitoitettun lapsiperheille ja yksinhuoltajille.

Toisaalta elämä järjestelylainan kanssa oli myös taistelua niukkojen resurssien kanssa. Osa haastatelluista koki lainan lyhentämisen hyvin vaikeaksi ja sen vuoksi taloudellisen selviytymisensä huonoksi. Heidän mielestään maksuohjelma oli aivan liian tiukka ja sen noudattaminen ylitse pääsemätöntä, lähes mahdotonta. Rahat eivät riittäneet aina edes kaikkein välttämättöimpiin menoihin. Rahat saattoivat olla täysin loppu viikko ennen tilipäivää.

Vaikka joidenkin velkaantuneiden elämä oli askeettista ja sosiaalisesti rajoittunutta, velkaantuneet eivät kokeneet olevansa syrjäytyneitä taloudellisen tilanteensa takia. Tosin saattoi olla, että syrjäytymistä ei välttämättä tiedostettu tai haluttu myöntää. Ainoastaan yksi haastateltu koki elävänsä köyhyydessä. Hän oli muun muassa joutunut lainaamaan omalta tyttäreltään rahaa tiukassa tilanteessa. Selviytyminen oli jokapäiväistä sinnittelyä, johon liittyi häpeää ja ulkopuolelle jäämisen kokemuksia. Eristäytyminen on syrjäytymistä, jos se ei ole oma valinta (ks. esim. Helne 2002). Näin näyttäisi myös olevan aineiston perusteella. Menossa oleva elämänvaihe koettiin lisäksi henkisesti raskaaksi ja oikean elämän nähtiin alkavan vasta sen jälkeen, kun takauslainasta oli selvitty.

”Minua hävetti kertoa tyttärellekin, jouduin kyllä siltä lainaamaan pahimmassa vaiheessa rahaa vaikka oli vasta vähän yli 20, tytär siinä vaiheessa, ei se nyt vielääkään vanha ole. Hävetti kyllä hänellekin myöntää tätä köyhyyttä.”

Muutamalle haastatelluista tiukka maksuvara oli tullut jopa hieman yllätyksenä takauspäättöksen saannin jälkeen. Seuraava haastateltu oli tehnyt hakemuksen Takuu-Säätiölle itsenäisesti. Hän piti hyvin rajoittavana sitä, että toimeentulotuen perusosaa vastaavan summan tuli riittää elämiseen. Takauspäättös ei ollutkaan myönteinen asia, joksi hän oli Takuu-Säätiön maksuohjelmaan pääsemisen ajatellut. Näyttää ilmeiseltä, että hän ei ollut tutustunut lainan ehtoihin kyllin perusteellisesti. Sopeutuminen kau-

histutti, koska hän koki olevansa pakotettu maksuohjelmaan hyvin pitkäksi aikaa.

”... että se kauhistuminen tavallaan niinku, pitääkö mun tämmöisellä rahasummalla tulla toimeen. Että ne alkumetrit oli kyllä, oli tosikovia tajuta se, että hei, että ei hän tää olekaan, mä saan lainan, mä voin nyt itse sopia, että paljonko mä sitä lyhennän ja muuta. Että se ei ollutkaan tavallaan niin autuus ja onni, mitä sitä oli ajatellut ensin. Ja tosiaan, kun lapset oli siinä ja kaikki se talouden pyörittäminen, niin se oli aika ahdistavaa.”

Vaikka kaikkien selviytyminen lainasta näytti todennäköiseltä, maksuohjelmassa pysyminen ei ole ollut itsestään selvää. Takuu-Säätiön järjestelylainan ehdoissa maksuvara on laskettu siten, että sen tulisi riittää lainan lyhentämiseen ja velkaantuneen elinkustannusten kattamiseen. Muutama haastateltu kertoi miettineensä luovuttamista koko ohjelmasta. Monessa keskustelussa pohdittiin enemmänkin sitä, miksi maksuvara on vedetty niin tiukalle, että selviytyminen tuottaa suuria vaikeuksia. Seuraavan kommentoijan tavoin monet velkaantuneet kysyivät myös, kuinka moni Takuu-Säätiön asiakas jättää maksuohjelman kesken, koska ei selviydy maksuohjelmasta sen tiukkuuden vuoksi.

”Et ehkä ei mulle sitten tarttekaan, mutta että joo kyllä se on, kyllä se pistää miettimään ja ... et varmaan tarkoituskin on, että tuommoiseen kun joutuu, niin kyllähän sen tarkoitus on, et sä opit elämään, ja sen takiahan se on niin tiukka se. Et aina miettii vaan sitä, että jos se on kauhean tiukka niin, et monellako se kaatuu siihen, että ei kykene liian tiukalle vedetään sitten.”

Haastateltujen joukossa oli muutamia, jotka näkivät systeemin ja Takuu-Säätiön velkaantuneiden elämää sanelevana ja valvovana opettajana. He pitivät maksuvaraa opetuksena tulla toimeen mahdollisimman vähällä. Seuraava haastateltu oli sitä mieltä, että ihminen oppisi vähemmästäkin tulemaan toimeen vähällä. Hän ei myöskään pitänyt hyvänä sitä, että ihminen ajetaan niin loppuun, että hän antautuu ja on valmis luovuttamaan. Luovuttaminen ei kuitenkaan tullut kyseeseen hänen kohdallaan.

”Mut tota miks pitää vetää niin tiukkaa se, et miksei voida niin kuin miettiä se sillä tavalla et niin kuin laskea sen varaan, et se ihminen oikeasti selvis. Nyt se vedetään niin tiukkaan, et joku luopuu siitä, tai luovuttaa ihan sen takia, että ei yksinkertaisesti pysty, et ihan sama menköön sitten ulosottoon, ei tarvitse sitten ajatella, tulee kaikki niin kuin. Et kyllä mulle jossain vaiheessa tuli semmoinen tunne et jumakauta että niin kuin et niin kuin että ei jaksu, että tuli semmoinen stoppari et niin kuin ajatteli et antaa palaa sitten.”

Joillekin haastatelluista selviytyminen oli siis ajoittain painiskelua taistelu- ja luovuttamisen välillä. Taloudellisessa selviytymisessä nousee esiin uudenlaisia toimintatapoja kuluttajina. Useimmat haastatellut näkevät niukan elämän lopulta luonnollisena, selviytymistä tukevana tekijänä.

Elämismaailman neuvottelua systeemin kanssa

Edellä käytiin läpi elämismaailman järjestämistä uudelleen takauspäätöksen jälkeen. Selviytyminen ei yleisesti ollut kuitenkaan mahdollista ilman systeemin erillistä tukea maksuohjelman aikana. Myös Takuu-Säätiön toiminta osoittaa, että elämismaailma ei aina ole alisteinen systeemimaailman toiminnalle, vaan myös sieltä löytyy tarvittaessa joustoa.

Jaettu näkemys velallisten keskuudessa oli, että rahaa ei saanut säästöön muutamaa kymppiä enempää eikä varakassaa yllättävien menojen varalle ollut mahdollista koota etukäteen takaisinmaksuaikana. Luottokortin – joka usein oli puolison omistama – käyttö helpotti joillakin hankintojen tekemistä. Kotitalouksien taloudellinen liikkumavara oli maksuohjelman aikana hyvin vähäinen. Ylimääräisiä menoja aiheuttaneet tapahtumat oli joko unohdettava, hankintoja siirrettävä tai rahoitettava sukulaisilta tai ystäviltä saaduilla vipeillä. Myös kesälomakorvauksia käytettiin isompiin hankintoihin.

Takuu-Säätiön myöntämät lyhennysvapaaat olivat tärkeä selviytymiskeino. Niitä olivat käyttäneet lähes kaikki haastatellut. Ylimääräisiä menoja oli syntynyt muun muassa erikoislääkärilaskuista. Äitiyslomalle jääminen ja työttömäksi joutuminen aiheuttivat tarvetta lyhennysvapaiden käyttöön. Vain yksi haastateltu kertoi, että hän ei ollut käyttänyt lyhennysvapaita, vaan pyrki jopa maksamaan lainan pois etuajassa.

Kokemus siitä, että systeemi voi tarvittaessa tulla vastaan ja joustaa, eli ymmärtää elämismaailman realiteetit, oli velkaantuneille rohkaiseva. Velkaantuneet näkivät systeemin joustavuuden hyvin myönteisenä. Näyttäisi kuitenkin siltä, että kaikki haastateltavat eivät olleet perillä siitä, että lyhennysvapaiden kuukausien käyttö ei pidennä automaattisesti maksuaikaa vaan korottaa tulevia kuukausieriä. Tämä oli ollut uusi tilanne, joka pakotti pohtimaan maksuohjelmasta selviytymistä uudelleen.

Lisätulojen hankinta

Lisätulojen hankinta helpotti jossain määrin selviytymistä lainasta. Ennen takauspäätöstä osa haastatelluista kertoi tehneensä paljon ylitöitä, jotta saisi velkansa hoidetuksi. Työ oli saattanut viedä kaiken ajan. Lasten ollessa pieniä töitä jatkettiin kotona sen jälkeen, kun lapset oli saatu nukkumaan. Muutamat haastatellut paransivat taloudellista tilannettaan tekemällä lisä- ja ylitöitä maksuohjelman aikana. Yksi keskustelija kävi joskus auttamassa tuttaviansa yrityksessä. Työstä saamia lisätuloja hän piti merkittävänä: *”saanut 60–70, se on hirveen iso raha.”* Toinen haastateltu kertoi ottaneensa vastaan mitä työtä tahansa voidakseen rahoittaa tyttäriensä hankintoja.

Seuraavalla velkaantuneella ylityöt olivat säännöllisiä ja niitä tehtiin jopa kesälomien kustannuksella. Keskustelussa ei kuitenkaan selvinnyt se, minkälaisesta työstä tai työsuhteesta oli kysymys. Järjestelylainasta selviytyminen vaati lähes koko elämän uhraamista työlle.

”Mä en yhtään peru kyllä varmaankaan mä ole kymmeneen vuoteen pitänyt minkäänlaista kesälomaa, viisi päivää maannut sängynpohjalla pari kertaa, kun on ollut niin huonossa, ettei ole voinut mennä töihin.”

Lisätulojen hankinta ei näyttäisi kuitenkaan olevan merkittävä selviytymiskeino järjestelylainan maksuaikana muuten kuin poikkeustapauksissa. Vaikka taloudellinen tilanne oli kireä, työlle ei haluttu uhrata koko elämää. Kuten myöhemmin tulee esille, lisätulojen hankinnasta maksuohjelman aikana oli myös luovuttu perheen hyväksi.

5.2 Henkinen selviytyminen

Velkaongelmista selviytyminen järjestelylainan avulla oli kaikille haastelluille paitsi taloudellisen selviytymisen myös iso henkisen selviytymisen prosessi. Vaiheessa, jolloin haastateltavat havaitsivat tarvitsevansa velkaongelmiin apua, monen elämismaailma oli romahtanut (myös Iivari & Rastas 1996; Muttilainen & Valkama 2003; Piskonen 2006). Velkaantuneilla oli suuri huoli siitä, miten he selviytyvät laskuistaan ja arjesta ylipäätään. Paitsi taloudellisesta ahdingosta, monen tutkimuksessa haastatellun piti selviytyä myös ihmissuhteissa tapahtuneista karikoista ja erilaisista sairauksista. Joidenkin velkaantuneiden lähimenneisyydessä oli muita raskaita vaihteita, kuten vanhempien kuolemaa tai oman lapsen menetystä. Takauslainaa haettaessa lähes kaikki kuvasivat tuntojaan masentuneiksi ja ahdistaviksi. Ajanjakso ennen velkojen järjestelyyn hakeutumista oli elämää jatkuvassa epävarmuudessa – ikään kuin pimeässä tunnelissa.

Järjestelylainan merkitys selviytymisessä oli luonnollisesti suuri. Kysymys ei ollut pelkästään velan lyhentämisestä, taloudellisesta selviytymisestä. Henkisellä tasolla selviytymisprosessi merkitsi monien tunteiden uudelleen käsittelyä, uusien elämänarvojen pohtimista sekä henkistä kasvamista. Arvojen muuttuessa myös suhde sosiaaliin yhteisöihin voi muuttua: joko toimitaan uusien arvojen mukaisesti vanhoissa yhteisöissä tai etsitään uusia yhteisöjä, joissa noudatettavat arvot vastaavat omia uusia arvoja.

Sosiaalisten suhteiden merkitys selviytymisessä

Muiden ihmisten merkitys vaikeuksista selviytymiseen on kiistaton ja osoitettu lukuisissa tutkimuksissa (mm. Kortteinen & Tuomikoski 1998; Matikainen & Ranni 2007). Velkaantumisvaihetta ja takauksen hakemisvaihetta kuvattaessa haastateltavat puhuivat sosiaalisista verkostoista melko suppeasti.

Epäselväksi jäi muun muassa se, mikä merkitys muilla ihmisillä oli velkaantuneen päätökseen ryhtyä selvittämään ongelmiaan ulkopuolisten kanssa. Jotkut haastatelluista kertoivat käsitelleensä taloudellista ahdinkoaan ystäviensä kanssa. Ystävän kanssa puhuminen oli helpottanut hetkeksi tilannetta, mutta henkinen taakka ja ahdistus olivat pian taas läsnä. Oli huomattu, että ongelmat eivät poistu puhumalla eikä elämismailman tuki voinut yksin auttaa ongelmien ratkaisussa.

Kuitenkin maksuohjelman aikana erityisesti lähiyhteisön tuki koettiin merkittävänä ja tältä osin tutkimus tukee aiemmissa ylivelkaantumista koskevilla tutkimuksissa (mm. Iivari & Rastas 1996) saatuja tuloksia. Sosiaaliset suhteet sekä sosiaaliseen yhteisöön kuulumisen kokemukset ja tunteet ovat hyvin merkityksellisiä selviytymisen kannalta. Yksin asuminen ja erityisesti yksinäisyys ovatkin suuria riskitekijöitä velkaongelmista selviämisessä (ks. Muttilainen 2002). Toisaalta keskusteluissa nousi myös esille sosiaalisen kanssakäymisen välttäminen, jopa eristäytyminen muista ihmisistä.

Lähiyhteisön tuki oli sekä konkreettista että henkistä. Lähiyhteisön – oman perheen, suvun, ystävien ja naapurien – rahallinen tai muu konkreettinen apu oli korvaamatonta varsinkin 'tiukoissa paikoissa'. Tutkimusten mukaan (mm. Kattainen, Muuri, Luoma & Voutilainen 2008) epävirallinen läheisapu on merkittävä virallisen avun täydentäjä. Ylisukupolvista apua saatiin molemmista suunnista. Moni haastateltu sai apua omilta lapsilta, jotka olivat "jeesanneet tarpeen mukaan". Isovanhempien tuki lapsenlapsille esimerkiksi vaatehankinnoissa oli suureksi avuksi ja isovanhempien antamilla lahjoilla lapset saattoivat nauttia merkkipäivistään. Eräs haastateltu korosti naapurin välittämän ruoka-avun merkitystä. Joissakin tilanteissa nämä ruokalähehtykset olivat taanneet sen, että haastatellulla ja hänen lapsillaan oli ruokaa pöydässä. Vastavuoroisesti haastateltu kävi auttamassa ikääntynyttä naapuriaan muun muassa kotitaloustöissä. Vastavuoroisuus oli kahdella tapaa palkitsevaa: se helpotti rahojen niukkuutta ja auttaminen koettiin myös henkisesti palkitsevaksi (Krok 2009). Tämä saattaa olla uudenlaista toimintaa velalliselle ja myös arvojen muutosta.

Henkisessä jaksamisessa auttoivat erityisesti oma perhe, puoliso ja lapset. Parisuhde oli keskeinen voimavara ja tukipilari selviytymisprosessissa. Taloudellisesti tiukassa tilanteessa puolison ja läheisten tuki edisti selviytymistä merkittävästi. Monet parisuhteessa elävät kertoivat prosessin lähentäneen puolisoita, vaikka matkan varrella välit olivat ajoittain kiristyneet ja vaikeuksia oli koettu. Tämänkaltaiset havainnot tulevat esille monissa ylivelkaantuneiden ja työttömien selviytymistä koskevilla tutkimuksilla (esim. Kortteinen & Tuomikoski 1998; Piskonen 2006). Koetut vaikeudet vahvistivat yhteenkuuluvuutta ja lisäsivät elämän merkityksellisyyden kokemusta. Myös omilta aikuisilta lapsilta tai muulta lähisuvulta saatua henkistä tukea arvostettiin.

Perheen suuri merkitys selviytymisessä näyttäytyi myös työn ja perheen välillä tehdyissä valinnoissa. Eräs haastateltu halusi lisätöitä tekemällä ly-

hentää lainaa nopeutetussa aikataulussa. Tämä oli kuitenkin vaatinut veronsa. Oma jaksaminen oli tullut vastaan ja hän oli sittemmin luopunut ylitöiden tekemisestä. Oman perheen kanssa vietetystä ajasta oli tullut tärkeämpää kuin raha. Toinen haastateltu oli niin ikään tehnyt monta vuotta kahta työtä, mutta joutunut luopumaan lisätöistä stressin vuoksi. Tilanne oli mennyt niin pahaksi, että velkaantunut oli jäänyt maksuohjelman aikana vuorotteluvapaalle. Vuorotteluvapaa antoi mahdollisuuden viettää enemmän aikaa lapsenlapsen kanssa, mikä tuki hänen selviytymistään siitakin huolimatta, että maksuaikataulu viivästyi tämän johdosta ja toimeentulo kiristyi entisestään.

Ylivelkaantumisen tiedetään aiheuttavan monia sosiaalisia ongelmia, häpeää ja syyllisyyttä (mm. Römer-Paakkanen & Pentikäinen 2003), jotka voivat eristää ihmisiä sosiaalisista verkostoista. Sosiaalisen yhteisön ulkopuolelle jättäytyminen nousi esiin myös haastateltujen puheissa. Monilla sosiaalinen verkosto kaventui ylivelkaantumisen ja takausohjelman seurauksena.

Joillakin velkaantuneista lähiyhteisön tuki puuttui lähes kokonaan tai se oli rajoittunutta: aina edes oma lapsi tai lähin sukulainen ei ollut tietoinen takauksesta. Avun pyytäminen sukulaisilta tai asian kertominen heille koettiin kiusalliseksi ja häpeälliseksi. Velkaantuneet kertoivat, että he eivät halunneet kuormittaa sukulaisia omien tyhmien päätösten vuoksi, kuten eräs haastateltu asian ilmaisi. Myös omat vanhemmat haluttiin pitää tietämättöminä: iäkkään äidin taakkaa ei haluttu lisätä omilla ongelmilla, kuten seuraavassa lainauksessa tulee esille:

”Mutta en mä sitten oikeesti vanhaa ihmistä voi niin kuin, jotenkin tuntuu ettei voi hänenkään niskoille kaataa. Että se on vaan niin kuin, kun se on oma syy, niin sitten siinäpäähän ite kärsit. Kyllä siinä tulee semmoisen filis. Että ei sitä voi kaataa toisten niskoille, kun on ite niin kuin tyhmästi toiminut. Se vaan tulee niin voimakkaana se.”

Muualta saadut tutkimustulokset tukevat myös kuvattua käyttäytymistä. Esimerkiksi Salosen (2009) tutkimuksessa tuli esille, että henkilökohtaisilta tukiverkostoilta saatu apu on viimesijainen ja sen pyytämiseen liittyy usein suurta häpeää – jopa siinä määrin, että apu jätetään pyytämättä. Tässä on kyse todennäköisesti siitä, että elämismaailman sosiaaliset suhteet nähdään niin arvokkaina, että niitä ei haluta vaarantaa materiaalistien ongelmien takia. Tilanteista, joissa velkaantunut ei ole kertonut ongelmistaan, on aiheutunut jossain määrin ristiriitoja muun muassa sisarusten kesken. Eräs velkaantunut ei halunnut kertoa velkakierteestään sisaruksilleen. Kuultuaan tilanteesta sisaret olivat olleet pahoillaan, sillä he olisivat halunneet olla avuksi, jos vain olisivat tiedäneet sisarensa ongelmista.

Esille nousee myös toinen näkökulma sosiaalisen yhteisön merkityksestä selviytymiseen. Osa haastateltavista korosti velkaongelmansa prosessointia itsenäisesti, omassa päässä. Omien sanojensa mukaan he eivät tarvinnut tu-

kea muilta ja kieltäytyivät tarjotusta avusta, kuten seuraavasta lainauksesta ilmenee:

”Että se on ollut tavallaan se on ollut mun oma juttu, enkä mä ole siihen tarvinnut mitään apua, kun ei nyt kukaan jos he nyt sitten anna mulle rahaa, että okei maksa nyt tosta rahasta, mutta ei siis, kun ei semmoinen ole ole tullut kysymykseen missään tapauksessa. Niin se on niinku mun juttu ja en mä siihen ole muita.”

Osalle velkaantuneista pärjääminen itsenäisesti itse aiheutetusta tilanteesta oli keskeistä selviytymisen kannalta. Nämä velkaantuneet olivat sitä mieltä, että heidän ongelmansa eivät kuulu muille ihmisille ja että jokainen voi valita itse elämäntapansa. Kertomuksissa tuli esiin, että taloudellisista vaikeuksista ei haluttu kertoa muille ihmisille, ei ystäville eikä aina edes omalle lapselle. Oli päätetty olla hiljaa ja selviytyä yksin. Tätä ei kuitenkaan pidetty huonona asiana. Eristäytyminen voi siis olla tietoinen valinta ja yksi selviytymiskeino.

”Mulle ei ainakaan kukaan edes tiedä kukaan ei tiedä, että mä olen tämmöisen. Mä en ole edes mun pojalle, mun poika ei edes tiedä, että mä olen tämmöisessä näin. Mä vaan odotan, että pääsen ennen kuin mä kuolen, vaikka sehän nyt on sen ajan murhe sitten, mutta että mä selviän näistä niin ettei tarvitse tietääkään.”

”Ei mullakaan semmoista ole, että tuota ettei kukaan saisi tietää, koska minä tykkään, että minä elän omaa elämää ja se ei kuulu kenellekään.”

Sosiaalinen ja taloudellinen selviytyminen kytkeytyvät myös toisiinsa. Haastatellut kertoivat tästä useita esimerkkejä. Sosiaalinen kanssakäyminen väheni pakostakin taloudellisista syistä. Vieraita ei voitu kutsua kotiin kunnollisten huonekalujen puuttuessa, vaikka olisi haluttu (vrt. Iivari & Rastas 1996; Pärnänen 2000). Rahan puute oli monella esteenä sukulaisten juhliin osallistumiselle (Valkama ym. 2002). Toisaalta, kuten todettiin, kysymys oli joskus myös vapaaehtoisesta eristäytymisestä, jossa yhteydenpitoa esimerkiksi sukulaisiin ja muihin ihmisiin haluttiin tietoisesti välttää. Kun sosiaalisen yhteisön normia ja yhteisölle tunnusomaisia ulkoisia merkkejä ei pystytty täyttämään, elämismaailmassa haluttiin jättäytyä kokonaan yhteisön ulkopuolelle (vrt. Habermas 1984, 1989).

Lapset voimavarana selviytymisessä

Lapsista puhuttiin selviytymiskeskustelussa monessa merkityksessä. Haastateltavat olivat pohtineet prosessin aikana muun muassa sitä, miten elämä velkarajalla vaikutti lapsiin ja miten perheen tilannetta tulisi käsitellä lasten kanssa. Melko yleisesti oltiin kuitenkin sitä mieltä, että lapset eivät suuremmin kärsineet tiukasta taloudellisesta tilanteesta. Päinvastoin, haastatelta-

vat arvelivat lasten kokeneen elämän lähes normaalina, vaikka välillä syötiin vaatimattomasti ja monista hankinnoista luovuttiin.

Keskusteluissa lapset esiintyivät jossain määrin ristiriitaisina ja syyllisyyden tunteita herättävinä. Muutamat keskustelijat olivat poteneet huonoa omaatuntoa siitä, että eivät pystyneet tarjoamaan lapsilleen sellaista elämää, minkä olisivat toivoneet ja voineet tarjota jos olisivat hoitaneet asiansa paremmin. Lisäksi muutama haastateltava oli surrut sitä, että he eivät ole voineet olla avuksi omille aikuisille lapsille siinä määrin kuin olisivat halunneet.

”No kyllä sitä välillä niin kuin on ruoskinut itteensä, että voi Herra Jumala, että kuinka, se just, että just sen ehkä mitä ei oo pystynyt lapsille tarjoamaan, mitä ne nyt ei osaa odottaa, kun tilanne on tää, mutta hei, mä oisin voinut tarjota niille jotain, kun mä oisin hoitanut asiani paremmin. Että kyllä se joskus harmittaa. Mutta siihen ei saa jäädä vellomaan.”

Vanhempien halu tukea aikuisten lastensa elämää on suuri myös taloudellisten vaikeuksien keskellä. Jos on tottunut auttamaan lastaan elämän varrella, käytännön päättymisen taloudellisten vaikeuksien vuoksi voidaan kokea raskaaksi. Myös tämän tunteen yli on kuitenkin mahdollista päästä, kuten yllä oleva lainaus paljastaa.

Tärkeänä pidettiin myös, että lapsille ei ole aiheutettu ylimääräistä huolta eikä heitä ole syyllistetty taloudellisista ongelmista. Velkaantuneiden mielestä oli hyvä, että velka-asia ei ollut jatkuvasti esillä keskusteluissa perheen sisällä. Monet kuvasivat selviytymisaikaa ennen muuta oivallisena oppimisprosessina myös lapsille. Kokemus oli haastateltavien mukaan ollut hyvä osoitus siitä, mitä taloudellinen niukkuus konkreettisesti merkitsee ja miten siitä voi selviytyä. Lapset osallistuivat joissakin perheissä yhteisten asioiden hoitoon ja myös perheen tulojen hankintaan. Varsinkin isot lapset olivat ymmärtäneet vaikean tilanteen ja hyväksyneet sen, että kaikkea haluamaansa ei voi aina saada. Tilanteen ymmärtäminen ei varmastikaan ole ollut helppoa, sillä lapsilla ja nuorilla viiteryhmiin kiinnittymisen kannalta esimerkiksi pääsy tietoverkkoihin ja kyvykkyys hyödyntää tieto- ja viestintäteknologiaa on keskeistä (Raijas ym. 2009). Tämä vaatii jatkuvaa laitteiden uusimista. Keskustelijat toivovat tämän elämäntilanteen myös konkreettisesti osoittavan, että lapset eivät itse ajautuisi samaan tilanteeseen.

Myös vanhempien omaa selviytymistä tuki, kun he näkivät lastensa pärjäävän elämässä. Erään velkaantuneen mukaan *”itsellä menee hyvin, kun lapsellakin menee hyvin”*. Kaikilla haastatelluilla suhteet omiin lapsiin olivat kunnossa, vaikka heistä oli aiheutunut aiemmin paljon huolta. Lasten vastuuton käyttäytyminen oli muutamassa tapauksessa myös velkaantumisen taustalla.

Lapset olivat pelkällä olemassaolollaan antaneet elämälle merkityksen selviytymisprosessissa ja olleet monessa perheessä syy elää ja taistella. Silloin-

kin kun elämä oli näyttäytynyt toivottamana ja synkkänä, lapset olivat tuoneet iloa ja olleet henkireikä, joka piti elämässä kiinni. Seuraava haastateltu kuvaa sitä, että hän olisi ilman lapsia voinut jättäytyä koko prosessista:

”Se on oikeastaan ollut rikkaus, että meillä on ollut noi kolme lasta siinä. Musta tuntuu, että jos ei ois lapsia ollut ja sitten miettii tota raskaata vaihetta ennen tota takauspäätöstä, niin todennäköisesti mä oisin pohjalla nyt. Kyllä se on semmoinen tavallaan niin kuin elämän tarkoitus sitten tai ymmärrys siihen, että nyt pitää näitten takia tehdä jotain asian eteen.”

Ystävistä puhuttiin voimavarana muun muassa silloin kun velkaantuneelta puuttui oman puolison tuki. Ystävät olivat korvaamattomia henkisenä tukena: heille voi milloin tahansa soittaa ja heidän kanssaan asioita voi käsitellä ilman häpeän tunteita. Läheisten, oman perheen ja ystävien kanssa on ihmisenä hyvä, vaikka on epäonnistunut taloudellisten asioiden hoidossa. Ihmiselle on tärkeitä kokea olevansa arvostettu sellaisena kuin hän on (vrt. Kangas 1995; Tuomikoski & Kortteinen 1998). Selviytymisen tunnetta vahvistaa, jos lähellä on ihmisiä, joiden kautta elämän voi kokea merkityksellisenä epäonnistumisista huolimatta (vrt. Carlson 2010), mikä myös seuraavassa lainauksessa tulee esille:

”Just tän lähipiirin kanssa on niinku ihmisenä yhtä hyvä, vaikka on niinku epäonnistunut niin sanotusti, että ei ole pystynyt hoitaa rahasioitaan kuntoon tai sillee niinku pitäisi.”

Työyhteisön rooli selviytymistä tukevana tekijänä oli keskustelujen perusteella vähäisempi. Tämä johtunee siitä, että yleisesti työkaverit eivät näyttäisi olevan tietoisia takauksesta. Huonosta taloudellisesta tilanteesta ja asiakkuudesta Takuu-Säätiössä oli ehkä vaikea kertoa työpaikalla. Velkaongelmien salaaminen oli johtanut joihinkin kiusallisiin tilanteisiin työyhteisöissä. Hankaliksi oli koettu esimerkiksi tilanteet, joissa työkaverit olivat pyytäneet osallistumaan yhteisiin menoihin ja niistä oli pitänyt rahan puutteessa kieltäytyä.

Muut henkiset voimavarat selviytymisessä

Ylivelkaantumisen on todettu aiheuttavan stressiä ja muita psyykkisiä oireita. Heikon taloudellisen aseman ja heikon terveyden välillä on niin ikään todettu olevan vahva yhteys (mm. Mannila & Peltoniemi 1997). Nykäsen, Kontulan, Palosen ja Liukkosen (1995) tutkimuksessa Vantaan velkaneuvonnan asiakkaista tulee esille, että ylivelkaantuneiden sekä fyysinen että psyykinen terveydentila oli heikompi kuin muulla väestöllä. Muutamat haastateltavat olivat sairastuneet fyysisesti takausaikana. Yksi haastateltu oli mukana mielenterveyskuntoutujien ryhmässä. Ylivelkaantumisen ja haastateltujen

psykkisen terveyden välistä yhteyttä oli kokonaisuudessaan vaikea arvioida, sillä siitä ei juurikaan puhuttu keskusteluissa. Esille tuli kuitenkin se, että sairaudet vaikuttivat taloudelliseen selviytymiseen ja lisäsivät henkistä painolastia selviytymisestä.

Keskustelujen perusteella voidaan lisäksi päätellä, että taloudellinen tilanne heijastui ainakin jossain määrin fyysiseen terveydentilaan, vaikka varsinaisia sairastumisia ei ollut ilmennyt. Velkaantuneiden kertomuksissa tulee esiin, että maksuohjelman aikana kaikilla ei ollut mahdollista panostaa omaan terveyteen kuten olisi pitänyt. Työpaikan järjestämää terveydenhuoltoa tai hammashuoltoa pidettiin hyvinä asioina. Kaikilla näitä etuja ei ollut kuitenkaan käytettävissä.

Maksuohjelmasta selviytyminen lienee tapahtunut osittain myös terveyden kustannuksella, sillä luopuminen monista välttämättömistä menoista tarkoitti usein juuri oman terveyden laiminlyöntiä. Muutamat velkaantuneet kertoivat, että he eivät esimerkiksi kyenneet hankkimaan lääkkeitä aina ajallaan. Silmä lääkäriä tai optikolla käyntejä jätettiin väliin. Monet turvautuivat marketista hankittuihin silmälasihin. Kuten seuraavista lainauksista käy ilmi, muutama keskustelija arveli perussairautensa pahentuneen tai ehkä pahenevan, koska rahat eivät riittäneet lääkärin määräämiin lääkkeisiin. Tätä mieltä olivat muun muassa astmaa ja diabetesta sairastavat naiset.

”... ehkä munkin sairaudet vähän paheni, koska se raha ei välttämättä riittänyt kaikkiin lääkkeisiin mitä piti ostaa. Astmalääkkeitä, ne on hurrjan kalliita, vaikka saa ne korvaukset, ne on yllättävän kalliita.”

”Mä en tiedä, onko se kauhean terveellistä, kun mullakin on diabetes, ei nyt ainakaan vielä ole tullut mitään.”

Luopuminen oman terveyden hoitamisesta tulee esille muissakin velkaantumistutkimuksissa (mm. Iivari & Rastas 1996, 111; Rönttinen 2001). Terveyden ylläpitäminen maksuohjelmassa olisi kuitenkin tärkeää, sillä terveyden menetyksen myötä voi kaatua kaikki. Haastateltujen psyykinen terveydentila oli sen sijaan useimmiten kohentunut, kun he vertasivat tilannettaan velkaantumisjaksoon. Velkaantumisen ajanjakso oli monelle henkisesti rankkaa ja muun muassa terveydentila oli heikentynyt (myös Matikainen & Ranni 2007). Joillakin velkaongelmat näkyivät lisääntyneenä alkoholin käyttönä ja eräs haastateltu sai työstään potkut alkoholiongelmansa vuoksi. Ongelmia ilmeni myös parisuhteessa ja jotkut kertovat parisuhteen kariutumisen olleen lähellä, koska hermot olivat kireällä. Itsetuhoiset ajatukset pyörivät mielessä aina itsemurhayritykseen asti. Vastaavia havaintoja löytyy myös Nykäsen ym. (1995), Iivarin ja Rastaa (1996) sekä Piskosen (2006) tutkimuksista.

Henkistä selviytymistä osoittaa, että verrattuna takauspäätöstä edeltävään aikaan haastateltujen elämä oli selkeästi rauhoittunut. Ennen maksuohjelmaan pääsemistä velkaantuneilla esiintyneet psyykkiset oireet olivat helpottuneet. Velkaantuneille oli huojentavaa, kun enää ei ole tarvinnut ot-

taa stressiä velkojien lähettämistä kirjeistä ja maksujen järjestelyistä. Elämästä oli tullut säännöllistä, kun velan lyhennysaikataulu oli tiedossa etukäteen. Laskujen ja velan hoitaminen tapahtui nyt rutiinilla, mikä lisäsi turvallisuuden tunnetta. Vaikka myös takausaikaan oli liittynyt vastoinkäymisiä ja jopa epätoivon tuntemuksia, useimpien mukaan selviytymisen käyrä osoitti koko ajan ylöspäin. Elämä oli saatu hallintaan, oli siirrytty pimeydestä aurinkoon.

Useimmissa keskusteluissa velallisista heijastuikin voimakas selviytymisen tunne, kun henkinen painolasti oli poissa. Eräs keskustelija kuvasi prosessia vuoren yli kiipeämisenä. Alkuun edessä oli monia vuoria, mutta tie muuttui koko ajan tasaisemmaksi.

”Se tulevaisuus on paljon, paljon valoisampi, vaikka niinku käytin aikaisemmin tuossa esimerkkiä siitä, että vuoria tulee ja kiviä tulee eteen, niitä pitää potkii sivuun sieltä sillä tiellä, millä kulkee ja ne vuoret pitää vaan ylittää ja taas jatkaa eteenpäin, sen olen ajatellut meidän jokaisen tehtävä – ei se ole vaan ne, jotka on velkaantuneet vaan se on kaikilla ihmisillä. Toiset kestää sen, toiset ei, se on vaan niin kylmää tämä elämä, mutta kyllähän sen, kun on niin parempi tasaisempi se elämä tulevaisuudelle, kun kaikki nämä velat on harteilla vähentymään päin, niin kyllä totta kai se henkivoima kasvaa siinä kokoajan ja fyysisenkin voima.”

Useimmat velkaantuneet kuvasivat haastatteluissa sen hetkisiä tunnelmiaan ja mielentilaansa varsin valoisiksi. Heillä oli nyt uusia voimavaroja, joilla selvittiin myös taloudellisesta niukkuudesta. Henkisen selviytymisen näkökulmasta mukanaolo työelämässä näyttäisi olevan tärkeitä. Työ on paitsi tärkeä henkireikä myös pakopaikka, jota voidaan käyttää verukkeena myös yksityiselämässä. Eräs haastateltava kertoi, että hän jätti väliin suvun juhlatilaisuudet vetoamalla työkiireisiin. Näin hänen ei tarvinnut perustella sitä, että hänellä ei ollut rahaa osallistua juhliin. Työ näyttäisi myös estävän syrjäytymisen kokemuksia. Keskusteluissa käy ilmi, että monet eivät koe olevansa syrjäytyneitä juuri sen takia, että heillä on työtä: työn kautta he ovat tekemisissä muiden ihmisten kanssa ja työ antaa sisällöllisesti paljon. Työn merkitys kriiseistä selviytymisessä on osoitettu muun muassa työttömyystutkimuksissa. (Kortteinen & Tuomikoski 1998.)

Myös harrastukset auttoivat henkisessä selviytymisessä. Tärkeätä oli, että harrastukset olivat ilmaisia tai ainakin hyvin edullisia. Keskusteluissa nousivat esiin varsinkin lukeminen ja kirjoittaminen. Eräs haastateltu puolestaan korosti sitä, että työmatkoihin käytettävällä bussilipulla hän pääsi ilmaiseksi moniin paikkoihin, muun muassa näyttelyihin. Kirjastosta oli tullut monelle tärkeä paikka. Henkireikinä toimivat vaikeina aikoina myös maalaaminen, sanaristikoiden täyttäminen tai viinin nauttiminen silloin tällöin. Luonto oli kaikkineen tärkeä, monelle myös eläimet. Huumori näyttäisi samoin olleen joillekin avuksi selviytymisessä. Positiivisen luonteen merkitystä asiassa tuo-

tiin esiin myös: monesta kielteiseksi koetusta tai ikävästä asiasta oli opittu löytämään uusia, myönteisiä piirteitä.

Voimavaroja jaksamiseen tuli erilaisista aktiivisista toiminnoista. Taloudellista hyötyä tuottavien toimintojen, kuten ruuanlaiton ja marjojen poimimisen ohella, tärkeänä pidettiin fyysistä liikkumista ja tekemistä kotona. Yksi keskustelijoista esimerkiksi sai voimaa kodin siivoamisesta, toinen ulkona liikkumisesta kävellen. Suoranainen fyysinen rasitus oli eräs keino purkaa pois pahaa oloa. Liikunta auttoi irtautumaan tilanteen jatkuvasta pohtimisesta. Liikunnan on myös tutkimuksissa todettu vähentävän psyykkistä stressiä (mm. Räsänen & Joukamaa 1997).

Selviytymisen myönteiset vaikutukset ilmenivät velkaantuneiden mukaan henkisessä kasvussa ja vahvistumisessa. Rajallisessa ja taloudellisesti tiukassa elämäntilanteessa osattiin nähdä paljon hyviä asioita. Elämä alkoi näyttäytyä uudessa valossa. Prosessi antoi niin ikään voimaa ja uskallusta kehittää itseään ja vapautta toteuttaa erilaisia asioita. Uutta sisältöä elämään löytyi muun muassa yhteiskunnallisesta osallistumisesta. Yksi keskustelija oli ryhtynyt rikos- ja riita-asiain sovittelijaksi. Toinen haastateltu oli löytänyt eläkeläisten kerhotoiminnan uudeksi harrastukseksi. Uudet mielenkiinnon kohteet tukivat selviytymistä, vaikkakin tämänkaltainen osallistuminen onnistunee vain aktiivisilta ja ulospäin suuntautuneilta ihmisiltä.

Kun velkaongelmaiset näkivät elämänsä olevan hallinnassa takauspäättöksen johdosta, heistä löytyi uskallusta lähteä luomaan itselleen jopa uutta uraa. Haastateltujen joukossa usea oli ryhtynyt takauslainan maksuaikana opiskelemaan uusia kieliä tai kokonaan uutta ammattia. Opiskelunsa aloittaneet velkaantuneet keskustelivat innokkaasti uusista ammatillisista suunnitelmistaan. Myönteiset kokemukset vahvistivat itsetuntoa. Muun muassa lapsensa aiheuttamissa ongelmassa aiemmin painiskellut haastateltava kuvasi olevansa myös poikaansa nähden paljon vahvempi.

”Rahapussin nyörit poikaan nähden huomattavasti tiukemmalla.”

Selviytyminen maksuohjelmasta kasvatti itseluottamusta ja uskoa siihen, että elämässä pystyy mihin vaan. Kuitenkin joillakin haastateltavista taival näyttäisi olevan vielä kesken. Heille selviytymisen prosessi oli henkisesti vaikea ja raskas. Taustalla oli muun muassa katkeruutta ja epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia niin systemistä kuin henkilökohtaisesta elämästä, jotka liittyivät sekä velkaantumisjaksoon että takausjaksoon.

Selviytymisen pakko

Kortteinen (1992) puhuu selviytymisen eetoksesta osana suomalaisten tapaa jäsentää elämänsä. Elämä on vaikeuksien kohdatessa kovaa, mutta vaikeuksista yritetään selvitä. Kun vaikeuksista on selvinnyt, ollaan ylpeitä itsestä. (Kortteinen 1992, 43.) Myös tutkimuksessa mukana olevat velkaantuneet puhuvat tästä selviytymisen eetoksesta ja tulkitsevat sen avulla selviytymistään.

Kuvatessaan maksuohjelman aikaa useat keskustelijat korostivat sitä, että heillä oli suuri tarve saada velkansa hoidetuksi. Toisaalta he katsoivat olevansa myös etuoikeutettuja: heille annettiin mahdollisuus hoitaa velat pois, mikä motivoi heitä pysymään maksuohjelmassa ja toimimaan sääntöjen mukaan. Heidän oli selviydyttävä tilanteesta. Maksuohjelman noudattamista pidettiin ehdottoman tärkeänä ja siitä puhuttiin yleisesti myönteiseen sävyyn.

Monet velkaantuneet kuvasivat lisäksi itseään ihmisinä, jotka eivät halunneet luovuttaa vaan olla selviytyjiä. Monen haastatellun omassa elämässä oli taustalla tapahtumia, joista selviytymisen haastatellut kokivat taisteluksi. He olivat päässeet yli muun muassa lapsuutensa vaikeista kokemuksista. Seuraavassa kuvatasta 'periksi ei anneta' -asenteesta oltiin jopa ylpeitä.

"Raha ei riitä millään, kato kun tili nyt, vielä on kaksi viikkoa palkkaan, miten mä tuun selviämään. Pitää löytää keino selvitä."

Velkaantuneet kokivat oman tarinansa myös varoitukseksi siitä, miten taloudellisissa vaikeuksissa ei saisi toimia. Erityisesti omia lapsia haluttiin suojata samanlaiselta tilanteelta.

Arjessa selviytyminen merkitsi kieltäytymistä monista haluista. Muun muassa seuraava velkaantunut oli aiemmin tottunut käyttämään rahaa sen enempiä ajattelematta, omien mielihalujensa mukaan. Maksuohjelmassa hän joutui alkuun taistelemaan itsensä kanssa, mutta oppi olemaan ostamatta sellaista, mitä ei tarvinnut. Hän oli oppinut hillitsemään itsensä houkutusista huolimatta (vrt. Lehtonen 1999, 219). Nyt hän oli hyväksynyt tiukan talouskurin ja oppinut asennoitumaan siihen oikein. Myös oppiminen suhtautumaan elämään rennosti oli auttanut selviytymistä. Hänen mukaansa oli turha pohtia asiaa, jolle ei voinut mitään.

"Niin kyllähän se on onhan se hitsin tylsää, onhan se niin kuin tavallaan niin kuin tuntuu, et tätäkö tää on, et elämässä ei ole mitään muuta kuin sä käyt töissä, maksat laskut ja taas käyt töissä. Sehän tietysti riippuu, miten sä asennoidut, mulla on niin kuin se, että se on laifia, ei sille voi mitään."

Arvomaailman muuttuminen ja uudenlainen suhtautuminen kuluttamiseen, mitä luonnehditaan jopa kriittisyytenä kulutusyhteiskuntaa kohtaan, nousi keskusteluissa laajemminkin esille. Ilmiötä kuvataan myös aiemmissä velkaantumistutkimuksissa (esim. Pärnänen 2000; Valkama ym. 2002, 85; Piskonen 2006, 65). Vaikkakaan ei vallitsevana näkökulmana, haastateltavat kuvasivat sitä, kuinka kulutuksen kaventuminen ja vaatimaton elämä oli itse asiassa hyvä asia. Useimmat velkaantuneet olivat tyytyväisiä siihen, mitä heidän elämässään oli nyt. Taloudellisesti tiukkaa tilannetta ei pidetty minäkään menetyksenä – päinvastoin.

Useimmat velkaantuneet kokivat elämänsä mielekkääksi; säästäväisyydestä oli tullut arjen läpäisevä, itsestään selvä toimintatapa (vrt. Felski 2000). Haastateltavat olivat oivaltaneet, että kaikkea tavaraa ei maailmassa tarvita ja että raha ei tuo onnea. Uusien tavaroiden hankkimista kritisoitiin. Aiemmin tehdyille turhille hankinnoille osattiin nyt jopa nauraa. Myös Lehtonen (1999, 249) puhuu ylivelkaantuneiden ylemmyyden tunteesta kulutuskulttuuria kohtaan.

Monet haastatelluista totesivat asiansa olevan hyvin, myös kun he vertasivat itseään muihin, esimerkiksi leipäjonoissa seisoviin ihmisiin. Vaikka myös oma toimeentulo oli ajoittain hyvin niukkaa, velkaantuneet olivat löytäneet itsestään uusia voimavaroja ja oppineet nauttimaan elämästä ja myös pienistä asioista uudella tavalla. Köyhyystutkimuksissa (mm. Krok 2009) on tullut esille, että köyhyyden kokemus ei tunnu niin raskaalta, jos odottaa tulevaisuudelta ulospääsyä köyhyydestä. Myös Takuu-Säätiön asiakkailta näyttäisi usko edessä olevasta paremmasta ajasta olevan tärkeä asia selviytymisessä. Luottamus tulevaisuuteen kantoi elämässä eteenpäin.

Haastateltavat vertasivat itseään usein sellaisiin ihmisiin, joilla menee taloudellisesti hyvin. Selviytymistä näyttäisi edelleen vahvistavan se, että muiden ihmisten runsasta rahankäyttöä vaativaa elämäntyyliä ei pidetty ihailtavana (vrt. Lehtonen 1999). Ei välitetty siitä, miten muut ihmiset elävät. Näissä vertailuissa nousi vahvana esiin, että ei tunnettu kärsimystä tai kadepidittua sitä, jos muut ihmiset käyttivät paljon rahaa erilaisiin nautintoihin ja elämyksiin, kuten matkusteluun. Muiden ihmisten velkaantuneen näkökulmasta tuhlailtava elämäntapa jopa huvitti velkaantuneita. Ennemminkin oli opittu nauttimaan siitä, ”mitä meillä on, eikä sitä mitä meillä ei ole”. Tämä on hyvätie onnellisuuteen ja tyytyväisyyteen.

Eroon häpeästä ja syyllisyydestä

Selviytymisprosessissa on ollut kysymys myös häpeän voittamisesta. Kuten aiemmin kuvattiin, epäonnistuminen taloudellisten asioiden hoidossa aiheutti velkaantuneille pettymystä, häpeää ja syyllisyyden tunteita. Erityisesti kuvatun prosessin alkuvaiheessa, ennen yhteydenottoa systeemiin, epäonnistumisen kokemukset otettiin raskaasti – siitäkin huolimatta, että velkaantumisen ei johtunut omasta toiminnasta, vaan oli seurausta olojen muuttamisesta. Häpeän tunteestaan ja itsesyytöksistä puhui muun muassa seuraava kulutusluottoja ottanut henkilö, joka oli käyttänyt luottoja matkustamiseen ja muuhun elämästä nauttimiseen. Hän koki olevan itse syyllinen tilanteeseensa, mistä aiheutui itsesyytöksiä.

”Mä kyllä syytän ihan täysin itseäni, koska ilman näitä kulutusluottoja olisi tullut toimeen ja hyvin olisi tullut toimeen, olisi jopa saanut säästettyä.”

Häpeää liitettiin myös arkiseen toimintaan pitkin matkaa. Jotkut haastatellut tunsivat häpeää esimerkiksi siitä, että he eivät voineet osallistua sosiaaliseen kanssakäymiseen työpaikalla toisten tavoin tai kutsua ystäviä tai sukulaisia kylään. Häpeää ei sen sijaan välttämättä tunnettu velkaneuvojaa eli systeemin asiantuntijaa kohtaan. Sen sijaan ulospäin hävettiin sitä, minäkäläisen mielikuvan antoi itsestään muille ihmisille, kun joutui turvautumaan velkojen järjestelyyn. Häpeän taustalla lienee Suomessa vallalla oleva pärjäämisen kulttuuri. Myös eräs haastateltu puhui siitä, että Suomessa yhteiskunnassa vallitsevat arvot ovat sellaiset, että valtavirrasta pudonneet jättyvät helposti syrjään.

Osa haastateltavista ei kuitenkaan tuntenut häpeää velkaantumisestaan. He näkivät, että velkaantuminen ei johtunut heidän omasta huonosta toiminnastaan vaan olosuhteiden muuttumisesta. Näyttäisi myös siltä, että velkaongelmaiset olivat päässeet eroon häpeän tunteistaan. Monet kertoivat, että jo velkaneuvojan kohtaaminen ja keskustelut hänen kanssaan olivat helpottaneet häpeän kokemuksia. Velkaantuneet olivat myös oppineet käsittelemään häpeää. Muun muassa seuraava haastateltu eritteli olosuhteiden osuutta tapahtumiin ja korosti, kuinka hän ei enää tuntenut olevansa muita huonompi ihminen. Vaikka hän ei ollut pärjännyt elämässä taloudellisesti, hän oli pärjännyt monella muulla saralla. Samalla hän viittasi opiskelun aloittamiseen takauslainan maksuaikana.

”Mutta sitten olen aina miettinyt sitä, että osasyynähän tässä on olosuhteet, osasyynä mun oma käyttäytyminen ja miksi mä käyttäydyn näin, niin sitäkin mä olen miettinyt, että mihin se liittyy, että sillä tavalla prosessoinut sitä asiaa, että en mä niinku häpeää tunne missään tapauksessa, että olisin jollakin tavalla huonompi tai erilainen ihminen. Mutta se, että tietysti yhteiskunnan paineet ja tietyllä tavalla asenteetkin on aika kovat Suomessa, että täällä ei mielellään sitten kerro kellekään ulospäin tai halua näyttää ulospäin, että jotenkin huonommin pärjäisin, kun muut että.”

Erään ylivelkaantuneen mielestä häpeän voittaminen liittyi myös siihen, että Takuu-Säätiön lainan avulla koko velka tulee maksetuksi takaisin toisin kuin velkajärjestelyssä, jossa osa velkoja voidaan saada anteeksi. Hänen oli näin ollut helpompi elää kasvokkain velkansa kanssa. Samoin elämän helpottuminen takauslainan turvin antoi hänelle henkistä voimaa, mikä auttoi myös häpeän tunteiden käsittelyssä ja lisäsi tahtoa taistella tilanteesta 'kuiville'.

”Se tulee sisältä, se tulee näkyviin ihmisen sisältä, se muuttuu se koko ihmisen olemus, niin se on muuttunut minullakin. Kyllä mä oli vähän semmoinen..., niin tota 10 vuotta kuitenkin, niin tota tukka oli tonne olkapäille ja oli vähän semmoinen voisi sanoa aikamoinen resupekka, en mä enää ole, kyllä se sinä päivänä, kun se päätös tuli, niin kyllä se muut-

*tui se koko elämä siitä, se näkyi heti ulos – se on semmoinen taistelutah-
to elämään kasvaa.”*

Velallisten kanssa haluttiin keskustella myös syrjäytymisestä. Velkaantuneita pyydettiin kertomaan siitä, olivatko he mielestään syrjäytyneitä ollessaan velkojen järjestelyssä Takuu-Säätiön kautta. Syrjäytymisen kokemuksia käsiteltiin varsin vähän. Taloudellisesta niukkuudesta huolimatta useimmat haastateltavat eivät kokeneet olevansa syrjäytyneitä. He eivät yleisesti puhuneet syrjäytymisestä tai köyhyydestä, vaikka heidän elämänpiirinsä oli rajoittunut eivätkä he voineet tehdä kaikkia sellaisia asioita, joihin taloudellisesti pärjäävillä ihmisillä oli mahdollisuus. Kuten aiemmin tuli esille, työ näyttäisi ehkäisevän syrjäytymisen kokemuksia. Voidaan luonnollisesti myös kysyä, onko eristäytyminen sosiaalisista suhteista ja siihen liittyvä häpeä tulkittava syrjäytymiseksi. Vaikka syrjäytymistä ei suoraan myönnetty, häpeästä johtuva eristäytyminen, joka myös nousi aineistossa esille, voitaneen tulkita syrjäytymiseksi. Tietyillä mittareilla arvioituina velkaantuneissa oli syrjäytyneitä, vaikka velkaantuneen oma kokemus tilanteesta voi olla toinen.

Haastatellut liittivät syrjäytymisen ennen muuta siihen, että luottotietojen menetyksen jälkeen he eivät voineet toimia yhteiskunnan yleisten normien mukaisesti. Mielenkiintoinen havainto on, että syrjäytyminen nähdään tapahtuvan systeemin asettaman konkreettisen rangaistuksen, kuten merkinnän luottotietorekisterissä, kautta. Luottotietojen menettäminen koettiin isona asiana, koska se voi syrjäyttää normaaleista yhteiskunnan toiminnoista, kuten vuokra-asunnon saamisesta tai puhelinliittymän hankkimisesta. Myös muita normaaliin elämiseen kuuluvia asioita voi olla vaikea järjestää, esimerkkinä mainittiin vakuutukset. Vaikka seuraavassa lainauksessa kysymys ei ollut omien luottotietojen menettämisestä, tunnettiin myötätuntoa niitä kohtaan, joille näin oli tapahtunut.

”Mutta että sehän on se kyllä se luotto, luottotietojen menettäminen, niin se on kyllä, se on niin kuin, se on joissain asioissa niin kuin liian kova pala. Että onhan se nyt ihan älytöntä, että ihminen on töissä koko ajan, niin sä et niin kuin, että sulla on vaikea ehkä saada asuntoa tai sitten sitä puhelinliittymää tai kotivakuutusta. Mä en ymmärrä näitä tämmöisiä ihmisen perusjuttuja. Ne pitäis olla kaikille, kaikilla pitäis olla niihin oikeus.”

Eräs keskustelijoista otti esille sen, että hänen vaimollaan luottotiedot olivat kunnossa. Jos näin ei olisi, hän tuntisi olonsa varmasti syrjäytyneeksi. Osalta keskustelijoista luottotiedot olivat jo menneet heidän hakeutuessaan velkojen järjestelyyn. Myöhemmin he olivat kokeneet hyvin vapauttavana sen, että olivat saaneet luottotiedot takaisin. Niin ikään oltiin iloisia siitä, että Takuu-Säätiön ilmoittamaa merkintää rekisterissä ei enää ollut.

5.3 Selviytyminen oppimiskokemuksena

Velkaantuminen ja siitä selviytyminen on ollut myös oppimisprosessi. Yhtäältä velkaantuneet korostivat prosessiin opettaneen heitä toimimaan systeemimaailmassa ja systeemin määrittelemien sääntöjen mukaan. Toisaalta esille tuotiin omassa elämisaailmassa tapahtuneet muutokset, oman talouden parempi hallinta, oman identiteetin muuttuminen ja vahvistuminen sekä oppiminen. Velkaantuneet korostivat monissa kohdin myös sitä, kuinka he prosessin myötä halusivat myös muiden oppivan heidän kokemuksistaan. Ensimmäisenä mainittiin omat lapset, joiden toivottiin välttävän siltä prosessilta, jonka haastatellut olivat käyneet läpi velkaantumisen ja maksuohjelman aikana.

Systeemin säännöt ja toimintatavat sekä toiminta luottomarkkinoilla

Prosessin läpikäyneenä velkaantuneet olivat hyvin tyytyväisiä siihen, että yhteiskunnassa löytyy velkaantuneita auttavia tahoja. Velkaantuneet olivat oppineet myös käyttämään näitä tahoja hyväksi ja korostivat useaan kertaan sitä, että velkaongelman kanssa ei kannata taistella yksin. Kokemuksesta oppineena velkaantuneet korostivat erityisesti, kuinka tärkeää on olla ajoissa yhteydessä velkojiin tai muihin toimijoihin, jotta tilanne ei pääse yhtä pahaksi kuin heille oli käynyt. He olivat nyt myös perillä oikeuksistaan Takuu-Säätiön asiakkaana ja velkojen järjestelyn systeemeissä yleisesti. Monet, eivät kuitenkaan kaikki, olivat myös sitä mieltä, että sillä tiedolla ja kokemuksella mikä heillä nyt oli asioista, heidän ongelmansa olisivat olleet estettävissä.

Prosessin läpikäynti opetti kokonaisuudessaan luottomarkkinoiden toimintaa ja pelisääntöjä. Luottomarkkinoiden kielteisistä piirteistä puhuttiin paljon. Keskusteluissa käytiin läpi luottojen voimallista markkinointia yleensä. Erityisesti puheeksi nousivat pikavipit, vaikka ne eivät olleetkaan tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden velkaantumisen taustalla. Pikavippeihin suhtauduttiin ehdottoman kielteisesti. Myös luottojen ottaminen yleisesti puhutti. Suhtautuminen luoton ottamiseen oli varauksellista. Varsin yleisesti luottokortit tuomittiin, samoin muu osamaksulla ostaminen. Osan mielestä luottokortti kuuluu kuitenkin nykypäivään ja muutama oli sellaisen myös hankkinut maksuohjelman aikana. Myös lainan ottaminen maksuohjelman jälkeen voi tulla kyseeseen esimerkiksi asuntoa hankittaessa.

Systeemin toimintatavoista keskusteltiin paljon. Useimmat velkaantuneet olivat hyväksyneet sen, miten systeemi näkee asiat ja oppineet systeemin tavoille. Systeemin sääntöjen ja toimintatapojen noudattamista pidettiin luonnollisena. Toisaalta oli opittu ja koettu myös systeemin joustavuus, mitä arvostettiin. Sääntöjen noudattamisen tärkeydestä mielipiteet vaihtelivat. Osa velkaantuneista näki, että kaikkia Takuu-Säätiön ohjeita ei välttämättä tarvitse noudattaa kirjaimellisesti. Keskustelua käytiin esimerkiksi siitä, tuliko väliaikaiset muutokset tuloissa ilmoittaa Takuu-Säätiöön. Osan mielestä näin ei tarvinnut tehdä. Tuli myös esille, että jotkut haastatellut olivat velkaantu-

neet maksuohjelman aikana luottokorttia käyttämällä. Itse he eivät nähneet tätä suurena syntyinä. Näyttäisi siltä, että haastatellut velkaantuneet oppivat suhtautumaan systeemiin omalla tavallaan, toisaalta lähes kirjaimellisesti ehtoja noudattaen, toisaalta harkintansa mukaan niitä soveltaen.

”Oppihan siinä ainakin taloudenhoitoa”

Maksuohjelman aika opetti velkaantuneille pakostakin oman talouden hallintaa. Haastatellut oppivat tulemaan toimeen vähällä rahalla ja suunnittelemaan talouden hankinnat (vrt. Piskonen 2006, 67–68). Velkaantuneilla oli nyt myös tieto siitä, kuinka paljon rahaa kului välttämättömiin menoihin ja miten pystyi parhaiten säästämään. Turhia hankintoja opittiin samoin välttämään. (Valkama ym. 2002.) Talouden hallinta edellytti joiltakin tarkkaa suunnittelua ja konkreettisia keinoja seurata menoja esimerkiksi kirjanpidon avulla. Seuraavassa lainattu haastateltu kertoi tämän merkinneen kokonaan uusien puolien löytämistä itsestä:

”Tota, mä oon löytänyt itestäni tämmöisen kirjanpitäjän tavallaan. Hyvin tarkkaan mieltii ja sillai asiat ja mieltii mitä menneessä tapahtui. Tulevan vuoden kulungit ja valmistautumiset siihen, sairastamisen merkitykset, kaikki tämmöiset. Että kyllä mä varmaan pitkän luennon voisin siitä, meidän lapsille oon pitänytkin sen aina välillä. Voi lapsirasukoita.”

Velkaantuneet omaksuivat vaatimattoman elämäntavan, kuten on jo tuotu esille. Kyse oli sopeutumisesta muutokseen. Omien talousasioiden järjestäminen maksuohjelmassa toi kokonaisuudessaan vastuullisuutta talouden hoitoon. Tarvittaessa opittiin neuvottelemaan systeemin kanssa, esimerkiksi siirtämään laskujen eräpäiviä myös maksuohjelman aikana. Velkaantuneet uskoivat prosessin järkevöittävän taloudenpitoa myös pitemmällä aikavälillä. Esimerkiksi tietyn suuruisen hätävaran merkitys odottamattomien menojen varalle oivallettiin nyt aiemaa paremmin.

”Niin mutta kyllä se on muuttanut, kun aattelee, että mihin mä oon sen kaiken rahan laittanut. Niin sitten siis niin kuin sehän on niin kuin selkeytynyt päivänselväksi se, että miten rahaa jatkossa käsittelee. Että siltä täytyy olla kyllä tosi paukapää, jos ei tästä jutusta niin kuin opi, että hei, että nyt tähän ei enää koskaan jouduta. Että ilman muuta se ja siis, että niin kuin positiivisesti, siis sillai.”

Monet keskustelijat uskoivat takausajan opettaneen myös omille lapsille perusasiat talouden hoidosta ja ennen muuta säästäväisyyttä. He toivoivat ja myös uskoivat lasten saaneen mukaansa näitä oppeja tulevaisuutta varten. Erityisesti he korostivat sitä, että lapset eivät tutustuisi pikavippeihin eivätkä luottokortteihin.

Maksuohjelman aika oli myös itsetuntemuksen prosessi. Vaikka useimpien velkaantumisen ei johtanut liiallisesta kuluttamisesta, maksuohjelmasta selviytyminen merkitsi monille kulutusta koskevien arvojen pohtimista uudessa valossa. Tiukka maksuohjelma opetti itsehillintää ja kieltäytymistä sellaisista tavaroista ja asioista, joita ei tarvinnut. Selviytymiskokemukset antoivat voimavaroja myös uusiin kiinnostuksen kohteisiin, kuten opiskeluun.

Velkaantuneet näkivät tulevaisuuden varsin valoisana. He odottivat elämältään muun muassa uusia työtilaisuuksia, joita opiskelun päättäminen voisi avata. Tulevaisuuteen liitettiin haaveita ja unelmia. Pääosin ne liittyivät uusien elämysten hankkimiseen ja elämästä yleisesti nauttimiseen esimerkiksi matkustamalla, ei niinkään tavaroiden ostamiseen. Säästäminen nostettiin myös esille keinona varautua tuleviin menoihin.

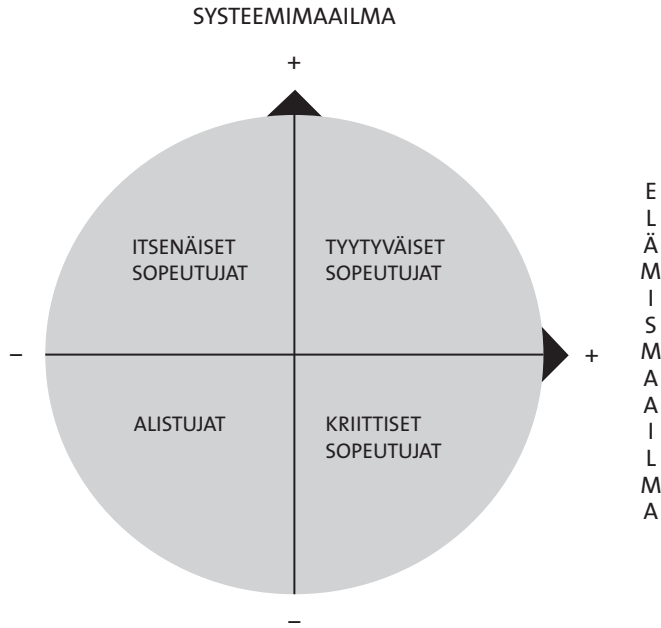
5.4 Neljä selviytyjätyyppiä

Keskustelut osoittavat kaikkien haastateltujen velkaantuneiden pysyneen mukana maksuohjelmassa siitä huolimatta, että kokemukset selviytymisestä vaihtelivat. Seuraavassa nelikentässä (Kuva 1) hahmotetaan lähemmin velkaantuneiden selviytymistä toisaalta velkojen järjestelyn systeemeissä ja toisaalta omassa elämismailmassa. Nelikentässä on kuvattu pystyakselilla, millaisena velkaantuneet kokivat systeemimailman toiminnan ja tuen selviytymisprosessissa. Vaaka-akselilla on puolestaan kuvattu elämismailman tukea ja merkitystä selviytymisen näkökulmasta. Toisessa ääripäässä (+) tuki koetaan myönteisenä tai merkityksellisenä, toisessa ääripäässä (-) puolestaan kielteisenä tai vähämerkityksellisenä.

Takuu-Säätiön järjestelylainan saaminen ja systeemin tuen merkittävyys tulivat keskusteluissa esiin muun muassa siten, että velkaantuneiden mukaan järjestelylaina tarjosi heille mahdollisuuden uuteen alkuun. Systeemin säännöt ja ehdot hyväksyttiin. Kielteisenä kokemuksena selviytymistä systeemimailmassa kuvattiin riippuvuutena ja alistumisena systeemin asettamiin sääntöihin. Myös elämismailman tuki selviytymisprosessissa koettiin eri tavoin. Toisaalta esille nousi myönteinen tuki ja kiinteä vuorovaikutus lähiyhteisön kanssa, jotka edesauttoivat selviytymistä merkittävästi. Toisaalta muun muassa lähiyhteisön tuen puuttumisesta ja sosiaalisten yhteisöjen ulkopuolelle jättäytymisestä johtuen elämismailman tukea pidettiin merkitykseltään vähäisenä.

Keskeistä selviytymisessä on tutkimusaineiston analyysin perusteella yhtäältä sopeutuminen järjestelmämailman sääntöihin ja toisaalta oman elämismailman sopeuttaminen muuttuneisiin oloihin. Keskustelujen pohjalta haastatellut sijoitettiin neljään erilaiseen selviytyjätyyppiin, jotka on kuvattu oheisessa nelikentässä: itsenäiset sopeutujat, tyytyväiset sopeutujat, alistujat ja kriittiset sopeutujat. Eri nelikenttiin sijoitetut velalliset eivät ole puhtaita tyyppejä, vaan jokainen selviytyjätyyppi on muodostettu usean

haastateltavan kokemusten ja näkemysten perusteella. Eri tyypeissä on myös samankaltaisia piirteitä esimerkiksi taloudellisissa selviytymiskeinoissa.

Kuva 1. Selviytyjätyypit

Itsenäisille sopeutujille takauksen saaminen ja maksuohjelmaan pääseminen oli pelastus vaikeiden elämänvaiheiden jälkeen. Moni tähän ryhmään kuuluva oli nimittäin kokenut elämässään vaikeuksia ja tehnyt henkilökohtaisia uhrauksia muun muassa lasten aiheuttamien ongelmien takia. Systemin sääntöjen mukaan eläminen oli heille luontevaa, mutta selviytyminen edellytti jossain määrin junailemista ja myös systeemin luomien mahdollisuuksien hyväksikäyttöä.

Maksuohjelma koettiin hyvin tiukaksi, mutta siitä haluttiin selviytyä esimerkiksi ansiotyötä tekemällä, jopa sille uhrautuen. Itsenäiset sopeutajat halusivat tällä osoittaa ennen kaikkea itselle selviytyvänsä maksuohjelmas- ta. Tällaisessa tilanteessa voi piillä uupumisriski, kun velkaantuneet yrittävät selviytyä liian itsenäisesti ja kireällä aikataululla maksettavista laskuista sekä kieltäytyvät pyytämästä apua ongelmiinsa, vaikka sitä tarvitsisivatkin. Velkaongelma ja järjestelylainan lyhentäminen haluttiin pitää omana tietona ja prosessista haluttiin selviytyä pääosin yksin ja omin avuin. Elämä koettiin monessa mielessä rajoittuneeksi, sillä taloudellisen tilanteen vuoksi haluttiin olla syrjässä sosiaalisesta kanssakäymisestä. Selviytymisprosessin eteneminen oli vapauttava kokemus, ja varmuus itsestä ja omasta selviyty- misestä lisääntyi prosessin aikana.

Tyytyväisiin sopeutujiin kuuluivat useimmat haastatelluista. He arvioivat selviytyneensä prosessista varsin hyvin. Ryhmään kuuluvia yhdisti suuri tyytyväisyys systeemin toimijoihin ja toimintaan. Maksuohjelman tiukkuus ymmärrettiin ja hyväksyttiin. Systeemin tukea pidettiin vahvana, koska takauksen saaminen sai heidän elämismaailmansa järjestykseen. Sääntöjen ja toimintaohjeiden noudattaminen nähtiin samoin tärkeänä ja niitä pidettiin itsestään selvinä. Arjessa selviytymisen keinot vaihtelivat. Jotkut korostivat elämistä tarkkojen suunnitelmien ja laskelmien mukaisesti.

Monilla tyytyväisten sopeutujien ryhmään kuuluvista oli ollut vaikeita henkilökohtaisia kokemuksia, kuten menetyksiä henkilökohtaisessa elämässä. Nämä tapahtumat olivat osaltaan myös velkaantumisen taustalla. Selviytymisessään he korostivat sitä, että taloudellisten asioiden järjestyminen vapautti voimavaroja muihin asioihin. Monet velkaantuneet olivat oppineet suhtautumaan koko elämään uudella tavalla. Lähiyhteisön tuki selviytymisessä koettiin hyvin tärkeäksi. Erityisesti oman perheen merkitys oli suuri: lapset olivat heille elämän suurin rikkaus ja parisuhde tärkein voimavara. Ne kantoivat elämässä eteenpäin.

Vaikka maksuohjelman aika merkitsi luopumista monesta asiasta, luopumista ei koettu menetykseksi. Päinvastoin, järjestelylainan saaminen oli elämän käännekohta, joka antoi heille uuden mahdollisuuden. Tulevaisuus nähtiin positiivisena ja valoisana.

Alistujien selviytymistä leimasivat epäoikeudenmukaisuuden kokemukset sekä systeemi- että elämismaailmassa. Kielteiset kokemukset systeemisistä voivat johtua eri tekijöistä. Alistujilla voi olla vaikeuksia ymmärtää ja hyväksyä systeemiä ja sen toimintaa. Saattoi myös olla, että heitä oli kohdeltu väärin systeemissä, sillä heidän kertomuksistaan välittyi petetyksi tuleminen. Alistujiin kuuluvilla oli ollut ongelmia, pettymyksiä tai huonoa onnea myös elämismaailmassa. Luottamus muihin ihmisiin oli karissut. Velkaantuminen oli ollut seurausta muun muassa parisuhdeongelmista ja elämän uudelleen järjestämisestä vaikeuksien jälkeen. Alistujat näkivät systeemin osaksi myös vastapuolena, joka syytti heitä elämisestä yli varojen. Esille tuli katkeruutta koko yhteiskuntaa kohtaan. Alistujat olivat kuitenkin helpottuneita lainan järjestämisestä, ja systeemin myönteiset asiat, ennen muuta joustavuus maksuvapaissa, nousivat esille myönteisinä kokemuksina.

Maksuohjelman noudattaminen koettiin hyvin vaikeaksi. Arki oli jatkuvaa sinnittelyä ja taistelua. Alistujat tunsivat häpeää joutuessaan elämään hyvin niukasti. Maksuohjelman aikana he eristäytyivät lähes kokonaan sosiaalisesta kanssakäymisestä. Elämän nähtiin alkavan vasta sen jälkeen kun laina oli kokonaan maksettu.

Kriittisten sopeutujien selviytymisprosessia leimasi riippuvuuden tunne systeemiä kohtaan. Vaikka takauspäätös oli ollut myönteinen ja helpottava kokemus, systeemin asettamat rajoitukset elämälle eivät herättäneet heissä myönteisiä tunteita. Alistuminen sääntöihin oli erityisesti maksuohjelman alkuvaiheessa vaikeaa. Takuu-Säätiön säännöt ja ohjeet koettiin itsenäisyy-

den riistoksi ja pakkoalistuminen systeemiin vaikeaksi muun muassa siitä syystä, että velallisten oli toimitettava papereita ja todistettava asioita Takuu-Säätiölle. Toisaalta esille tuli ajan myötä vapautuminen 'sääntöjen orjuudesta', mikä antoi uusia voimavaroja selviytymiseen. Järjestelmämaailmaan suhtautumisen taustalla voi olla ajatus siitä, että koko velkaantuminen oli järjestelmämaailman toimijoiden syytä.

Maksuvara koettiin liian tiukaksi, minkä vuoksi elämä oli osin jopa askeettista. Maksuohjelman aikana oli pitänyt luopua paljosta, muun muassa vierailuista sukulaisten luo. Arkea leimasi selviytymisen pakko. Kriittiset sopeutujat arvostelivat myös kulutusyhteiskuntaa ja siksi esimerkiksi kulutuksen karsiminen nähtiin myönteisenä. Vaatimattomasta elämästä, jossa kuluttaminen ei ole pääasia, oli tullut heille luonnollinen, uudenlainen elämäntapa.

Kriittisille sopeutujille lähipiirin tuki oli merkittävä asia selviytymisessä. Heitä kantoivat elämässä eteenpäin turvaverkosto ja läheiset, joiden joukossa he kokivat olevansa ihmisenä yhtä hyviä kuin muutkin. Vaikka he eivät olleet pärjänneet taloudellisesti, monet heistä olivat onnistuneet muilla elämänalueilla, mikä teki elämästä mielekkään ja arvokkaan. Muun muassa uuden ammatin opiskelu oli antanut elämään sisältöä. He olivat oppineet iloitsemaan pienistä arkisista asioista, jotka antoivat voimaa ja uskoa tulevaisuuteen.

Selviytyjätyyppien kuvaukset osoittavat, että kokemukset selviytymisestä ovat myönteisimmät silloin, kun sekä systeemimaailma että elämismaailma tukevat selviytymistä.

Tyytyväiset sopeutujat olivat varsin tyytyväisiä elämäänsä taloudellisesta niukuudesta huolimatta. Itsenäiset sopeutujat ja kriittiset sopeutujat kuuluivat väliryhmiin, joilla joko järjestelmä- tai elämismaailma tuki selviytymistä. Eniten vaikeuksia ja ongelmia selviytymisessä on alistujilla, joiden kokemukset sekä velkojen järjestelyn systeemeistä että omasta elämästä olivat huonoja tai kielteisiä.

Kokemukset selviytymisestä näyttäisivät liittyvän jossain määrin myös siihen, missä vaiheessa maksuohjelmaa velkaantuneet olivat. Esimerkiksi kriittisten sopeutujien ryhmässä systeemiä kohtaan tunnettu kriittisyys näyttäytyi erityisesti maksuohjelman alkuvaiheessa, mutta prosessin kuluessa systeemin säännöt ja ehdot eivät herättäneet enää yhtä kielteisiä tunteita. Prosessin aikana voi tapahtua siis sopeutumista. Myös siirtyminen ryhmästä toiseen on mahdollista.

Ihannetilanne olisi se, että kaikki maksuohjelmassa olevat olisivat tyytyväisiä sopeutujia. Tähän voi liittyä kuitenkin haasteita. Esimerkiksi itsenäisille sopeutujille elämismaailman tuki ei edes ollut kovin merkityksellistä vaan he halusivat toimia itsenäisesti jopa oman jaksamisensa kustannuksella. Heidän kohdallaan siirtyminen tyytyväisiin sopeutujiin tarkoittaisi sitä, että he oppisivat hyväksymään ja vastaanottamaan tukea muilta, ehkä myös vertaisryhmiltä. Heidän tulisi oppia ajattelemaan, että velkaantuminen kosket-

taa myös muita ihmisiä, mikä auttaisi heitä paremmin hyväksymään myös oman tilanteensa.

Alistujien siirtymistä sopeutujiin edistäisi ensinnäkin se, että he oppisivat hyväksymään systeemin toiminnan ja että systeemi toimii heidän kohdallaan oikein, esimerkiksi kykenee huomioimaan ihmisten erilaiset elämäntilanteet ehkä nykyistä paremmin, jotta epäoikeudenmukaisuuden kokemuksilta välttyttäisiin. Myös vertaisryhmien tuki voisi auttaa alistujia selviytymisprosessissa.

6 Yhteenveto ja johtopäätökset

6.1 Yhteenvetoa tutkimustuloksista

Tutkimus kuvaa takaustoiminnan merkitystä ja Takuu-Säätiön asiakkaiden selviytymistä 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopussa sellaisena kuin Takuu-Säätiön asiakkaat sen kokivat. Tutkimuksessa selvitettiin ja arvioitiin Takuu-Säätiön järjestelylainan saaneiden velallisten selviytymisprosessia sekä erityisesti sitä tukevia taloudellisia ja henkisiä selviytymiskeinoja. Tutkimuksessa selvitettiin myös velkojen järjestelyyn osallistuneiden toimijoiden merkitystä selviytymisessä. Lisäksi velallisilta saadun palautteen perusteella arvioitiin Takuu-Säätiön takaustoimintaa ja ideoitiin sille kehittämistarpeita.

Tutkimus ajoittuu Takuu-Säätiön juhluvuoteen, jolloin säätiön perustamisesta on kulunut 20 vuotta. Aiemmin Takuu-Säätiön asiakkaiden selviytymistä ovat tutkineet 1990-luvulla Iivari ja Rastas (1996) Stakesissa, vuosituhannen vaihteen jälkeen Valkama ym. (2002) Oikeuspoliittisessa tutkimuslaitoksessa sekä myöhemmin Piskonen (2006) Helsingin yliopiston taloustieteen laitoksella. Näiden tutkimusten tuloksilla on monia yhtymäkohtia tässä tutkimuksessa saatuihin tuloksiin.

Takuu-Säätiö myöntää järjestelylainoja lähinnä sellaisille velkaantuneille, joiden yhteenlasketut velat ovat korkeintaan 34 000 euroa ja joilla on tarpeeksi maksuvaraa suoriutua veloistaan maksuohjelman aikana. Takuu-Säätiön toiminta velkaantuneiden auttajana on lunastanut paikkansa velkojen järjestelyn yhtenä merkittävänä toimijana Suomessa. Vuodesta 2006 lähtien sekä takaushakemusten määrä että keskimääräinen takaussumma ovat kasvaneet. Yhteydenotot Takuu-Säätiön ylläpitämään Velkalinjaan ovat samoin olleet viime vuosina kasvussa.

Tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana oli julkisen vallan ja markkinoiden muodostaman järjestelmämaailman ja erilaisten sosiaalisten yhteisöjen elämismaailman yhteensovittaminen (Habermas 1984, 1989; ks. myös Poppe 2008). Tutkimuksessa selvitettiin, miten velkaantuneet sopeuttivat oman elämismaailmansa ja kokivat järjestelmämaailman toiminnan velkaongelminensa ratkaisussa. Takuu-Säätiö edustaa velkaantuneille järjestelmämaailmaa sääntöineen ja rajoituksineen. Tutkimus sivuaa lyhyesti myös vastuukysymyksiä eli julkisen vallan, markkinatoimijoiden, sosiaalisten yhteisöjen ja yksilöiden omaa vastuuta velkaongelmien ratkaisussa.

Tutkimus oli laadullinen. Tutkimusaineisto muodostui keskusteluista sellaisten Takuu-Säätiön asiakkaiden kanssa, jotka olivat saaneet järjestelylai-

nan maksuohjelman päätökseen tai olivat sen loppusuoralla. Tutkimukseen oli vaikea saada haastateltavia. Aineiston muodosti lopulta kaksi ryhmäkeskustelua ja kuusi henkilökohtaista keskustelua. Yksi henkilö osallistui tutkimukseen kirjallisesti. Yhteensä tutkimukseen osallistui 15 velallista, jotka yhtä lukuun ottamatta asuivat pääkaupunkiseudulla. Ikärakenteeltaan aineisto painottui keski-ikäisiin ja heitä vanhempiin henkilöihin. Tutkimukseen osallistuneista ei kerätty taustatietoja anonymiteetin säilyttämiseksi.

Tutkimuksen aineisto on voinut valikoitua sellaisiin velallisiin, joilla on ollut riittävästi rohkeutta tulla puhumaan elämästään taloudellisissa vaikeuksissa. Myönteisen takauspäätöksen saaneet velalliset muodostavat vain osan Takuu-Säätiön kanssa asioivista velallisista. Maksuohjelmaan hyväksytyjen velallisten kokemukset ovat oletettavasti myönteisempiä kuin hylkäävän takauspäätöksen saaneiden velallisten (vrt. Valkama ym. 2002). Tutkimuksessa ei siis kuulu niiden ylivelkaantuneiden ääni, joiden takaushakemus on hylätty. Myöskään ongelmallisimpia velkaantuneita – alkoholistit, huumeriippuvaiset, mielenterveyspotilaat, peliriippuvaiset – ei saatu osallistumaan tutkimukseen.

Tutkittavien henkilöiden velkaantumisen taustalla oli monia eri tekijöitä. Useimmilla oli takanaan jokin elämänmuutos, kuten parisuhde-ero, sairastuminen tai eläkkeelle jääminen, joiden seurauksena oli jouduttu ottamaan velkaa tai aiemmin otettujen velkojen hoitaminen ei enää onnistunut. Useimpien haastateltujen velat muodostuivat kulutusluotoista ja joillakin lainoista, joissa velkaantunut oli toiminut takaajana.

Kokemus systeemin toiminnasta

Velkaongelman ratkaisuun osallistuneiden järjestelmämaailman toimijoiden (velkaneuvonta, pankki) sekä Takuu-Säätiön välinen yhteistyö näyttäytyi velallisille pääasiassa saumattomana. Huomio kiinnittyi muutamassa tapauksessa pankkien kielteiseen suhtautumiseen myöntää järjestelylainoja, mistä johtuen velalliset joutuivat hakemaan lainan toisesta pankista. Järjestelmämaailman toiminnan myönteisen kokemisen kannalta on olennaisen tärkeää, että velallinen voi luottaa eri toimijoiden väliseen toimivaan työnjakoon velkaongelmien hoitamisessa. Velallinen on omia monimutkaisia toimintaperiaatteitaan noudattavien tai etujaan vahtivien systeemiin viidakossa, jossa kokonaisuuden hahmottaminen voi olla vaikeaa. Järjestelmämaailma voi näyttäytyä pirstaleisena ja toiminnaltaan ristiriitaiselta. Tavallisella ihmisellä, usein hädässä olevalla velallisella, ei ole välttämättä tietotaitoa huolehtia omien oikeuksiensa toteutumisesta tai arvioida velka-asiansa huolellista käsittelyä.

Ulosotto toimi monella velkaantuneella herättäjänä ulkopuolisen avun hakemiseen. Velkaantuneet hakeutuivat Takuu-Säätiön asiakkaaksi useimmiten talous- ja velkaneuvonnan kautta. Tieto Takuu-Säätiöstä tai velkaneuvonnasta oli saatu muun muassa sosiaalitoimiston, muiden ihmisten tai median välityksellä.

Velallisten kokemukset talous- ja velkaneuvonnasta olivat hyvin myönteisiä. Yhtenä keskeisenä tekijänä tähän oli palvelun henkilökohtaisuus. Haastatellut kokivat velkaneuvojan hyvin merkittäväksi henkilöksi selviytymisprosessin alullepanijana. Velkaneuvoja oli avustanut hakemuksen laatimisessa Takuu-Säätiölle. Velkaneuvoja oli myös osannut asettua velallisen asemaan ja toiminut linkkinä järjestelmämaailman ja velallisen elämämaailman välissä. Esimerkiksi velkaongelmien ratkaisuun liittyvän juridiikan velkaneuvoja oli osannut selittää velalliselle ymmärrettävästi. Myös velkaneuvojan antamaa henkistä tukea pidettiin merkittävänä.

Takuu-Säätiön palvelua pidettiin samoin pääosin myönteisenä. Hakemuksen käsittely tapahtui etukäteen ilmoitetussa aikataulussa. Kokonaisuudessaan ensimmäisestä yhteydenotosta velkaneuvontaan saattoi kulua jopa puoli vuotta takauspäätöksen saamiseen. Olisi tärkeätä, että velkaantuneet saisivat palvelua mahdollisimman nopeasti, jotta prosessi käynnistyisi. Asiakkaan näkökulmasta on niin ikään keskeistä, että hakemuksen käsittelyssä ei synny ylimääräisiä viiveitä. Velkaantuneet odottavat myös saavansa enemmän tietoa hakemuksensa edistymisestä.

Takuu-Säätiön toiminnan sääntöjä ja järjestelylainan ehtoja pidettiin lähes poikkeuksetta tiukkoina. Velalliset pitivät erityisesti maksuvaraa hyvin kireänä maksuohjelmasta selviytymiselle. Lyhennysvapaiden mahdollistava joustavuus maksuohjelmassa koettiin kuitenkin myönteiseksi.

Kokemus selviytymisestä

Järjestelylainan saatuaan velalliset arvostivat erityisesti sitä, että velat oli niputettu yhdeksi lainaksi, jonka lyhennysaikataulu oli etukäteen tiedossa. Maksuohjelmaan pääseminen merkitsi sekä velkojen hoitamisen että koko elämän säännöllistymistä. Velkaantumiskierteen lopettaminen ja maksuohjelmasta selviytyminen vaativat elämäntapojen sopeuttamista ja tiukkaa arjen talouskuria. Osalta haastatelluista tämä edellytti esimerkiksi asumisen järjestämistä uudelleen asumiskustannusten pienentämiseksi.

Maksuohjelman noudattaminen vaati kaikilta haastatelluilta menojen karsimista. Lainan lyhentäminen ja muiden välttämättömien menojen hoitaminen olivat talouden hoidossa ensisijaisia. Konkreettisista keinoista säästäminen ruoassa oli keskeisin keino selviytymisessä. Ruokataloudessa joustaminen edellytti omatoimisuutta ja luovuutta. Henkilökohtaisista hankinnoista, kuten harrastukset, vaatteet tai kauneudenhoito, luovuttiin lähes kokonaan. Lasten mahdollisuuksia kuluttaa ja harrastaa ylläpidettiin vanhempien tarpeiden kustannuksella. Kireä maksuohjelma merkitsi joidenkin kohdalla myös terveydenhoidon laiminlyöntiä. Heikosti toimeentulevat ovat jo lähtökohtaisesti muita huonommassa asemassa terveydenhoidon suhteen. Siksi heidän ei tulisi joutua tasapainoilemaan omassa arjessaan terveyden kustannuksella.

Velallisten taloudenhoito oli hyvin lyhytjänteistä, sillä taloudellista liikkumisvaraa ei yleensä ollut eikä talouden suunnittelu ollut mahdollista pitem-

mällä aikavälillä. Sairastumisista tai isoista hankinnoista johtuvat yllättävät menot edellyttivät lyhennysvapaiden käyttöä. Lyhennysvapaat, jotka edellyttivät neuvotteluja systeemin kanssa, olivat tärkeä keino selviytymisessä.

Myönteinen kokemus henkisestä selviytymisestä merkitsi selviytymisprosessissa paljon. Talouden tiukkuudesta huolimatta ne velkaantuneet, joilla oli oman puolison tai muun lähiyhteisön tuki, kokivat selviytyneensä melko hyvin. Myös lapset olivat tärkeä voimavara selviytymisessä. Velkaantuneet kokivat kasvaneensa ihmisenä prosessin aikana, olevansa henkisesti tasapainossa ja löytäneensä uutta sisältöä elämään. He pitivät elämäänsä merkityksellisenä, vaikka sitä leimasikin taloudellinen niukkuus.

Aineiston analyysin perusteella tutkimuksessa erotettiin neljä selviytyjätyyppiä sen perusteella, miten toisaalta oma elämismaaailma, toisaalta systeemimaaailma tukivat velkaantuneen sopeutumista maksuohjelmaan. Selviytyjätyypit nimitettiin seuraavasti: itsenäiset sopeutujat, tyytyväiset sopeutujat, alistujat ja kriittiset sopeutujat. Tyypittelyä voidaan käyttää Takuu-Säätiön asiakkaiden ongelmien ja erityispiirteiden tunnistamisessa. Eri selviytyjätyyppien avulla toimintaa voidaan myös kehittää siten, että toiminta palvelee mahdollisimman hyvin järjestelylainan saaneita velallisia.

6.2 Kehittämideoita Takuu-Säätiön toimintaan

Tutkimuksen yhtenä tavoitteena oli tutkimustulosten perusteella löytää kehittämistarpeita Takuu-Säätiön toimintaan ja yleisesti velkojen järjestelysysteemeihin ottamalla teema mukaan keskusteluihin. Haastatellut toivat tämän lisäksi myös spontaanisti esille näkemyksiään velallisten aseman yleisestä parantamisesta ja Takuu-Säätiön toiminnan kehittämisestä.

Järjestelylainan ehdot

Takauksen saamisen ja järjestelylaina-ajan tiukat reunaehdot nousivat esiin lähes kaikissa keskusteluissa. Ehtoja haluttiin yleisesti lieventää. Vaikka haastatellut Takuu-Säätiön asiakkaat olivat selviytymässä tai jo selviytyneet järjestelylaina-ajastaan, he halusivat lisätä lainaohjelman joustavuutta. Yhtenä ehdotuksena nousi esiin mahdollisuus vapaakuukausien käyttämiseen lainan lyhennyksissä myös sellaisissa tilanteissa, joissa niihin ei ole pakottavaa tarvetta. Hengähdystaukoa lainan lyhentämisessä voisivat joidenkin haastateltujen mielestä käyttää myös ne velalliset, joilla ei ole ongelmia selviytyä maksuohjelmasta. Vapaakuukauden tuoma lisäraha haluttaisiin käyttää esimerkiksi omaan itseen, kuten seuraava velkaantunut totesi:

”Kyllä varmaan olisi ollut tietyllä tavalla ainakin jonkun aikaa tai joku kuukausi vuodessa, että jäisi enemmän omaan käyttöön, että se ei säännöllisesti joka kuukausi yhtä tiukka se, että sitten tietäisi nyt tossa kuussa mä voin ehkä vähän hengähtää. Että voisi, jää varaa vaikka ostaa

itselleen joku vaate tai tehdä jotain muuta, kun vaan elää sen tiukan budjetin mukaan. ... Ihan sen henkisen jaksamisen kannalta, että kaikilla ei ole varmaan tämmöistä turvaverkkoa ja näitä muita potentiaaleja mahdollisuuksia osallistua yhteiskuntaan.”

Oikeutta lyhennysvapaiden käyttöön haluttaisiin laajentaa myös tapauskohtaisesti siten, että lainaehdot joustaisivat enemmän elämäntilanteiden muutoksissa tai yllättävien menojen kohdatessa. Tämä tarkoittaisi sitä, että lyhennysvapaita olisi mahdollista käyttää nykyistä käytäntöä enemmän. Haastatellut toivat esille sen, että elämän kulkua ei voi ennustaa ja että maksuohjelman aikana voi tulla usein tilanteita, joissa talous on vaarassa suistua raiteiltaan.

Myös maksuvaran tulisi keskustelijoiden mielestä olla sellainen, että lainan lyhentämisen ja pakollisten menojen lisäksi rahaa tulisi riittää myös normaaliin elämään osallistumiseen. Velalliset haluavat viestiä tällä mitä ilmeisimmin sitä, että pitkän maksuohjelman aikana haluttaisiin elää ainakin ajoittain normaalia arkea. Taloudellisen liikkumavaran lisääntymisen uskotaan tukevan ennen muuta henkistä jaksamista.

Takuu-Säätiön palvelu

Haastatteluissa Takuu-Säätiön palvelu arvioitiin lähes poikkeuksetta hyväksi, mutta palvelua halutaan myös kehittää. Tärkeänä pidetään henkilökohtaisen, kasvokkain tapahtuvan palvelun lisäämistä. Monet ylivelkaantuneet pitävät ongelmiaan sellaisina, että he haluaisivat asiansa käsittelyä kasvokkain. Mahdollisuuksia henkilökohtaisiin tapaamisiin tulisikin lisätä. Takuu-Säätiön tulisi panostaa myös puhelimitse tai sähköpostitse tapahtuvan palvelun kehittämiseen entistä henkilökohtaisemmaksi.

Esimerkiksi puhelinneuvontaa tulisi kehittää siten, että vuorovaikutus asiakkaan ja systeemin virkailijan välillä tukisi mahdollisimman hyvin velkaantuneen selviytymistä. Koska velkaantuminen on mitä suurimmassa määrin myös henkinen taakka, erityinen tukipuhelin voisi helpottaa ihmisten hätää. Sekä sähköisissä kanavissa että suullisesti tapahtuvassa viestinnässä tulee lisäksi kiinnittää huomiota viestinnän muotoon ja siihen, millaista kieltä velallisen kanssa käytetään. Asiakaslähtöisellä viestinnällä voidaan vahvistaa velallisen kokemusta siitä, että hänestä ja hänen ongelmistaan välitetään.

Takuu-Säätiö voisi vahvistaa rooliaan järjestelmämaailman edustajana velallisten suuntaan. Säätiön tulisi kehittää yhteydenpitoa asiakkaisiin päin, sillä sitä pidetään tällä hetkellä liian vähäisenä. Yhteydenpidon niukkuus saattaa antaa velalliselle mielikuvan, että hänet on unohdettu. Palvelulta odotetaan myös avoimuutta. Tutkimuksessa haastatellut olisivat halunneet Takuu-Säätiöltä enemmän informaatiota esimerkiksi hakuprosessin aikana. Paitsi tietoa prosessin edistymisestä, säätiön tulisi haastateltavien mukaan kertoa myös muista ajankohtaisista velkojen järjestelyyn liittyvistä asioista.

Avoimuus, yhteydenpito asiakkaisiin ja yleisen informaation lisääminen kasvattaisivat asiakastyytyväisyyttä erityisesti niillä asiakkailla, jotka kokivat systeemimaailman tuen selviytymisprosessissa vähäiseksi. Läheisempää vuorovaikutusta Takuu-Säätiön kanssa toivoivatkin erityisesti ne velkaantuneet, jotka kokivat olevansa Takuu-Säätiön valvonnan alaisuudessa, mikä tulee esiin myös seuraavassa kommentissa:

”Tavallaan se ärtymys ja niinku se semmonen isovelvi valvoo -juttu olisi niinku toisenlainen, jos se olisi niinku joku, että ei vaan puhelinääni tai pelkkää sitä paperia.”

Keskusteluissa velallisten kanssa haluttiin kartoittaa myös henkisen tuen tarvetta Takuu-Säätiöltä. Henkisen tuen kanavana voisivat toimia Takuu-Säätiön organisoimat tukiryhmät, joissa velkaantuneet voisivat purkaa sekä omia tuntojaan että kuulla maksuohjelmasta selviytyneiden ajatuksia ja kokemuksia. Tarve maksuohjelman aikaiseen henkiseen tukeen ja erityisesti vertaistukeen on ilmeinen. Muutamit keskustelijat ottivat tämänkaltaisen tukitoiminnan tarpeen oma-aloitteisesti esille. Tukiryhmä koettiin tarpeelliseksi ja hyödylliseksi esimerkiksi häpeän tunteen käsittelyssä.

Henkisen tuen tarve näytti liittyvän myös siihen, millaisena velalliset näkivät Takuu-Säätiön tuen omassa selviytymisprosessissaan. Osa velkaantuneista oli saanut henkistä tukea. He näkivät Takuu-Säätiön personoituneena henkilöön, joka aidosti välitti heistä ja halusi auttaa. Osa sen sijaan olisi kaivannut henkilökohtaista tukea varsinkin maksuohjelman alkuvaiheessa. Tämä on ymmärrettävää, sillä juuri maksuohjelman alku järjestelmämaailman uusine sääntöineen ja rajoitteineen muuttaa velallisen elämismaailman kokonaan. Erilaiset näkemykset Takuu-Säätiöltä saadusta henkisestä tuesta käyvät ilmi myös seuraavista lainauksista:

”Mä koen samalla sen kanssa henkisenä. Siinä on ollut niinkun jos niin kuin ei uskalla edes ajatella sitä, että jos ei ois ollut tota pylvästä tossa noin. Tavallaan, että sekin jo, että tietää että joku on välittänyt minusta niin paljon, että se on köntännyt nää kaikki. Ja kyllä mä tästä pärjään ja kyllä mä nää hoidan. Että se on se henkinen tuki mikä sieltä on tullut, vaikei sitä paperissa lue, mutta se on se ihan niin kuin ehdoton vaikutus.”

”Henkistä tukea en ole saanut yhtään, että ihan on omillaan pitänyt pärjätä.”

Erilaiset näkemykset saadusta tuesta voivat johtua eri tekijöistä. Osa velkaantuneista ei ole ollut ehkä lainkaan henkilökohtaisesti yhteydessä Takuu-Säätiön kanssa tai näkemys voi perustua vain yhteen kokemukseen Takuu-Säätiön henkilöstön kanssa. Erilaiset kokemukset henkisestä tuesta voivat myös johtua säätiön virkailijoiden erilaisista lähestymistavoista asiakkaiden kohdalla.

Henkistä tukea toivotaan nykyistä enemmän, joskin halukkuus osallistua esimerkiksi tukiryhmiin jakoi haastateltavien mielipiteitä. Mahdollisuus päästä henkilökohtaisesti keskustelemaan systeemin toimijoiden kanssa josakin vaiheessa maksuohjelmaa nähdään joka tapauksessa tärkeänä. Henkisen tuen saamiseen pitäisi olla tarvittaessa mahdollisuus.

Takuu-Säätiön ja velkojen järjestelyyn osallistuvien järjestelmämaailman muiden systeemien toiminnan kehittämiseksi voidaan hyödyntää tässä tutkimuksessa edellä kuvattua selviytyjätyyppien luokittelua. Selviytyjätyyppien tunnistaminen edistää erityisesti henkilökohtaisen palvelun ja neuvonnan asiakastyön kohdentamista. Luokittelu voisi siten toimia yhtenä lähtökohtana asiakaskeskusteluissa. Koska kokemukset selviytymisestä vaihtelevat, tulee velkaantuneiden neuvonnan, avun ja tuen tarpeen sekä motiivoinnin saada erilaisia asiakaskohtaisia muotoja ja toimintatapoja.

Systemin toimijoiden välinen yhteistyö

Kehitettäessä järjestelmämaailman systeemejä velkaongelmien ratkaisemiseksi esiin nousee myös tämän tutkimuksen perusteella eri toimijoiden välisen saumattoman yhteistyön ja selkeän työnjaon merkitys. Tutkimuksen yksi keskeinen havainto oli, että velkaantuneiden hakeutuminen saamaan virallista apua tapahtuu useimmiten myöhään, viime tipassa. Järjestelmämaailman toimijoiden tulisi yhteistyössä kehittää toimintojaan siten, että kynnys hakeutua neuvontaan olisi nykyistä matalampi ja että prosessi kohti velkojen järjestelyyn pääsyä etenisi kokonaisuudessaan nopeammin.

Systemimaailman toimijoiden tulisi myös osata ohjata velkaongelmissa olevat ihmiset oikeaan järjestelmään mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Velkaongelmissa painivat ihmiset ovat usein tekemisissä useiden viranomaisten, muun muassa sosiaaliviraston tai ulosoton kanssa, ennen hakeutumistaan velkojen järjestelyyn. Haastatteluissa nousi esiin, että aina yhteistyö ei suju ongelmitta. Velkaantuneilla voi lisäksi olla mielenterveysongelmia tai fyysisiä sairauksia. Velkaantuneiden tilanteen kokonaisvaltainen hoito edellyttää systemimaailman toimijoilta muun muassa velkaantuneiden elämäntilanteiden ja ongelmien selvittämistä mahdollisimman kattavasti, kykyä paneutua asiakkaan elämämaailmaan ja kykyä viestiä asiakkaalle sellaisella kielellä, että tämä ymmärtää ja pystyy hahmottamaan järjestelmien tarjoamat mahdollisuudet selviytyä velkatunnelista.

Tutkimuksessa nousee esille oman talouden hallinnan tärkeys velkaongelmista selviytymisessä. Siksi talousneuvontaa tulisi olla saatavilla maksuohjelman aikana sitä haluaville. Myös talous- ja velkaneuvojilta tullessa palautteessa (Takuu-Säätiö 2010a) tuodaan esille taloudellinen neuvonta, asiakkaan säännöllinen seuraaminen ja tapaamiset sekä kohdennettu tukitoiminta maksuohjelman aikana. Talouden hallinnan edistämiseksi nousee niin ikään tärkeäksi eri toimijoiden välinen yhteistyö. Vastuu velkaantuneiden ja yleisesti kuluttajien talouden hallinnan parantamisesta kuuluu osaltaan myös rahoitusmarkkinoiden toimijoille. Kuluttajilla on toki itselläänkin

vastuu oman taloutensa hoitamisesta, mutta hän on usein heikompi kuin yhteiskunnan muut toimijat.

Tämäkin tutkimus osoittaa, että ylivelkaantuneet yrittävät liian pitkään selvittää itsenäisesti ongelmistaan, jolloin velkaantumisen kierre ja sen mukanaan tuomat ongelmat pahenevat entisestään. Apua ei yhtäältä haeta tilanteeseen liittyvän häpeän ja uupumuksen takia, toisaalta sen vuoksi että avunsaantimahdollisuuksista ei tiedetä. Tämän takia tarvitaan myös nykyistä runsaampaa yleistä tiedottamista mahdollisuuksista velkaongelmien järjestelyyn.

Lähteet

- Ahlqvist K (2004) Omistaminen suomalaisen kulutusyhteiskunnan rakentumisessa. Teoksessa: *Erilaisia kulutusuria Suomessa*. Toim. K Ahlqvist, A Raijas, 113–139. Tilastokeskus. Helsinki.
- Armstrong G, Kotler P (2009) *Principles of marketing*. Pearson Education. London.
- Autio M, Paju P (2005) Johdanto – Osta itsellesi elämä? Teoksessa *Kuluttava nuoruus? Nuorten elinot -vuosikirja 2005*. Toim. M Autio, P Paju, 6–12. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisoasian neuvottelukunta. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki.
- Bloor M, Frankland J, Thomas M, Robson K (2001) *Focus group in social research*. Sage. London.
- Carlson M (2010) *Tarinoita yksinasuvien naisten köyhyydestä: koettu köyhyys marginalisaation kautta tulkittuna*. Pro gradu. Tampereen yliopisto. Tampere.
- ECRC (European Coalition for Responsible Credit) (2010) *Principles for Responsible Credit*. <http://www.responsible-credit.net/index.php?id=2516>
- Edilex (2010) *Uusi pikavippilainsäädäntö voimaan helmikuun 2010 alusta*. <http://www.edilex.fi/asiasanat/?letter=K&title=Kulutusluotto&word=word6227>
- Erola J (1997) *Täys roisto! – Luottotietorekisteröinnin sosiaaliset haitat ja oikeuttamisen ongelmat Suomessa*. Stakes raportteja 218. Helsinki.
- Erola J (2000) *Maksuhäiriöisyys laman jälkeisessä Suomessa*. Sosiologista keskustelua B 36. Turun yliopisto. Turku.
- Eskola J, Suoranta J (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino. Tampere.
- Felski R (2000) The Invention of Everyday Life. *New Formations: Journal of Theory, Culture & Politics* 39, 15–31.
- Feltham C (1995) *What Is Counselling? The Promise and Problem of the Talking Therapies*. Sage. London.
- FK (Finanssialan Keskusliitto) (2008) *Kotitalouksien varat ja velat*. Tutkimusraportti. Kevät 2008.
- FK (Finanssialan Keskusliitto) (2010a) *Säästäminen, luotonkäyttö ja maksutavat*. Tutkimusraportti. Toukokuu 2010.
- FK (Finanssialan Keskusliitto) (2010b) *Turvaa vakuuttamisesta*. Vakuutus tutkimus 2010. 15.6.2010.
- Habermas J (1984) *The theory of communicative action. Vol. 1, Reason and the rationalization of society*. Heinemann. London.
- Habermas J (1989) *The theory of communicative action. Vol. 2, Lifeworld and systems : a critique of functionalist reason*. Polity Press. Cambridge.
- Haikola M (2009) *Velkaselvitystä ja shakinpeluuta – Talous- ja velkaneuvontaprosessit neuvojen kuvaamina*. Pro gradu. Helsingin yliopisto. Helsinki. <http://helda.helsinki.fi/handle/10138/14112>

- Hamilton K, Catterall M (2006) Consuming Love in Poor Families: Children's Influence on Consumption Decisions. *Journal of Marketing Management* 22 (9) 1031–1052.
- Hamilton K (2009) Low-income families: experiences and responses to consumer exclusion. *International Journal of Sociology and Social Policy* 29 (9/10) 543–557.
- Helne T (2002) *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 123. Stakes. Helsinki.
- Hirsijärvi S, Hurme H (2001) *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Yliopistopaino. Helsinki.
- Iivari J (2000) Ylivelkaisuus ja köyhyys – erottamattomat kaksoset? Teoksessa: *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros*. Toim. M Heikkilä, J Karjalainen, 118–134. Gaudeamus. Helsinki.
- Iivari J, Rastas M (1996) *Takuun varassa. Takuu-Säätiö ylivelkaantuneiden auttajana*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen raportteja 188. Stakes. Helsinki.
- Iivari J, Piirainen K, Siltaniemi A (2002) *Sosiaalinen luototus – vaikuttavuus ja kokonaisarviointi. Sosiaalisen luototuksen evaluaatiotutkimuksen raportti II*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1/2002. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Ilmonen K (1993) *Tavaroiden taikamaailma. Sosiologinen avaus kulutukseen*. Vastapaino. Tampere.
- Isola A-M, Larivaara M, Mikkonen J (toim.) (2007) *Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä*. Avain. Helsinki.
- Kaartinen R, Lähteenmaa J (2006) *Miten ja mihin nuoret käyttävät pikavippejä ja muita kulutusluottoja?* KTM Rahoitetut tutkimukset 10/2006. Edita Publishing. Helsinki.
- Kangas R (1995) Jürgen Habermas ja modernin projektin puolustuksen vaikeus. Teoksessa: *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Toim. R Heiskala, 192–222. Gaudeamus. Helsinki.
- Karvinen S (2008) *Ylivelkaantumisesta uuteen alkuun – tutkimus talous- ja velkaneuvonnassa velkojaan järjestelleistä ylivelkaantuneista*. Pro gradu. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Kattainen E, Muuri A, Luoma M-L, Voutilainen P (2008) Läheisapu ja sen merkitys kansalaisille. Teoksessa: *Suomalaisten hyvinvointi*. Toim. P Moisio, S Karvonen, J Simpura, M Heikkilä, 218–231. Stakes. Helsinki.
- Kaunismaa P (1992) *Ideologia, kommunikaatio ja systeemit. Ideologian käsitteen teoria ja ideologian muutos Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoriassa*. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 153. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Kiili J (1999) Kulutusta marginaalissa vai marginaalia kulutuksessa? Pienituloisten yksinhuoltajaäitien kulutustottumukset. *Janus* 7 (2) 116–132.
- Konttinen E (2008) *Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali*. <http://kans.jyu.fi/sanasto/sanat-kansio/kolmas-sektori>
- Kortteinen M (1992) *Kunnian kenttä: suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Hanki ja Jää. Helsinki.
- Kortteinen M, Tuomikoski H (1998) *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Tammi. Helsinki.

- Krok S (2009) *Hyviä äitejä ja arjen pärjääjiä: yksinhuoltajia marginaalissa*. (Väitöskirja). Acta Universitatis Tamperensis 1437. Tampere University Press. Tampere.
- Kuluttajavirasto (2008) *Velkaantumisen taustat*. Kysely talous- ja velkaneuvojille 2008.
- Kuluttajavirasto (2009) *Kuluttajavelallisen aseman parantamiseen tähdänneet toimenpiteet 1990-luvulta lähtien*. Kuluttajaviraston julkaisusarja 1/2009. Helsinki.
- Kuluttajavirasto (2010a) *Talous- ja velkaneuvojat*. <http://www.kuluttajavirasto.fi/fi-FI/velkaneuvo.aspx>
- Kuluttajavirasto (2010b) *Kysely talous- ja velkaneuvojille velkaantumisen taustatekijöistä 2010*.
- Laki sosiaalisesta luototuksesta 20.12.2002/1133*
- Laki talous- ja velkaneuvonnasta 4.8.2000/713*
- Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä 25.1.1993/57*
- Lehtinen A-R, Leskinen J (2005) *Young Consumers' Credit Based Lifestyles and Payment Problems*. TemaNord 2005:512. Nordic Council of Ministers. Copenhagen. [Http://www.norden.org/pub/velfaerd/konsument/sk/TN200512.pdf](http://www.norden.org/pub/velfaerd/konsument/sk/TN200512.pdf)
- Lehtonen T-K (1999) *Rahan vallassa*. Tutkijaliitto. Helsinki.
- Mannila S, Peltoniemi J (1997) *Köyhiä ja kipeitä: terveydentila ja syrjäytyminen 1986-94*. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 57. Kuntoutussäätiö. Helsinki.
- Matikainen T, Ranni M (2007) *Kulutusluotoilla velkakierteeseen: Jyväskylän seudun talous- ja velkaneuvonnan asiakkaiden kokemuksia ylivelkaantumisesta*. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Jyväskylä. <https://oa.doria.fi/handle/10024/6260>
- Mattila M (1993) *Velkaneuvontatyö ja velkaneuvojien ongelmat*. Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 5/1993. Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki.
- Muttilainen V (1995) *Velkajärjestelyn julkiset kustannukset*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 20. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki.
- Muttilainen V (2002) *Luottoyhteiskunta. Kotitalouksien velkaongelmat ja niiden hallinnan muodonmuutos luottojen säännöstelystä velkojen järjestelyyn 1980- ja 1990-luvun Suomessa*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 189. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki.
- Muttilainen V (2003) *Velkaongelmien järjestelyn uudet pelisäännöt*. Teoksessa: *Instituutiot ja sosiaalipolitiikka: johdatus institutionaalisen muutoksen tutkimukseen*. Toim. J Saari, 162–174. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto. Helsinki.
- Muttilainen V (2007) *Velkajärjestelyn kehityssuuntia 1993–2006*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen verkkokatsauksia 2/2007. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki. <http://www.optula.om.fi/41277.htm>
- Muttilainen V, Valkama E (2003) *Velkasovinto-ohjelman ensimmäinen vuosi: havainnot ohjelman sisällöstä, asiakkaiden asemasta ja lamavelkojen järjestelystä*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 56/2003. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki.
- Niemi-Kiesiläinen J (1995) *Luonnollisen henkilön velkavastuu insolvenssioikeudessa*. (Väitöskirja). Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A 202. Suomalainen lakimiesyhdistys. Helsinki.

- Nykanen M, Kontula O, Palonen K, Liukkonen M (1995) *Taloudellisen laman myrskynsilmässä: tutkimus Vantaan velkaneuvonnan asiakkaiden taloudellisesta ja terveydellisestä tilanteesta*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskusten raportteja 171. Stakes. Helsinki.
- Oikeuslaitos (2010) *Ulosotto*. <http://www.oikeus.fi/4312.htm> (luettu 16.8.2010)
- Oikeusministeriö (2009) *Työryhmä pohtimaan yksityishenkilön velkajärjestelyn maksuohjelman lyhentämistä*. Tiedote 22.9.2009. <http://www.om.fi/Etusivu/Ajankohtaista/Uutiset/1247667046539>
- Oikeusministeriö (2010a) *Velkajärjestelyn maksuohjelman normaali kesto lyhenee elokuun alussa kolmeen vuoteen*. Tiedote 23.6.2010. <http://www.om.fi/Etusivu/Ajankohtaista/Uutiset/1274105704471>
- Oikeusministeriö (2010b) *Kuluttajaluottojen tarjontaan enemmän vastuullisuutta – pikaluottoyrityksille pakollinen rekisteröinti*. Tiedote 26.08.2010.
- Peavy R V (2004) *Sosiodynaamisen ohjauksen opas*. Psykologien kustannus. Helsinki.
- Piskonen E (2006) *Helppoilla luotoilla umpikujaan – tutkimus kulutusluotoilla ylivelkaantuneista Takuu-Säätiön asiakkaista*. Pro gradu. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Poppe C (2008) *Into the Debt Quagmire. How Defaulters cope with Severe Debt Problems*. (Dissertation). Oslo University. Department of Sociology and Human Geography. Oslo.
- Pärnänen A (2000) *”Enää minun ei tarvitse orjaila...”: itse-identiteetti, luottamus ja kuluttajuus ylivelkaantuneiden puhunnassa*. Pro gradu. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Raijas A (2005) Kotitalouden voimavarat ja niiden hallinta. Teoksessa: *Kuluttajaekonomia: kotitalous ja kulutus*. V Heinonen, A Raijas, K Hyvönen, J Leskinen, M Litmala, M Pantzar, T Römer-Paakkanen, P Timonen, 69–100. WSOY. Helsinki.
- Raijas A, Lehtinen A-R, Varjonen J (2009) *Lasten ja nuorten syrjäytymisvaara toimeentulon ja kulutuksen näkökulmasta*. Kuluttajatutkimuskeskuksen keskustelualoitteita 37. Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki.
- Rantala K, Tarkkala H (2009) *Kotitalouksien velkaongelmien nykytila ja kehitys*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 90. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki.
- Rantala K, Tarkkala H (2010) Luotosta luottoon. Velkaongelmien dynamiikka ja uudet riskiryhmät yhteiskunnan markkinalogiikan pelinä. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (1) 19–33.
- Repo K (2003) Perheen sisäisen rahatalouden jännitteitä. Teoksessa: *Perhe murroksessa: kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Toim. H Forsberg, R Nätkin, 64–85. Gaudeamus. Helsinki.
- Rissanen K (2009) *Talous- ja velkaneuvonnan arviointi*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 8/2009. Työ- ja elinkeinoministeriö. Helsinki.
- Rose N (1998) The crisis of the "social": beyond the social question. Teoksessa: *Displacement of social policies*. Toim. S Hänninen, 54–87. SoPhi 19. University of Jyväskylä. Jyväskylä.
- Räsänen S, Joukamaa M (1997) Liikunta ja mielenterveys. *Suomen Lääkärilehti* 52 (12) 1427–1433.
- Römer-Paakkanen T, Pentikäinen A (2003) *Paperisodasta ulosottoon – Tutkimus rauenneista velkajärjestelyistä velallisen kokemana*. Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 1/2003. Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki.

- Rönttinen S (2001) *Olen, mutta en elä – velkasyrjäytyneen elämää Suomessa*. Pro gradu. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Salonen AS (2009) *Suomalainen hyvinvointiyhteiskunta ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta*. Pro gradu. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Suomen Asiakastieto (2010a) *Uudet maksuhäiriömerkinnät vuosina 2000–2009*. <http://www.asiakastieto.fi/asiakastieto/tilastot/maksuhairiot/index.jsp>
- Suomen Asiakastieto (2010b) *Nuorten maksuhäiriöt lisääntyvät muita nopeammin*. Lehdistötiedote. <http://www.asiakastieto.fi/asiakastieto/ajankohtaista/index.jsp?T=nu&A=378>
- Suomen Asiakastieto (2010c) *Velkomustuomioiden asiatyypit*. Tilastot. <http://www.asiakastieto.fi/asiakastieto/tilastot/velkomustuomiot/index.jsp>
- Takuu-Säätiö (2006) *Vuosikertomus 2005*.
- Takuu-Säätiö (2007) *Vuosikertomus 2006*.
- Takuu-Säätiö (2010a) *Vuosikertomus 2009*. http://takuu-saatio-fi-bin.directo.fi/@Bin/1do45ed9701c31a1bfac20ba4c08c5a/1277822496/application/pdf/43070/Takuu-S%C3%A4%C3%A4ti%C3%B6n%20vuosikertomus_2009_nettti.pdf
- Takuu-Säätiö (2010b) *Takuu-Säätiön tilastot*. http://www.takuu-saatio.fi/medialle/takaustoiminnan_tilastoja
- Takuu-Säätiö (2010c) *Takausopas 2010*.
- Taloustutkimus (2007) *Kulutusluottotutkimus 2007*. Omnibus helmi 1 2007. Maaliskuu 2007. Kuluttajavirasto. <http://www.kuluttajavirasto.fi/File/fob3558b-1ddd-4fbc-bd06-ob9fb3ob989c/Kulutusluottotutkimus%202007.pdf>
- Tilastokeskus (2010a) *Luottokantatietoja vuosina 1975–2009*. http://www.tilastokeskus.fi/til/lkan/2009/04/lkan_2009_04_2010-03-25_tau_009_fi.html
- Tilastokeskus (2010b) *Kotitalouksien velkaantumisasaste 1975–2009*. http://www.stat.fi/til/rtp/2009/rtp_2009_2010-07-15_kuv_004_fi.html
- Valkama E (2004) *Velkaneuvonta 2000-luvun alussa: talous- ja velkaneuvontalain vaikutukset asiakaskyselyn ja tilastotietojen valossa*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 208. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki.
- Valkama E, Mutttilainen V, Tala J (2002) *Takuulla onnistuu: Takuu-Säätiön takaustointiminta velkojen järjestelykeinona vuosina 1991–2001*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitoksen julkaisuja 187. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki.
- Valkama E, Mutttilainen V (2008) *Maksuvaikeudet pikaluottomarkkinoilla*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 86. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki.
- Warde A (1996) Afterword: the future of the sociology on consumption. Teoksessa: *Consumption Matters. The Production and experience of consumption*. Eds. S Edgell, K Hetherington, A Warde, 302–312. Wiley-Blackwell. Oxford.
- Velkahallintatyöryhmä (2004) *Velkahallintaohjelma. Osa 1, Velkahallintatyöryhmän ehdotukset*. Oikeusministeriön työryhmämietintöjä 7/2004. Oikeusministeriö. Helsinki. <http://www.om.fi/1145624745622>
- Westermarck H (1988) *Viestinnän perusteet*. Helsingin yliopiston neuvontaopin ja täydennyskoulutuksen keskus. Monistesarja 8/1988. Helsingin yliopisto. Helsinki.

LIITE

KESKUSTELUJEN TEEMARUNKO

TEEMA	
Velkaantumisen aika	Missä tilanteessa velkaantunut huomasi tarvitsevansa apua? Miten toimi tässä tilanteessa? Kuinka pitkään taloudellisia vaikeuksia oli kestänyt? Millainen kokemus oli lähteä hakemaan apua?
Takauspäätöksen hakeminen ja saaminen	Miten velkaantunut päätyi Takuu-Säätiön asiakkaaksi? Miten koki hakemisvaiheen ja takauspäätöksen? Miten uskoi selviytymiseen takauspäätöksen saamisen jälkeen?
Selviytymisen keinot	Millä keinoilla selviytyi maksuohjelmassa; mitä muutokset oli tehtävä elämäntavoissa ja kulutuksessa? Miten yllättävistä menoista selviydettiin? Mistä asioista joutui luopumaan maksuohjelman aikana? Miten menot pysyivät kurissa (talouden seuraaminen jne.)? Mitkä muut keinot auttoivat selviytymistä arjessa (harrastukset, tekeminen jne.)? Lisätulot ja muu taloudellinen apu selviytymisessä? Mikä on ollut muiden ihmisten merkitys ja rooli järjestelylänasta selviytymiseen?
Kokemukset, voimavarat, oppiminen	Millaisena koki maksuvaran ja maksuohjelman noudattamisen? Mitä prosessi opetti? Minkälaisia voimavaroja takausaika vaati ja mistä sai voimaa selviytymiseen? Miten on muuttunut ihmisenä maksuohjelman aikana?
Takuu-Säätiön rooli selviytymisessä	Minkälaisia odotuksia oli Takuu-Säätiön toiminnasta ja miten odotukset ovat täyttyneet? Miten kuvaili Takuu-Säätiön antamaan apua ja tukea? Millaista palvelua sai Takuu-Säätiöltä? Olisiko tarvinnut muuta tukea maksuohjelman aikana (neuvonta, henkinen tuki)?
Lopuksi	Miltä tulevaisuus näyttää? Mitä haluaisi sanoa muille velkaantuneille?

Takuu-Säätiö on kahdenkymmenen toimintavuoden kuluessa auttanut tuhansia ihmisiä ulos velkatunnelista. Parin vuosikymmenen kuluessa säätiön toiminta on kasvanut merkittävästi ja asiakaskunta muuttunut. Tämä tutkimus kertoo siitä, miten Takuu-Säätiön asiakkaat ovat selviytyneet ylivelkaantumisestaan säätiön takaaman järjestelylainan avulla.